9.497.1

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА

ПОСЕБНА ИЗДАЊА
КЊИГА CCLXXIII

ИСТОРИСКИ ИНСТИТУТ
НОВА СЕРИЈА
КЊИГА 7

Уредник
Дописник ИЛИЈА СИНДИК
Управник Историског института

ГЛИГОР СТАНОЈЕВИЋ

ШЋЕПАН МАЛИ

БЕОГРАД
1957

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА

ПОСЕБНА ИЗДАЊА
КЊИГА CCLXXIII

ИСТОРИСКИ ИНСТИТУТ
НОВА СЕРИЈА
КЊИГА 7

Уредник
Дописник ИЛИЈА СИНДИК
Управник Историског института

ГЛИГОР СТАНОЈЕВИЋ

ШЋЕПАН МАЛИ

ГРАДСКА БИБЛИОТЕКА
ТИТОГРАД

Примљено на IV скупу Одељења друштвених наука
30 VI 1956

Научно дело

ИЗДАВАЧКА УСТАНОВА САН
БЕОГРАД
1957

ACADÉMIE SERBE DES SCIENCES

MONOGRAPHIES
T. CCLXXIII

INSTITUT DES SCIENCES HISTORIQUES
№ 7

Rédacteur
ILIJA SINDIK
Membre correspondant de l'Académie
Directeur de l'Institut des sciences historiques

GLIGOR STANOJEVIĆ

ŠĆEPAN MALI — ÉTIENNE LE PETIT

Presenté à la IV-ème Séance de la Classe des Sciences sociales
30 VI 1956

BEOGRAD
1957

САДРЖАЈ

Страна
1 Извори и литература 1
2 Турска, Венеција и Црна Гора прије појаве Шћепана Малога . . . 5
3 Поријекло и личност 11
4 Од месије до господара 18
5 Одјек доласка Шћепана Малога на Балкану 25
6 Русија према Шћепану Маломе 30
7 Венеција према Шћепану Маломе 38
8 Побуна у Боки Которској 45
9 Турски поход на Црну Гору 1768 53
10 Мисија Долгорукова у Црној Гори 63
11 Руси на Медитерану и руско-црногорски односи 75
12 Мјесто Шћепана Малога у историји Црне Горе 84
Resumè . . . . . .
Регистар личности . . . . . .

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

О Шћепану Маломе код нас није готово ни писано. Поједини фрагменти и детаљи из његовог живота, или његови односи према овој или оној држави дати грубо, истргнути из општег склопа збивања, дјелују више као несистематски скупљене чињенице него као и мањи заокругљени радови.

О Шћепану Маломе је досада објављено доста грађе, али нико ни на основу те грађе није покушао да обради историју Црне Горе у доба Шћепана Малога. Грађу о Шћепану Маломе почели су да објављују руски научници у прошлом вијеку, па и први озбиљнији рад о Шћепану Маломе припада руском историчару В. Макушеву. Руски научници објавили су онај материјал који је као цјелина био најобимнији и који је сам собом највише казивао. То је углавном материјал о мисији кнеза Долгорукова у Црној Гори.

О тој мисији написан је савремени дневник под насловом „Журнальная записка. . .“, који је први пут објављен у „Русскій Вѣстникъ“ за 1841 год. бр. 4 и прештампан у „Русскій Архивъ“ за 1886 бр. 4, стр. 389—437. Скоро потпун текст превода објавио је Љ. Стојановић.[1] О мисији Долгорукова има неколико података у његовом дневнику „Записки князя Юрия Владимировича Долгорукова.“ Тај дневник је штампан у „Русская старина“, т. 63 за 1889 годину. О његовој мисији у Црној Гори говори се само на цигло двије стране (494—495). Непотпуну грађу из руских архива о Шћепану Маломе објавио је М. Драговић.[2]

Из Државног архива у Венецији грађу о Шћепану Маломе објавио је и Симе Љубић.[3] Из наших архива нешто грађе на талијанском језику објавио је Стјепан Антољак.[4] Грађу на нашем језику из Дубровачког архива објавио је Валтазар Богишић.[5] То су најважније збирке објављених докумената о Шћепану Маломе. По разним нашим и руским часописима објављено је још докумената о Шћепану Маломе, али сматрамо да у такве појединости не треба залазити, јер ће се то видјети из самога рада.

---

[1] Љ. Стојановић, Прилог историји Црне Горе времена Степана Малога, Годишњица Николе Чупића XI, Београд 1889, 297.

[2] М. Драговић, Споменици о Шћепану Маломе, Споменик СКА XXII, 3.

[3] С. Љубић, Споменици о Шћепану Маломе, Гласник СУД II, Београд 1870

[4] С. Антољак, Мисија кнеза Долгорукова у Црној Гори, Цетиње 1949.

[5] V. Bogišić, Prepiska lažnoga cara Stjepana Maloga s Dubrovačkom Republikom (1771—1773), Rad JAZiU, III, 157.

Први који је писао о Шћепану Маломе је Д. Мардовцев у свом раду „Самозванцы и низоваяволница“, том I, штампан 1867. Одељак о Шћепану Маломе је преведен и штампан у „Јавору“ у наставцима за 1881 годину.[6] Мардовцев је схватио Шћепана као велику и изузетну личност на Балкану који је „дошао да спасе слободу и веру њихову од Турака и Латина“.[7] „Но црногорском „цару“ не би суђено ослободити Србију и друге словенске народе од иноплеменика и постати творцем словенске федерације“.[8] Овај површни рад без икакве документације нема никакве вредности.

С. М. Љубиша, више на основу извора него народне традиције, написао је у форми приповијетке „Шћепан Мали“.[9] Љубиша је схватио Шћепана као личност која је имала да „обнови стару кнежевску власт“.[10] Марко Драговић у једној књижици о Шћепану Маломе уочио је да су његова писма и поступци „нешто одвећ мрачни“.[11] Од те констатације он није даље пошао нити покушао да уђе у тај мрак и расвијетли га.

У новије вријеме Шћепаном Малим посебно се бавио Ј. Томић, који је о њему неколико пута писао, дајући онај материјал који је према намјени публикације био најинтересантнији. У трећем ускршњем додатку новина „Нови Лист“ за 1923 Томић је написао чланак „Једна посета код Шћепана Малога“. У овом пригодном чланку Томић је описао посјету Антонија Бубића Шћепану Маломе[12]. Тај опширни докуменат објављен је код Љубића и богатством података могао је послужити за један новински чланак. У чланку „Друга посета код Шћепана Малога“ Томић је, на основу једног опширног извјештаја пуковника Штукановића, у приповиједачком стилу, описао сусрет између Шћепана Малога и овог млетачког функционера.[13] То је написано живо и интересантно, али не одговара историскoj документацији. У истом часопису Томић је објавио још један рад: „Шћепан Мали, први успеси и прве опасности“.[14] Тај чланак има карактер строго научног рада. У том раду Томић је изнио догађаје у Црној Гори у октобру 1767 године и указао на одлуке збора у Ћеклићима и на Цетињу.

---

[6] Д. Мардовцев, Шћепан Мали, лажни цар црногорски, Јавор 1881, 1263, 1295, 1327, 1361, 1421, 1453. Сматрамо да Зановићев рад о Шћепану Маломе спада у литературу, зато га овдје не наводимо. То је први рад о Шћепану Маломе.

[7] Исто, 1266.

[8] Исто, 1454.

[9] Стјепан Митров Љубиша, Приповијести, Шћепан Мали, Панчево 1882, 112.

[10] Исто, 163.

[11] М. Драговић, Једна биљешка о Шћепану Маломе, Цетиње 1887, 20.

[12] До овог броја листа нијесмо могли доћи и ова биљешка нотирана је по Томићевој напомени у „Покрету“ год. II бр. 41 и 42, Београд 1925, 256 у нап. бр. 2.

[13] Покрет, год. II бр. 45 и 46 Београд 1925, 304—312. (Стварно чланак не износи ни половину наведених страница, због умјетничких прилога).

[14] Ј. Томић, Шћепан Мали, први успеси и прве опасности, Покрет, год. II бр. 41 и 42 Београд 1925, 256—260.

Последњи Томићев рад, који чини синтезу Томићевих разматрања о Шћепану Маломе, јест опис његова доласка на власт.[15] Томић није улазио у проблем .личности Шћепана Малога ни у проблем историје Црне Горе тога доба и цио догађај је схватио као случајну игру главара са Шћепаном Малим и његовим оглашавањем за цара.[16]

Без икакве вриједности је чланак Мићуна Павићевића о Шћепану Маломе.[17] То је лоша компилација С. М. Љубише. Од старијих историчара који су најбоље и најобјективније писали о Шћепану Маломе, у општем склопу историје Црне Горе, потребно је истаћи Д. Милаковића.[18]

Рад В. Ђорђевића „Лажни цар Шћепан Мали“, писан када је било објављено толико грађе о Шћепану Маломе, претставља примјер површности и несавјесности.[19]

Најобимнији и досад најбољи рад о Шћепану Маломе написао је Викентије Макушев „Самозванецъ Степанъ Мальій“.[20] Тај рад, писан искључиво на основу млетачких извора, и то само извештаја ванредног и генералног провидура, даје доста прегледну слику догађаја у Црној Гори од појаве Шћепана Малога па до његове смрти. И поред обима изнијете грађе, рад више претставља архивску предрадњу него заокружену научну цјелину. Макушев није улазио ни у један проблем. Он је урадио оно што је могао: саопштити нађену грађу. Он није ни дао одређен суд о Шћепану Маломе. Ипак, Макушев је подвукао Шћепанову активност против крвне освете и отимачине. „Строгим мјерама он је успио да улије Црногорцима уважење према туђој имовини и тиме послије себе остави вјечни спомен“.[21] Потребно је још нагласити и то да је Макушев настојао да оцрта што боље лик Шћепана Малога и у првом дијелу свога рада превео неколико докумената у којима се описује Шћепан Мали и неколико Шћепанових писама. Из тих докумената он је закључио да свака „његова ријеч писана и усмена показује да је калуђер“ [22]

Од неиздатих списа о Шћепану Маломе, који претстављају неку врсту историје, потребно је·истаћи два: „Storia di Stefano Piccolo di Montenegro“, који је без икакве вриједности.[23] Много је значајнији рукопис непознатог писца о Шћепану Маломе у Државном архиву у Задру. Писан за живота Шћепана Малога, писац овога списа на цио догађај у вези са Шћепаном Малим гледао је са становишта политичких интереса Венеције. Цио спис је написан са циљем да се прикаже опасност руских планова на Балкану, које Русија настоји да изведе помоћу православних. Зато овај анонимус сматра да је Шћепан могао бити Петар Трећи или неки изасланик Русије.[24]

---

[15] Ј. Томић, Како се Шћепан Мали докопао власти у Црној Гори, Цетиње и Црна Гора, Београд 1927, 67.

[16] Исто, 67.

[17] Mićun Pavićević, O Sćepanu Malome, Vjesnik etnografskog muzeja knj. IV, Загреб 1938, 72.

[18] Д. Милаковић, Историја Црне Горе, Задар 1856, 146.

[19] Др. Владан Ђорђевић, Европа и Црна Гора, Београд 1912, 138.

[20] Викентій Макушевъ, Самозванецъ Степанъ Мальій, Русскій Вѣстникъ за 1869, т. 82, 5—43 и т. 83 5—34.

[21] Исто, т. 83, 32.

[22] Исто, т. 83, 34.

[23] Arhiv JAZiU u Zagrebu br. 698 II, 29. Овим рукописом служио се и Макушев у свом раду о Шћепану Маломе.

Изради овога рада ми смо приступили на основу досадашње објављене грађе *и нових йодатака из Млетачког архива из заоставштине Ј. Томића у Архиви САН*. Поред тога користили смо се грађом из наших архивских центара у: Задру, Дубровнику, Котору и Цетињу. На основу тога богатога материјала надамо се да смо обухватили све моменте историје Црне Горе овог периода. У руским архивима сигурно има још грађе о Шћепану Маломе, али засада нам је неприступачан тај материјал. Та нова грађа могла би употпунити понеке појединости, али сматрамо да не би битно измијенила ниједну нашу концепцију.

Приликом писања ове студије ми смо били у дилеми у погледу цитирања. То нам се наметало неколико пута. Овдје смо дали предност нашим изворним збиркама. Тако нећемо наводити документа из Руског архива, него ћемо цитирати по Љ. Стојановићу. Ми смо упоредили оригинал с пријеводом и сматрамо да је практичније због увида цитирати пријевод Љ. Стојановића. Исто смо тако дали предност С. Љубићу пред В. Макушевом. На сличан начин поступили смо са неким документима објављеним у „Сборникъ императорскаго русскаго историческаго общества". Нијесмо наводили по овом зборнику него смо цитирали М. Драговића. Мислимо да је овај поступак оправдан, јер до наведених књига код нас се не може доћи и не може се контролисати навођење докумената.

Грађу из Млетачког архива наводили смо изворно. Оригинале на нашем језику из Томићеве заоставштине наводили смо по сигнатури Архива САН. Датирање је по новом календару. Ако је негдје остављен стари датум, поред њега смо написали нови, или то објаснили у тексту или у напоменама.

---

[24] Državni arhiv Zadar, Miscellanea XI br. 24. Anonimus o Stiepanu Malomu. Рукопис није у цјелини очуван.

ТУРСКА, ВЕНЕЦИЈА И ЦРНА ГОРА ПРИЈЕ ПОЈАВЕ ШЋЕПАНА МАЛОГА

Опадање Османске Империје, започето још у XVI вијеку, у другој половини XVIII вијека достигло је катастрофалне сразмјере. Турска је била још огромна држава која се распростирала на три континента. Али основа њене војно-феудалне моћи била је поткопана. Док је Турска опадала, њени главни непријатељи, Аустрија и Русија, јачају војнички и економски. Од Карловачког мира 1699 године почиње међународна подјела Османског Царства. Истина, још почетком XVIII вијека, турска војска успјела је да извојује неколике побједе над Русијом и Аустријом.

Страни трговачки капитал постепено продире и осваја позиције у овој пространој држави, претварајући турску у сировинску базу и пространо тржиште западних земаља. Доводећи све више Турску у економску зависност, они јој намећу и политичку. Тако Османско Царство у овом периоду запада у одлучујућу економску и политичку кризу из које се више неће извући.

Та огромна царевина само је привидно прѐтстављала јединство. Централна власт слабо се осјећала у провинцијама, гдје је владала анархија, хајдучија, господарили моћне паше или јаничари. Вахабити у Арабији средином XVIII вијека отпочели су борбу за националну независност.[1] Египат и Сирију захватила је потпуна анархија.[2] У Могрибу (сјеверноафричке провинције: Алжир, Тунис и Триполис) султан је био само номинални сизерен[3]. У Анадолији, срцу Царства, фактички су господарили истакнуте феудалне породице.[4]

У Европи је стварна власт султана била доведена у питање: јаничари, негдашњи понос Османске Империје, претворили су се у напаст царства. Они су били све само не војска на коју се могао султан ослонити. Бавили су се трговином, занатима, па чак и сточарством.[5] У Солуну су они били једина војска; од њих су чак и паше дрхтале.[6]

---

[1] А. Ф. Миллер, Мустафа паша Байрактар, Москва 1947, 60—61.
[2] N. Jorga, Die Geschichte des Osmanischen Reiches, Gotha 1911, t. IV, 477—478.
[3] А. Ф. Миллер, н. д., 61.
[4] Исто, 61.
[5] N. Jorga, н. д., 481.
[6] Исто, 481.

Цијелим Балканским Полуострвом царовала је хајдучија, мање или веће буне и отворени отпори против централне власти. Када је султан 1766 године поставио у Босни за пашу Ахмета Ћуприлића, ни у Сарајеву ни у Мостару нијесу хтјели да га признају.[7] Поједине паше ратовале су међусобно око спорних територија. Област Задрима у Албанији припадала је Дукађинском санџакату, али скадарски паша успио је да подмити главаре овог краја да остану под управом скадарског паше.[8] Дукађински паша Караман, са војском од једанаест хиљада људи, упутио се да освоји Задриму. Тај поход завршио се харањем и пљачкањем једног села у Задрими.[9] Тако је анархија у свим својим видовима раздирала Турско Царство. Док је Османска Империја стењала под теретом анархије, дотле се Млетачка Република, као гранична страна држава, која је граничила са Црном Гором и била у многоструком односу с народом Црне Горе, налазила у економској и политичкој кризи.

Пожаревачким миром 1718 године Република је завршила своје ратовање против Турске. Иако је Република из овог рата изашла као побједник, чак са извјесним територијалним проширењем, Пожаревачки мир значио је ликвидацију њеног господства на Леванту. Од почетка XVIII вијека почиње лагани али сигурни економски пад Републике. Заснивајући своју трговину више на посредничкој трговачкој улози са заосталим источним земљама и богатећи се на заосталости тих народа, Венеција је морала да уступи мјесто другим поморским државама Запада, које су развиле своје приоизводне снаге. Од тридесетих година XVIII вијека Венецији озбиљно конкуришу Француска и Енглеска и у оној роби за коју су Млечани сматрали да имају монополистички положај на турским тржиштима.

Држећи се чврсто својих застарјелих политичких установа, Република је у знатној мјери онемогућила развијање производних снага како у метрополи тако и у провинцијама. Млетачке провинције на Јадрану у току XVIII вијека, из деценије у деценију, све више сиромаше. Али у самој Венецији, гдје се вјековима сливало богатство, живот је текао широком животном ријеком. Никада се раније у Венецији није тако раскошно живјело. Безбрижно се уживало у данашњици са сигурним увјерењем у сутрашњицу. Салони, елеганција, корупција, забаве, позоришта, концерти, празници, љубав, жене, карневали, то је била свакидашња слика високог друштва у Венецији.[10] То схватање владајуће класе лаког и безбрижног живота преносило се и на доње слојеве, који су у друштвеном животу Венеције имали ону исту улогу коју су играли у старим комедијама. Та гомила вилана, факина и баркариола траћила је вријеме по крчмама, пијацама, молу и пристаништу, а своје радости налазила у игри фурланских кола и пјевању ноћних серенада.

---

[7] J. Томић, Писма драгомана Франа Медуна с пута у Травник 1766 год., Споменик LXXIV, 46.

[8] Inqu . di stato b. 289. Из извјештаја млетачког конзула у Скадру. Scuttari li 19 novembre 1767.

[9] Inqu. di stato b. 289. Scuttari 26 novembre 1767.

[10] Philippe Monnier, Venise au XVIIIe siècle, Lausanne, s. a.

Рад је био готово презрен; радило се врло мало. Omo studioso, magro moroso, каже млетачка пословица из тога времена. Радило се у празним часовима између забаве или у крчми. Такав раскошан живот горњих друштвених слојева није био познат у осталим градовима Италије. Само се француско племство могло такмичити са Венецијом. Ко је у Венецији усред таквог срећног живота знао и хтио да зна да у њиховим провинцијама на Јадрану влада биједа? О томе су знали сенат и инквизитори, зато што су по своме бирократском положају то морали знати. Али они су сматрали да су довољно урадили за срећу и благостање својих поданика ако издају наређење да некога објесе или окују у галији. Такав је био антипод живота метрополе и провинције. Слабост Венеције била је видна и за Црногорце. У европској констелацији, како је владика Василије тачно уочио, Република је била држава „која се не може сравнат ни с најмањом потенцом у Европи, а камо ли с онијем великијем империјам христијанским“.[11]

Црна Гора на граници најјужнијих млетачких посједа на Јадрану од почетка XVIII вијека налази се у сталној борби са Турцима. И уколико та борба узима све оштрији карактер, утолико се упорније тражи заштита и помоћ с поља. Та борба не излази из оквира четовања осим у одбрани од великих турских казнених експедиција. Фактички, та борба је израз племенског живота народа Црне Горе. Племенска анархија од Владике Данила, а још и за његовог живота, узима све више маха. Сава је био слабић, а Василије чешће ван земље и не много реалан. Ниједан од њих није уживао такав ауторитет да би могао да обузда племенску самовољу. Док је Василије био у крупним плановима, који су прелазили субјективне и објективне могућности, Сава је био скучених политичких погледа и ситних себичних интереса. Даље од которских зидина није видио. Још док је Василије био жив, он је ипак успијевао да донекле повеже црногорска племена. Али његовом смрћу нестало је и последњег човјека који је још претстављао неки ауторитет.

Василије се упутио у Русију, трећи и посљедњи пут, 1765 год. у пратњи јеромонаха Јосифа Вукићевића и јерођакона Петра Петровића.[12] За свога пратиоца био је одабрао и Теодосија Мркојевића, који га је пратио до Беча, али није продужио пут за Петроград. Вратио се у Истру у околину Пуле, гдје се задржао све до вијести о смрти владике Василија.[13] Владика Василије понио је собом све царске грамате упућене народу Црне Горе.[14] Ускоро послије доласка у Петроград, умро је 21 марта и сахрањен је о државном трошку Русије.[15]

Царица Катарина наредила је да се његова оставштина пренесе у Црну Гору и одредила потпоручника Тарасова да заједно са Јосифом Вукићевићем и Петром Петровићем отпутује у Црну Гору. Тарасову је био придодат и један тумач. Он није имао само задатак да допрати Василијеву заоставштину у Црну Гору, него и да проучи тамошње прилике. Почетком септембра 1766 Тарасов је стигао у Беч, гдје му је руски посланик издао посебну препоруку за даљи пут у Црну Гору.

---

[11] Д. Вуксан, Преписка митрополита Василија, митрополита Саве и црногорских главара 1752—1759, Споменик СКА LXXXVIIII, 46.

[12] М. Драговић, Материјали за историју Црне Горе времена митрополита Данила, Саве и Василија Петровића, Споменик СКА XXV, 35.

[13] Inqu. di stato b. 278. Zara, 24 luglio 1766.

[14] М. Драговић, н. д., 37—38.

[15] Исто, 35.

„По (наређењу) најузвишеније и најмоћније царице и владарке све Русије.

Генерални намјесник, садашњи подворник и кавалијер ордена светога Стефана Невског и опуномоћени министар на римско-цесарском двору, кнез Димитрије Гаьицин.

С овим чинимо на знање свима којима је носилац ове потврде покаже, да је Михаило Тарасов, официр, други поручник царских трупа Русије, послан из Петрограда у провинцију звану Црна Гора, да пренесе ствари сахрањеног тамошњег покојног митрополита Црне Горе Василија Петровића. С њим у друштву су: јеромонах Јосиф Вукићевић и слуга ђакон Петар Петровић, који се враћају у своју отаџбину, будући да су дошли у Русију у пратњу реченог митрополита.

Због тога молим све да реченоме официру, другоме поручнику и његовим друговима, међу које се убраја и тумач Иван Шеферов, допусти слободан пролаз без икакве сметње.

За вјерност и истинитост, ову потврду својеручно потписујем и потврђујем мојим печатом“.[16]

Беч, 22 септембра (3 октобра) 1766

кнез Димитрије Гаьицин.“

Тарасов је стигао у Црну Гору средином октобра. Собом је понио и нешто новаца које је требало да подијели црногорским племенима. Сава је инсистирао да он подијели новац, али руски емисар је то одбио. На Цетињу је сазван збор на коме је Тарасов у име царице Катарине подијелио по четири цекина свакој кнежини (племену)[17]. То је био први знак доброчинства нове царице. Тарасов је напустио Црну Гору с мучним утиском. То је била земља гдје „сваки од њих сам од себе зависи“.[18] Општа анархија била је на врхунцу. У тим условима владика Сава био је потпуно беспомоћан.

Смрћу владике Василија поставило се отворено питање владичиног насљедника. Владика Сава пришао је томе питању, али тако да је избор новог владике још више продубио кризу међуплеменске подвојености.

Питање избора митрополита Црне Горе начелно се сматрало као право општег црногорског збора. Фактички од владике Данила то звање је било насљедно у кући Петровића. Међутим, владика Сава одредио је за свога насљедника сестрића Арсенија Пламенца. Негдје крајем јуна 1767 год. владика Сава упутио је игумана Арсенија Пламенца „са двије стотине цекина“ патријарху Бркићу у Пипере да га посвети за владику. Највећи број Црногораца енергично је устао против овог посвећења, сматрајући Арсенија недостојном личношћу „који је кадар да се потурчи, чим његове ствари не иду према његовим изопаченим мислима“.[19] Ово посвећење Арсенија за владику Црне Горе довело је до општег незадовољства. Опозиција је била најјача у братству Петровића, које је сматрало да владичанска функција треба да остане у њиховом братству. За то су се најодлучније залагали Нико Ђуров и Јоко Перов с Његуша, блиски рођаци владике Василија. Они су истакли као кандидата једног младог калуђера из свога братства. Увиђајући да је највећи дио Црногораца противан одлуци владике Саве, они су сматрали да ће на једном збору, који би се сазвао да ријеши то питање, успјети да пониште одлуку владике Саве о завладичењу игумана Арсенија Пламенца. У том циљу они су упутили свим племенима Црне Горе неку врсту циркуларног писма. Један примјерак таквог писма упућен је општинама: Маине, Побори и Браићи.

„Свијетлој господи суђама и старјешинама од поштенога збора Махинскога, Побора и Брајићах, в.д.п.

а потом. Јево од како је Иван Бег Ченоевић (!) поставио митрополита с договором све своје државе, тако и по њем Черна Гора и Приморје с договором поста(в)лали су митрополите, а сада постави се Пламенац владиком без дозволе. Но ако бегенишете, дођи те у нећељу по Илину дневи на Ловћен, да се станемо, по десет главарах од збора. И писали смо и у Паштровиће, Приморје, у све нахије, а ту ћемо зват владику Саву да ни каже те чене (!) од три владике. Да видимо дакле на вријеме и да поставимо свакога збора по једнога прокарадура и за друго да се договоримо како ћемо који дан живоват и отпишите ни да знамо хоћете ли доћи.

Остајемо жудећи ви свакога добра.[20]

На Његуше, јулија 6/17 1767

кнез и главари
од комуна његушкога“

Ово писмо претставници Маина, Побора и Браића доставили су провидуру у Котор и изјавили да неће поћи на састанак нити примити новога владику. Одлучно негодовање против избора Арсенија за владику показали су и цетињски калуђери Данило Баица Мартиновић и Глигорије Јаковић. У једном писму кнезу Марку Тановићу енергично протестују против избора Арсенија. „Благородному капетану Марку Тановићу мили и драги поздрав и љубазно целование како брату који ми јеси а потом. Господине незнамо што се тамо чини што ли се о чем збори. Јесте ли наријечи како писасте. Ма ве хоће владика Сава забалаготит (!) како он умије тамо е сад намјера да протестира за сестрића. Пиши нам што се тамо чини, а ми вам немамо што писат, него што смо ви писали, да га је у зао час завладичио за цетиску цркву. Ако бог да какав је сам таквога је и другога наша поред себе, ма га нека, биће како да бог ма ве ти се богом заклинам биће свашта доста. И нека ури благо манастирско а трудове владике Данила и јаднога Василија који

---

[16] Inqu. di stato b. 287. Прилог уз извјештај од 10 фебруара 1767.
[17] Inqu. di stato b. 278. Zara, 19 settembre 1766.
[18] М. Драговић, н. д., 39.

---

[19] Sen. secreta b. 12. Cattaro 11 agosto 1767.
[20] Архив САН, Томићева заоставштина XIX x 51.

се трудише а он га дестрега. И говори они нијесу стекли ништа но ја све з бабом поборском. Већ његову љубав видјесмо ма де ће изист сва ћела на вићела и ако смо се тајгали до сад већ нећемо заисто. Познасмо се како Сладо с кобилом, што људи причају. Узмите свога владику на Приморје, амо ћете, ако хоћете. Како је бољи један чојак него вас пук. Ками ви у срдце и мене и Глигорију Јаковића“.[21] Изгледа да се калуђер Данило није ограничио само на пријетње и негодовање. Млечанима је било познато да је овај цетињски калуђер обећао награду од педесет цекина ономе ко убије Арсенија. Због тога је овај нови владика живио врло опрезно.[22]

Православно свештенство и становништво Боке Которске било је много заинтересовано за овај избор. И у Боки је владало негодовање поводом посвећења владике Арсенија. Ни свештенство ни народ нијесу признали овај избор.[23] Ускоро по завладичењу Арсеније је намјеравао да посјети Маине, Поборе и Браиће, али збор је донио одлуку да му се не допусти долазак.[24]

Сва ова опозиција била је владици Сави добро позната. Ако у Црној Гори није имао много пријатеља и присталица, он је покушао да преко млетачких власти у Котору утиче на православни живаљ у Боки. У једном писму которском провидуру излаже како је свога сестрића посветио за владику и да је то урађено потпуно законито. Али њихови непријатељи раде свим силама да тај избор пониште. Зато моли провидура да не прима никакве молбе или протесте који би евентуално стигли у вези са избором Арсенија. „Јесам га чинио посветит на бискупство, како иде регула од апостолске цркве наше источне и по мојој смерти оставит мојим намјесником за славу божју и вјерност принципа преведрога“.[25]

Владика Сава, увиђајући своју слабост и непопуларност свога штићеника, настојао је да Арсенија упути у Русију, да се тамо прикаже као нови владика Црне Горе. У том циљу већ је била изабрана једна делегација од три угледна главара Црне Горе и калуђера Теодосија Мркојевића,[26] али до тог путовања није дошло. Када је владици Сави и овај план пропао, он је тражио подршку Шћепана Малога, који тада започиње каријеру у Црној Гори. Владика је посјетио Шћепана и овај је одмах написао једно писмо Црногорцима, да владику Арсенија признају као коадјутора.[27] Тиме је завршена опозиција у Црној Гори и Приморју против Арсенија Пламенца. Тако је овај игуман којега су сви мрзјели уз потпору Шћепана Малога постао владика Црне Горе. Црногорци су послушали Шћепана у овом, као и другим питањима. Тако је овај странац започињао своју каријеру у Црној Гори.

ПОРИЈЕКЛО И ЛИЧНОСТ

Ни о једној личности из историје Црне Горе XVIII вијека немамо толико података колико о Шћепану Маломе, али нема ниједне чињенице на основу које би се са сигурношћу могло утврдити његово поријекло. За историју није важно мјесто његова рођења, име родитеља итд. Много су значајније његове личне особине. О томе има доста података од разних личности и са разних страна и сви се међусобно слажу. Ни за једну личност из историје Црне Горе није толико важно испитивање личних особина колико за Шћепана Малога. Без познавања њега као личности скоро је немогућно схватити његову дјелатност и догађаје тога доба у Црној Гори.

Али ако је његова личност врло јасна, његово поријекло остало је исто тако загонетно потомству као и савременицима. Упорно кријући своје поријекло из нама непознатих разлога, он је вјероватно сва њему позната мјеста и покрајине навео као мјесто свога поријекла. На питање патријарха Василија Бркића на Цетињу почетком 1767, одакле је родом, одговорио је „из Требиња са истока“.[1] Приликом мисије Долгорукова у Црној Гори, када је био затворен и упитан за поријекло, прво је рекао да се зове Рајичевић, родом из Далмације, а послије да је турски поданик из Босне.[2] Истом Долгорукову тврдио је да је родом из Јањине[3], а другом приликом да је Маинот (Brazzo di Majni) и на крају да је из Мостара.[4] Неком млетачком повјеренику је тврдио да је из Далмације, са Доње Неретве.[5] Архимандрит Глигорије Дрекаловић, који је био његова повјерљива личност, саопштио је једном млетачком повјеренику да му је лично Шћепан рекао да је из Аустрије и да не зна ни да чита ни да пише.[6] Аустриски пуковник Павлић, који је десет година послије Шћепанове смрти дошао у Црну Гору, када су још биле свјеже успомене на њега, наводи да је Шћепан „по свој прилици дезертер из Лике“.[7] Љубиша, који је писао „само оно што говори пук“, мисли да је био аустриски дезертер из Лике.[8] Јоаким Лучински, родом из Ирига, који је био писар код Шћепана Малога, у саслушању пред млетачким властима у Котору изјавио је да је Шћепан неколико пута у разговорима са главарима казао да је дошао из Босне, гдје је двије године боравио код неког попа Николе.[9] Понекад је тврдио да је родом Црногорац.[10] У разговору са Бубићем у октобру 1767 Шћепан му је опширно испричао свој живот. У Црну Гору дошао је из Херцеговине преко Дубровника и Котора. Прије тога говорио је да је био у Њемачкој и Аустрији. „Дошло је вријеме да се сјетим толиких година службе код Турака. Надам се да ће ови служити мене и моје. Многе и бескрајне опасности мога живота су оне које сам поднио у младости,“[11] изјавио је Шћепан у разговору са Бубићем. Наводило се још и то да је у Херцеговини служио неког агу Арслановића.[12] Једном је чак рекао да је десет пута промијенио своје име.[13] Синовац владике Саве, који се вратио из Русије, тврдио је за Шћепана да није руски цар, али да је један руски генерал.[14]

---

[21] Архив САН, Томићева заоставштина, XIX х. 36. Писмо није потпуно датирано. На њему је само датум 25 јула по старом. Оригинал је приложен извештају из Будве од 12 августа 1767, што значи да је писмо писано те године. То потврђује и садржај:

Sen. secr. disp. rett. Cattaro b. 12. Budua li 12 agosto 1767.

[22] Sen. secr. disp. rett. Cattaro b. 12. Budua, li 3 agosto 1767. Из извјештаја Бубића.

[23] Из писма неког свјештеника, архимандриту Љубиши од 1/12 септембра 1767.

[24] Inqu. di stato b. 1220. C. Nuovo 31 luglio. У одлуци Маињане и осталих од 16 јуна 1767.

[25] Архив САН, Томићева заоставштина XIX х. 27. Писмо је од 24 јула по старом.

[26] Sen. secr. disp. rett. Cattaro b. 12. Budua li 28 luglio 1768. Из извјештаја Бубића.

[27] С. Љубић, н. д., 18—19.

[1] М. Драговић, Споменици о Шћепану Маломе, Споменик СКА XXII, 28.

[2] Љ. Стојановић, Прилог историји Црне Горе времена Степана Малога, Чупићева Годишњица, 11, 306.

[3] С. Љубић, Споменици о Шћепану Маломе, Гласник СУД, 2, Београд 1870, 113.

[4] С. Антољак, Мисија кнеза Долгорукова у Црној Гори, Цетиње 1949, 58.

[5] Inqu. di stato, b. 185, Macarsca li 11 giugno 1768. Soggiunse anche molte dimostrazioni in colera verso il sopraintendente Noncovich per mottivi non espressi e si è mostrato intieramente informato della topografica situazione di Narenta facendo ricerche all'uomo di cose minute di sua patria. Concluse che oltre i mille saluti che mi mandava, mi esortava o scriverli o venire in persona per parlare seco lui assicurandomi da ogni minimo insulto.

[6] Inqu. di stato. b. 259, Cattaro 8 sett. 1768. Из извјештаја једног повјереника.

Све ове чињенице о поријеклу Шћена Малога које су прилично произвољне, а које потичу од самог Шћепана, јасно указују на то да је он крио своје поријекло и својим изјавама намјерно заваравао људе о своме поријеклу. Али једна чињеница остаје непобитна, да је био наш човјек, којега је — како је он вјеровао — божје надахнуће довело у Црну Гору.

Пуковник Штукановић, који је лично са Шћепаном разговарао четири и по сата, оставио је најпотпунији портрет његове личности: „Раста је средњег, мршав, бијелих очију, са малим плавим брцима, без браде; коса му је била под капом.

Има седам година како је доживео откровење божје, да иде по свијету и да открива владарима ову божју вољу. Неће дуго бити када ће сви заједничком божјом вољом радити да протејрају заједничког непријатеља светога крста. Ја сам му одговорио да су ово чисте ријечи човјека болеснога духа, који настоји да заведе неуки свијет. На ово се наљутио, бацио шешир с главе и рекао: да ће он слиједити потстрек божанског мига, спреман да поднесе било коју казну и мучеништво да би заслужио божанску славу.

Колико ми моје суђење дозвољава да закључујем, ова личност је заиста духовник, јер за цијело вријеме мога разговора нијесам могао открити у њему ни политичку ни државничку мудрост, него је све узео из Св. писма и светих отаца и сва његова мисао и говор односи се на божанско провиђење.

Истина је, више пута сам га питао да ли је калуђер. Он је увијек негирао да је то био, а ја сам увијек понављао да је побожни свештеник или калуђер. На крају ми је одговорио: Заиста не калуђер него свештеник, ако хоћете да ми вјерујете“.[15]

У једном другом млетачком извјештају из истога времена каже се: „Јавно признање да није послан од бога да никога увриједи, него да унаприједи и сачува у овоме народу мир“.[16] У једном аустриском документу стоји: „Он је играо богом надахнутог човјека, претсказујући скори долазак руских армија“.[17] Самим Црногорцима он је отворено тврдио да га је бог послао. Црногорски монах Софроније Плевковић, који је дошао у Кијев, причао је како га је Шћепан позвао са намјером да га упути у Беч. Када га је Софроније упитао ко је, одговорио му је: „Што испитујеш тако велику тајну. Буди задовољан што чујеш да сам ја Шћепан Мали. Ја нијесам послан ни од ћесара ни од цара, него од самог господа бога саваота, за спас рода хришћанскога, зато што има већ девет година како Турци мој хлеб једу“.[18] Свим Црногорцима јавно је истицао да га је божје надахнуће довело у Црну Гору: „Чујте Црногорци глас господа бога и славу светога Јерусалима, ја нијесам овдје дошао, но сам послан од бога чији глас чух, устани, пођи, труди се и ја ћу ти помоћи“.[19] И други многи подаци потврђују ово Шћепаново надахнуће. Поменути Лучински имао је прилику да чује како је Шћепан Мали говорио да га је бог надахнуо да дође у Црну Гору и помогне Црногорцима.[20] Ненад Иванов, кнез Браића, у писму генералном провидуру Антонију Ренијеру, истиче „Шћепан Мали каже да иде према божјој заповијести и мудрости и зна да нема правде осим божје“.[21] Сваки свој акт и циљ Шћепан је сводио на божји промисао. „Све ће бити оно што се господу богу допадне“, или „када господ бог устједне, учинићу да ниједан од вас ни најмањега оружја не носи“.[22] Крајњи смисао је упознавање бога путем мира. „Када истинитога бога упознате и учините опште и вјечно примирје међу вама да не би било никаквог неспоразума и крвопролића, тада ћете сазнати ко је Шћепан Мали“.[23]. Увјерење да је заиста доживио божје надахнуће давало му је самоувјерење. „Десница божја када помаже, не бојим се људих“.[24]

---

[7] Владан Ђорђевић, Црна Гора и Аустрија у XVIII веку, 45.

[8] С. М. Љубиша, Приповијести, Панчево 1882, 124.

[9] Prov. estraord. a Cattaro f. 708. Cattaro 11 aprile 1769. Прилог уз извјештај: Из саслушања Лучинског.

[10] М. Драговић, Споменик XXII, с. 38.

[11] С. Љубић, н. д., 48—49.

[12] Исто, 58.

[13] Исто, 57.

[14] Inqu. di stato b. 1222. Cattaro 19 maggio 1768. Popovich da Montenegro, figlio del nipote del vescovo Sava, che già dodici anni passò in Pietroburgo, assieme con altri Montenegrini e che questo espresso siasi, che il sudetto Stefano sia un generale delle truppe Moscovite e non il zar come viene tenuto.

[15] Prov. gen. in Dalm. Cattaro 9 nov. 1767. Прилог уз извештај генералног провидура од 20 XII 1767.

[16] С. Љубић, н. д., 55.

[17] Joseph von Hammer, Geschichte des Osmanischen Reiches, Pest 1836, Band IV, 565.

[18] С. Соловьевъ, Исторія Россіи, Москва 1885, т. 28, 46.

[19] М. Драговић, Споменик СКА XXII, 30.

[20] У документу наведеном под бр. 9.

[21] Inqu. di stato b. 278. Прилог уз извештај од 1 XII 1767. Писмо је од: li 8 novembre 1767 s. v.

[22] М. Драговић, Споменик СКА XXII, 29.

[23] Исто, 30.

[24] Валтазар Богишић, Prepiska lažnog cara Stjepana Maloga s Dubrovačkom Republikom (1771—1773). Rad JAZiU III, 168.

Своју мисију богом надахнутога човјека није крио ни пред Млечанима. У писму которском провидуру од 5 октобра 1767 Шћепан узвикује: „Колико ми је пута мој ум говорио да идем друкчијим путем, али ми то није било могуће, јер морам испунити велику заповијед која ми је дата од бога“.[25] Руском посланику у Бечу Д. Гаљицину Шћепан наговјештава почетак новог доба. „Сада се појављује откровење истинскога бога који управља цијелим свијетом“.[26] И заиста Гаљицин је био у праву када је Шћепана назвао „црногорски месија“.[27]

Овај месија, који је савременицима био познат под именом Шћепана Малога, остао је под тим именом и потомству. Савременици су нам оставили детаљан опис изгледа овога човјека и сви ти његови лични описи потпуно се слажу. У једном млетачком извјештају за њега се каже: „Тај странац је средњега раста и мршав, не одвећ бијел, ситнога лица са младежом на лијевом образу, одијела коралне боје, има око четрдесет година“.[28] Сличан опис Шћепана дао је и Саво Вуковић, трговац из Херцегновога, који се преко Црне Горе трговачким послом враћао кући. Био је ухваћен и у пратњи два Маињанина одведен код Шћепана, који се том приликом налазио негдје на Ловћену. Његови пратиоци приликом сусрета пољубили су Шћепана у руку и ногу. Он га овако описује: „Лица је дугог, раста средњег, згрбљен, мршав, тако ружан да никада ружнијег човјека нијесам видио. Био је на коњу и стално млатарао рукама као лудак. Био је потпуно обучен у бијело, па чак и капа му је била бијела. Са стране је имао ђорду са малим сребрним прибором; његов коњ имао је црвени огртач“.[29] Архимандрит Авакум описује Шћепана на исти начин. „Његово лице је бијело и дугуљасто, очи мале, сиве и у главу упале, нос дуг и танак, уста велика, глас танак и сличан женскоме, раста средњег и у тијелу мршав; има више од тридесет година. Осим српског и хрватског језика, сличног српском, говори њемачки, француски и италијански. Некад носи њемачко, а некад турско одијело“.[30] Када је Долгоруков дошао на Цетиње, један члан његове мисије описао је детаљно Шћепана. „Када је пуштен пред кнеза, из његова понашања и поступка морало се закључити да је то нека лакомислена или сасвим будаласта протува. Раста је средњег, лице му је бело и глатко, коса светлоцрна, кудрава, зачешљана назад и без везе распуштена, млад је — 35 година — одевен у свилену белу антерију као Грци. На глави му плитка капа од црвеног сукна коју ни пред ким не скида. С левог рамена му виси танак позлаћен ланац, а на њему под десном руком иконица колико рубља у извезеној кесици. У рукама носи обичан турски чибук. Глас му је танак, налик на женски, говори брзо и изговор му је босански“.[31] Много касније Љубиша је, на основу народног предања и литературе, дао сличан опис Шћепана Малога.[32] Истина, тај Љубишин опис одудара од описа савременика и нема значај историског извора.

Једини савремени опис Шћепана Малога који одваја од свих горе наведених јест опис пуковника Бубића, који је лично посјетио Шћепана и с њим се задржао у разговору око осам сати. „По лицу се види да су га биле невоље и сада изгледа да његово здравље није у најбољем реду. Пути је бијеле која прелази у маслинасту. Раста је средњег. Прсти на руци су дуги и добро сложени. Чуперци по турском су дуги и смеђе боје. Брци су црни. Пун је разборитости и јаког духа“. Даље, Бубић износи како је упоређивао његов лик са сликом цара Петра III и дошао до закључка „да личност о којој је ријеч је живахна и узвишена духа. Ко год био, његово лице је слично Петру III, покојном руском цару“.[33] Ово је једини савременик на кога је Шћепан оставио утисак човјека узвишеног духа. Али из овога описа јасно се види да је он био више под утицајем прича о руском цару него што је самостално настојао да донесе закључак о Шћепану.

ГРАДСКА БИБЛИОТЕКА
ТИТОГРАД

Сви савременици који су имали прилике да разговарају са Шћепаном Малим или да чују његова излагања примијетили су код њега особине пророка и месије. Поменути члан мисије Долгорукова уочио је да „много говори, али се из свега могла видети глупост и ветрењаштво, иако то Црногорци са страхом и смиреношћу поштују као пророчку красноречивост“[34], а на другом мјесту каже: „Велики број становника, хвалећи ретке особине ове протуве, находи у њему чудотворну силу“[35]. Та чудотворна моћ Шћепанова била је његово занесењаштво, да је доживио божје надахнуће и да га је и народ „сматрао као бога“, како је рекао Глигорије Дрекаловић.[36] И као богу, њему су се приписивала чудотворна својства. У народу су се шириле вијести „толика знаменија да твори и да језди на коњу по мору.“[36a]

Шћепаново увјерење у божје надахнуће и откровење оставило је потпун печат на његова писма, говор и понашање. Његово право име остало је тајна. Чешће се потписивао загонетно. У писму Гаљицину од 13 децембра 1767 потписује се „руд данија танија тј. Мали Степан у Црној Гори“[37] На објави издатој архимандриту Авакуму Шћепан се потписује „пан, находитсја в Черној Гори“.[38] У писму генералном провидуру из октобра 1767 потписао се: pane irudiania и даље додаје „ја сам орач који орем земљу: орем и орађу је док не уроди плодом“.[39] Оваквих сличних загонетака налазимо више у Шћепановим писмима.

---

[25] М. Драговић, Једна биљешка о Шћепану Маломе, Цетиње 1887, 19—20.

[26] М. Драговић, Споменик СКА XXII, 6.

[27] Исто, 8.

[28] С. Љубић, н. д., 22.

[29] Sen. disp. rett. Cattaro XII. Из саслушања Саве Вуковића од 14 јула 1768.

[30] М. Драговић, Споменик СКА XX, 22. Опис Шћепана је направљен у Бечу по причању Авакума почетком августа 1768.

[31] Љ. Стојановић, н. д., 300—301.

[32] С. М. Љубиша, н. д., 13.

[33] С. Љубић, н. д., 46, 50.

[34] Љ. Стојановић, н. д., 301.

[35] Исто, 337.

[36] Из писама Глигорија Дрекаловића из Маина од 9 IX 1768. Inqu. di stato. b. 1223. Mahini 29 agosto 1768. Tengono Stephano come un Dio.

[36a] Љуб. Стојановић. Српски записи и натписи, II, Београд 1903, 284.

[37] М. Драговић, Споменик СКА XXII, 6.

[38] М. П. Шапчанин, Летопис Раванички, Гласник СУД 20, 19—20.

[39] М. Драговић, Једна биљешка о Шћепану Маломе, 20.

„Још двије дуње нијесу зреле, али ће ускоро“.[40] Млечанима се хвалио како има седам брата: Венеција, Низоземска, Енглеска, Аустрија, Пруска, Шведска и Пољска“.[41] Понекад се символично потписивао као Стефан Тесац,[42] а заклетву уиме бога или богородице понављао је по три пута.

У његовим писмима наизмјенично се ређају неразумљиве реченице са мало логичним мислима. И ако се у његовим писмима нађе логике, то је исти толико колико у списима нормалног човјека глупости. Узалуд је иза тога тражити неки дубок и тешко докучив смисао. Он није био један од оних чудњака у чијем би методу било логичности и мудрости. Неколико пасуса из његових писама најбоље ће илустровати његову сметеност. У писму генералном провидуру Ренијеру од септембра 1768 Шћепан пише: „Слава Богу, Истину радост и слобода од милостиве Богородице умолила се Богу и јави се Господ својима“.[43] У једном писму Дубровчанима још је конфузнији и мистичнији: „Ми тако стимајемо тога чојека који тако безаконо учини, держим га, держим га у стражне конске подкови и ви га тако держите у што се договорите и шалите се и мислите да је шала; упованије божје, упованије божје. По васем свијету те ријечи пошиљите, да се ја Турака не бојим. Помагај пресветаја богородице, помагај пресветаја богородице: с твојом помоћу идем у твоју земљу да видимо Јерусалим. Нест истина: нијесам све по суду учинио, а ви по тому учинисте јошт горше“.[44]

Још овоме ако се дода његово траварење, које је нека врста магије и мистични и неразумљиви језик тога посла, онда је још јаснија његова мистика и збрка. Али, иако је био травар и друге лијечио, када му је био потребан љекар, он се није устручавао да му се обрати.[45] Шћепан је имао извјесних особина које су могле да импонују племенском менталитету. С народом је био приступачан, упуштао се у приснији однос: стријељао мету или играо с њима сличне игре. Једном се чак кладио у некој игри с камењем (piastrelle) у одијело са њеким сељацима из Браића, побиједио је и узео им рухо.[46] Све те особине, како је примијетио генерални провидур, „појачавале су у Црногорцима увјерење да је он цар Петар Трећи“.[47]

Био је необично театралан и претјерано разметљив. Радо је у рукама носио копље и с њим се појављивао на народним зборовима.[48] Сваки његов говор био је свечано зазивање божјег имена. „Нека вас благослови господ бог, самодржац неба и земље и да вам да снаге и храбрости против непријатеља и да су ваше сабље оштре, а десница ваша да је јака, да рукује оружјем“.[49] Своју разметљивост испољавао је у најразличитијим видовима. Једном приликом на Вирпазару у присуству двије хиљаде људи „он на коњу, загазио је у језеро“[50] на опште весеље присутнога народа. Приликом доласка Долгорукова у Црну Гору, једног августовског јутра у рану зору Шћепан је са исуканом сабљом јездио Цетињским Пољем и бијесно размахивао.[51] Своју разметљивост показивао је у изјавама о свом доласку у Беч или неку другу земљу. Често је говорио да ускоро очекује велику флоту и са дурбином замишљено гледао низ пучину. Испод те театралне разметљивости крила се велика кукавица. Када је једном приликом на Будванском Пољу са пратњом од четрдесет људи покушао да отме неке коње и стоку, „чим су на њих запуцали, варалица се дао у панично бјекство и са таквом збуњеношћу да је с коњем пао у један јарак.“[52] Приликом турског напада на Црну Гору, Шћепан је нестао, да су га једва касније пронашли. Та кукавица, који је свој кукавичлук покривао разметљивошћу, много је држао до свог угледа. Окружен као неки владар сталном пратњом, он је завео неку врсту дворског церемонијала. Људи су га љубили у руке и ногу; мало је коме допуштао да уђе у његове одаје, испред којих су стајали стражари са исуканим сабљама. Чешће је за себе и своју пратњу носио шаторе.[53] Прогонио је и кажњавао људе који су се усуђивали да рђаво говоре о њему. Када је један Доброћанин казао нешто подругљиво против Шћепана, он је одмах запријетио да ће упутити чету да га ухвате и опљачкају му кућу у Доброти.[54]

На крају потребно је напоменути још један детаљ о Шћепану Маломе. Приликом саслушања Рада Радосављевића, трговца из Херцегновог, који је трговачким послом ишао у Црну Гору, примијетио је када се Шћепан попео на коња, „ставио је у њедра једну књигу црвеног омота, величине једне четвртине фолија, дебљине око пола малога прста, али нијесам могао видјети да ли је књига писана или не.“[55]

Поријекло Шћепана Малога може још бити спорно, али његове личне особине су несумњиво јасне. Увјерен да је доживио божје надахнуће, он се у Црној Гори појављује као неки месија са задатком да заведе ред и мир. Он није водио Црногорце у обећану земљу, него је настојао да од Црне Горе створи такву земљу. С тим плановима он је започео своју улогу у Црној Гори.

---

[40] С. Љубић, н. д., 16.

[41] Исто, 54.

[42] Исто, 17.

[43] Исто, 36.

[44] В. Богишић, н. д., 158.

[45] Inqu. di stato b. 278. Cattaro 29 febraro 1768. Из извештаја једног повјереника.

Posso riferire precisamente di essermi rivolto ad un chirurgo che nel passato settembre ebbe l'accesso a curarlo, chiamato da Vuco Marco padrone della casa ov'è alloggiato.

[46] С. Љубић, н. д., 66.

[47] Prov. gen. in Dalm. Cattaro 16 decembre 1767.

[48] С. Љубић, н. д., 51.

[49] Исто, 51.

[50] Prov. gen. in Dalm. Cattaro 17 giugno 1768.

Egli a cavallo si gettò a sguazzare nel lago medesimo, sempre più preso dalla stolidezza.

[51] Љ. Стојановић, н. д., 305.

[52] Prov. estraord. in Cattaro од 29 III 1768.

Appena scaricato dal colpo si gettò l'impostore a precipitosa fuga e con tanto stordimento che cadde con cavallo in un fosso.

[53] Inqu. di stato b. 1220 од 9 VI 1768.

[54] Prov. gen. in Dalm. Cattaro 29 marzo 1769.

[55] Inqu. di stato b. 1228. Из саслушања од 3 јуна 1768.

ОД МЕСИЈЕ ДО ГОСПОДАРА

Шћепан Мали дошао је у Црну Гору као травар а постао је цар. Међу православним народом на Балкану било је раширено увјерење да Петар III није мртав. То увјерење нарочито је подржавала православна црква. Она је оштро осудила акт царице Катарине II и ширила вијест да убиства није било, него да је сам Петар III огласио себе мртвим, а уствари је жив. Овај став православне цркве најјасније је изражен у „Летопису раваничком“. Под 1762 годином забиљежено је: „Благочестиви император Петар Теодоровић и самодержац все росиски и про. про. про.

Сего года потаил сја јест и себе именовал претставилсја од сеја жизни; но он премудростију својеју утаилсја. Так во свем последовал стопам премудраго господара деда својего императора Петра Великаго Алексијевича и странствовал јест по свој државі турецкој: перве у граду Белграду на реки Сави и Дунава и ту бил у церкви благочестивој и даровал на церков дукат, напечатан образ јего и надписаније; и отуду пошед по всем царству турецком и бил у Цариграду и туду пошел и увидл прочаја места и градове, прежде бивше државa сербски царej и владеније, а сада стоит под игом тиранским и прошел в Чернију Гору.“[1]

Јасно је да је ово писано када је писцу ове биљешке било познато да се у Црној Гори налази тобожњи руски цар Петар III. Из ове биљешке избија схватање цијеле православне цркве према акту Катарине II и увјерење да цар Петар III није збачен и погубљен. То увјерење било је проширено и међу народом, и то не само у Црној Гори него и у осталим српским крајевима. А што је баш у Црној Гори Шћепан Мали проглашен за цара, за то су постојали сви услови. Није народ Црне Горе био толико лаковјеран да вјерује да мртав човјек може васкрснути. У народу је било проширено вјеровање да је Петар III жив. Једна група људи која је прва у Шћепану Маломе познала цара Петра III више је то урадила из увјерења да је то заиста цар Петар него с циљем да због недостатка домаћег ауторитета истакне једног човјека под царским именом, да би преко њега завела ред и мир у Црној Гори. Нијесу главари Црне Горе преко Шћепана владали Црном Гором, него је Шћепан помоћу њих освојио власт и био апсолутни господар. Главари су са страхом поштовали и слушали Шћепана. У племенском друштвеном уређењу главари се сматрају вишим редом. Они никада не би истакли једног странца и прогласили га за цара за којега би знали да је нико и ништа. То је неспојиво са менталитетом племенскога човјека. А имати правога цара којега слијепо слиједе, то је било у складу са племенском традицијом и свијешћу.

Године доласка Шћепана Малога у Црну Гору није потпуно извјесна, иако на први поглед не изгледа тако. У свим млетачким актима из јесени 1767 каже се за Шћепана да има једна година откад се налази у Маинама. Такође владика Сава у писму руском посланику у Цариграду од октобра 1767 каже да има пола године како се Шћепан Мали појавио у Црној Гори,[2] што би значило да је дошао у прољеће 1767 године. Међутим, у једном другом писму ванредном провидуру у Котору из октобра 1768, владика Сава истиче да има двадесет и пет мјесеци откада се Шћепан налази у Црној Гори.[3] Према овом писму Шћепан је дошао у Црну Гору крајем 1766 године. За Василија Бркића тврди се да је дошао у Црну Гору 1765 године[4]. Сам Василије у једном писму бечком двору каже како је одмах послије њега дошао у Црну Гору Шћепан Мали.[5] Према овом казивању патријарха Василија, који је био савременик догађаја, Шћепан је дошао у Црну Гору 1765 године. У једном руском документу каже се да је Шћепан био у Црној Гори када је Трасов долазио тамо и да је с њим разговарао. Поводом тога извештаја Катарина II је својеручно забиљежила: „Је ли познато што колегији о овом официру“.[6] Сергије Соловјев сматра да је тада Шћепан дошао на идеју да се прогласи за руског цара Петра Трећег.[7] Када све ове чињенице упоредимо и сведемо, ипак остаје као тачно да је Шћепан дошао у Црну Гору ујесен 1766 године. Али је још прошла година док је постао „цар“.

Да ли је Шћепан за ову годину успио да уочи основна друштвена питања Црне Горе, да их проучи и да нађе средства против негативних појава те друштвене средине? На то се може одговорити претпоставкама основаним на анализи њега као личности и даљег његовог дјеловања. Ако је он себе сматрао за богом надахнутог човјека, што без сумње низ чињеница потврђује, поставља се питање зашто није одмах иступио, јер по признању самога Шћепана, надахнуће га је довело у Црну Гору. Према томе, логично би било и закључити да је он одмах почео да игра богом надахнутог човјека, али, изгледа, ту игру је морао да игра пуну годину.

У почетку га вјероватно нијесу ни узимали озбиљно и он никада не би успио са својим надахнућем да постане цар или богом послати човјек да га једна група људи није подржала. За то су постојали сви услови. Јер колико год је та група људи била ауторитативна и могло јој се вјеровати, да у народу није било проширено вјеровање да је Петар III жив, они би прије били исмијани него што би успјели.

Затим, Шћепан је био странац са извјесним манирима господина. Као странцу њему се указала посебна пажња. Гостопримство је својство свим народима код којих влада заједница добара или бар њене традиције. Како је странац био ријетка али упадљива појава, њему се указивала ванредна почаст или се поступало као с непријатељем. Владика Сава у писму Обрескову тачно одржава тај дух племенског гостопримства. „Ми смо га примили по дужности и сваку му почаст одајемо као страном човјеку“.[8] У таквој средини Шћепан је исто тако могао изгубити главу као што је постао цар. Али он је извјесним особинама стекао поштовање и признање. То му је донијело његово траварење. У заосталој друштвеној средини свако знање за које се сматра да је корисно за друштво много се више цијени него у културним срединама. Као човјек који је био увјерен да је доживио божје надахнуће, својим држањем и загонетним говором привлачио је људе и утицао на њих. Ту аутосугестију полако је преносио на народ, који је све више прихватао увјерење да „иако непознати није цар Петар III, ипак је човјек послан од бога да учини добро њиховој земљи и зато је он користан и погодан“.[9] Старом и не много паметном владици Сави изгледало је да је само надземаљска сила помогла Шћепану, „бог или ђаво“, да учврсти власт.[10] Савременицима је било још загонетније него нама, да открију којим је путем тај човјек у условима племенске анархије, у туђој земљи постао апсолутни господар. Од травара и месије постао је цар. Тај пут праћен је интересантним унутрашњим догађајима у Црној Гори.

---

[1] Милорад П. Шапчанин, Летопис раванички, Гласник СУД 20, 19.

[2] М. Драговић, Споменик СКА XXII, 5.

[3] Prov. estraord. in. Alb. f. 1708, Cattaro 20 I 1768.

Прилог уз извештај. У писму владике Саве од 20 октобра 1768.

Per le disgrazie sofferte in questi 25 mesi dacchè il diavolo si è impossessato di questo miserabile paese.

[4] М. Драговић, Споменик СКА XXII, 32.

[5] Рад. М. Грујић, Седам писама пећког патријарха Василија Бркића, Споменик СКА LI, 84.

[6] М. Драговић, Једна биљешка о Шћепану Маломе, Цетиње 1887, 8.

[7] С. Соловьевъ, Исторія Россіи, Москва, 1885, т. 28, 44.

Једна група људи, калуђера и главара, у Маинама прихватила је и уздигла Шћепана Малога. То су били игумани: Јосиф Вукићевић и Теодосије Мркојевић, капетан Марко Тановић и Вуко Марков Марковић са својим братом и рођацима. У његовој кући Шћепан Мали је отсио и из те куће су се прошириле вијести да је Шћепан Мали руски цар Петар III. Тек крајем августа 1767 те вијести почеле су да се шире. Сам Шћепан говорио је да је он главом руски цар Петар Трећи.[11] Нашли су се и људи који су се заклели да је Шћепан Мали руски цар. Теодосије Мркојевић и Марко Тановић, који су били у Русији, тврдили су „залажући властиту главу, да су у непознатом познали Петра Трећег, кога су видјели када је владао и послије када је био збачен у Петрограду.“[12] Њих двојица су 25 септембра прочитали пред капијама Будве проглас Шћепана Малога, којим се наговјештава ново доба.[13]

Вијест о доласку рускога цара у Маине брзо је продрла у Црну Гору. Све се ускомешало. Главари и народ Црне Горе, без икакве сумње и резерве, примили су вијест са великим одушевљењем. Одмах је, 30 септембра, сазван збор главара у Ћеклићима и са поклицима „живио цар“ Шћепан Мали је примљен као руски цар.[14] На збору је, по жељи Шћепана Малога, донијета одлука о племенском миру све

---

[8] М. Драговић, Споменик СКА XXII, 5.
[9] С. Љубић, н. д., 62.
[10] Исто, 67.
[11] М. Драговић, Споменик СКА XXII, 5.
[12] С. Љубић, н. д., 23; Васо Чубриловић, Теодосије Мркојевић, Зборник филозофског факултета књ. III, Београд 1955, 217.
[13] Исто, 23.
[14] Inqu. di stato b. 258. Budua 25 ottobre 1767; С. Љубић, н. д., 25. Код Љубића није забиљежен датум одржавања збора у Ћеклићима.

до Ђурђевадне. Ову одлуку главара требало је да потврди општи црногорски збор који је сазван на Цетињу за 17 октобар. Ово је био најмасовнији народни збор у историји Црне Горе XVIII вијека. У присуству четири хиљаде људи, или сваког одраслог Црногорца, свечано је прочитана порука Шћепана ,који је боравио у Маинама. У поруци је истакнуто: 1) да се опросте све међусобне освете и непријатељства међу породицама и племенима; 2) убудуће, ко употријеби оружје за личну увреду протјерат ће се из земље; 3) ухваћени лопови биће протјерани; 4) када се све то спроведе, онда ће Шћепан Мали допустити црногорским главарима да га посјете. На збору је такође изабран гувернадур Црне Горе, младић Јоко Станишић, брат убијеног гувернадура Вукала Станишића.[15]

Несумњиво, Шћепан је показао велику тактичност. Испуњењем свих ових порука Шћепана Малога остварено је моралнополитичко јединство народа Црне Горе, а он је у очима Црногораца остао личност која је то остварила. За мир и слогу коју су постигли сами, Црногорци су сматрали да то дугују Шћепану Маломе, тј. рускоме цару. Одлука главара на збору у Ћеклићима као и опште црногорскога збора, изненадило је и самог владику Саву, који у почетку није придавао никакав значај свим тим причама о рускоме цару. Под утиском општег одушевљења стари владика посјетио је Шћепана Малога. У разговору са Шћепаном Сава је рекао да је Петар III мртав и да је то познато цијелом свијету. Шћепан је само одговорио: „Можда ипак живи!“[16]

Сава је био у неудомици. Опште одушевљење било је толико да је стари владика посумњао у своје знање. Да би провјерио вијест, владика је, 23 октобра 1767, писао руском посланику у Цариграду Алексеју Обрескову и изложио му догађаје у Црној Гори[17]. Очекујући одговор из Цариграда, Сава се тренутно помирио са новонасталом ситуацијом. Неколико мјесеци шириле су се најразноврсније вијести које су утврђивале народ у увјерењу да је Шћепан доиста руски цар. Крајем новембра 1767 прошириле су се вијести како је из Петрограда дошао архимандрит антиохиског патријарха, негдашњи капелан Петра III, који је донио значајне вијести Шћепану Маломе, па чак и о приватном животу престолонаследника Павла, који ће се ускоро оженити једном енглеском принцезом.[18] Мјесец дана касније из куће Шћепана Малога пронијеле су се вијести да су Аустријанци упали у Босну, а Руси у Влашку. Ове значајне вијести поздрављене су пуцањем из пушака.[19] Овакве и сличне вијести, које су највише ширили калуђери, имале су за циљ да потпуно увјере народ да је Шћепан Мали прави руски цар и да створе психозу да претстоје велике ствари.

Један од највећих агитатора и присталица Шћепана Малога био је Јосиф Вукићевић, старјешина маинског манастира. Прије тога Вукићевић је био врло одан човјек митрополита Василија. С њим је био у

---

[15] С. Љубић, н. д., 30.
[16] Исто, 56.
[17] М. Драговић, Споменик СКА XXII, 5—6.
[18] Inqu. di stato b. 278. Cattaro 26 novembre 1767.
[19] Prov. gen. in Dalm. Cattaro 16 dicembre 1767.

Русији. Послије Василијеве смрти у Москви вратио се у Маине и донио његову заоставштину у Црну Гору. То је било довољно па да га Република огласи за непријатеља. Он је био један од првих који је тврдио да је Шћепан Мали прави цар Петар III. Цио овај рад Јосифа Вукићевића био је добро познат млетачким властима у Котору. И само су чекали погодан тренутак да калуђера ухвате и да му као издајнику суде. Тек 21 децембра 1767, у околини Будве, млетачке власти су ухватиле калуђера Вукићевића, ухапсиле и осудиле на смрт вјешањем. 29 фебруара идуће године Јосиф је обješен. Његово тијело је три дана висило о омчи.[20] То је била прва жртва у борби за свога цара. И заиста та жртва није била узалудна. То је у народу још више учврстило увјерење да је Шћепан прави цар.

Једини човјек кога је мучила неизвјесност био је владика Сава. Све веће одушевљење народа за Шћепана Малога приморало је владику Саву да се одлучније позабави цијелим питањем. Сава је био особито узнемирен кад је сазнао да се Шћепан дописује са посљедњим српским патријархом Василијем Бркићем.

По тврђењу архимандрита Авакума Милаковића, патријарх Бркић је дошао у Црну Гору 1765 године.[21] Других извора нема на основу којих бисмо провјерили тачност овог казивања, али вјероватније да је тада дошао међу брдска племена, гдје се задржао још једну годину. Крајем 1766 долазио је на Цетиње и преко владике Саве тражио допуштење од млетачких власти за каноничну визитацију кроз Боку и Далмацију. Овај патријархов захтјев Млечани су одбили.[22] Послије овога вјероватно се патријарх вратио у Пипере, гдје је остао све до почетка 1768, када је дошао у Црну Гору код Шћепана Малога.

Везе Шћепана Малога са патријархом Василијем нијесу остале непознате владици Сави. Митрополит је посумњао да Шћепан настоји да га уклони и да на његово мјесто доведе патријарха Бркића. Поред тога шириле су се и друге вијести непријатне владици Сави. Средином јануара 1768 прошириле су се вијести да је Шћепан добио писмо од руског посланика из Цариграда, у којем га обавјештава да ће у прољеће ступити у акцију велика руска војска да помогне његове планове.[23]

Ово је оставило мучан утисак на Саву. На његово писмо руски посланик уопште не одговара, док Шћепан добија врло важна писма. Владика је повјеровао у истинитост вијести, те се најзад ријешио да сазна ко је заиста Шћепан Мали. Владика је запријетио да ће сазвати збор на коме је имало да се претресе питање о идентитету Шћепана Малога. Под овом пријетњом Шћепан је послије једне жучне дискусије са владиком Савом изјавио и на јеванђељу се заклео да је он заиста руски цар.[24]

---

[20] Ј. Томић, Како се Шћепан Мали докопао власти у Црној Гори, Цетиње и Црна Гора, Београд 1927, 91.

[21] М. Драговић, Спомеик СКА XXII, 32.

[22] Inqu. di stato b. 289. Cattaro 1 dicembre 1766.
Che Vassilie Barchich, patriarcha di Pech era arrivato in Cetigne.

[23] Prov. gen. in Dalm. Cattaro 13 genaro 1768.

[24] Ј. Томић, н. д., 71—72.

Стари владика Сава под утицајем толиких вијести, одушевљења народа и на крају личне заклетве Шћепана Малога, искрено је повјеровао и одмах се пожурио да ту радосну вијест саопшти генералном провидуру. У писму од 3 фебруара, пун усхићења, владика пише да је Шћепан Мали „иста персона Петар III, император рушиски".[25] Али владичина радост била је краткога вијека. Неколико сати послије писма упућеног генералном провидуру добио је одговор од руског посланика у Цариграду. У овом писму Обресков је изобличио Шћепана као лажова и варалицу.[26] Владика Сава се одмах пожурио да повуче писмо упућено которском провидуру, изговарајући се да је био „преварен од проклетога ђавола".

Одмах по пријему писма из Цариграда владика Сава га је умножио и упутио у све нахије Црне Горе, вјерујући да ће то бити довољан доказ да се објасни ствар са лажним царем. Писмо је преведено на грчки, француски и талијански. Сви ти текстови имали су да се пред једним скупом даду Шћепану да их прочита, јер ако је он прави цар Петар III, он ће знати да их прочита.[27] Борба је започела. Владика је заказао збор, на коме је требало прочитати писмо посланика Обрескова. Али како се на збору није нашао нико ко је хтио читати поруку, то је збор фактички пропао. Шћепан се није ни појавио на збору. Тако је пропао покушај владике Саве да Шћепана изобличи као лажова и пустолова.

Тада је Шћепан прешао у напад, доказујући да је писмо лажно и да су владика и његове присталице примили велики новац од провидура како би му из Цариграда добавили то писмо. Оптуживао је владику да је млетачки агент и да цио новац који добија од Русије задржава за себе. Ова оптужба Шћепанова била је ефикасна. Венеција је била непопуларна, а на новац су Црногорци, као свака сиротиња, били врло осјетљиви. Када је заказан други збор, на коме је требало расправљати питање о Шћепану, он је обећао да ће доћи, али се није појавио, тако се збор растурио.

Шћепан је ријешио да једном брзом акцијом рашчисти ситуацију. Са једном групом наоружаних људи, он се појавио увече истога дана када је збор био заказан, на Стањевићима и поставио стражу око манастира. Другу групу упутио је у манастир на Цетиње, а трећу у Маине. Шћепан је наредио да се из владичиних подрума узме стока и вино, а све црквене драгоцјености да се пренесу у манастир Брчели. Сва покретна имовина владике Саве била је опљачкана и подијељена међу Шћепанове присталице. На све ово Шћепаново насиље није било никакве реакције. Све је то Шћепан извео за неколико дана. Средином фебруара 1768 он је био потпуни господар. Сава је био у притвору, а такође и његови рођаци који су пријетили Шћепану Маломе.[28]

У свим тим догађајима Шћепан је показао много тактичности. Он није допустио да се његово питање рјешава на збору, гдје би се расположење масе врло брзо могло окренути против њега, него је сукоб ријешио уз припомоћ једне групе људи насилним путем, у тренутку који је сматрао да је најпогоднији за њега. То није било освајање власти, него одбрана. Он је већ био признат за цара и спасиоца. И зато је у овом сукобу могао лако извојевати побједу. Он није имао озбиљног непријатеља, а још мање организованог. Осим тога, мало је ко вјеровао у истинитост писма руског посланика. У народу је било проширено увјерење да је он цар, а да владика Сава из личне мржње или амбиције устаје против њега. Сава је био непопуларан. Он је знао да у доба велике глади или сличних недаћа купује земљу од сељака. Све те околности помогле су Шћепану да успјешно ријеши сукоб у своју корист. И када је непријатељ био потпуно сатрвен и немоћан, Шћепан је послије неколико недеља ослободио затвореног владику Саву. Тако је Шћепан Мали, и поред титуле цара, морао да осваја своје царство.

---

[25] Исто, 75.

[26] М. Драговић, Споменик СКА XXII, 6.

[27] Ј. Томић, н. д., 75.

[28] Исто, 75—95.

Крајем јануара 1768 патријарх Василије Бркић је заједно са двадесет и пет Бјелопавлића посјетио Шћепана Малога.[29]. Тих истих дана, како су Млечани били обавијештени, одржана је једна ужа конференција којој су присуствовали: Шћепан Мали, патријарх Василије, владика Сава и калуђер Стефан.[30] У сукобу између Шћепана и владике Саве, патријарх се држао по страни. Када је владика Сава био притворен, патријарх је нашао за потребно да буде што даље од Шћепана. Средином фебруара Василије је прешао на Цетиње, гдје се задржао неколико дана и одмах прешао у Црмницу. Одатле је 20 марта упутио једну посланицу Паштровићима, напомињући им да „суде о дјелима Шћепана Малога од времена од кад се појавио и да утврде да ли су она добра или не“.[31] Ускоро патријарх Василије се вратио у Маине и настанио се код владике Саве, али је одржавао најбоље односе са Шћепаном Малим.[32] Према млетачким актима, патријарх Василије је био ватрен присталица Шћепана Малога, који је писмима и ријечју свједочио да је он прави руски цар. Као таквог Млечани су га претставили и скадарском паши.

Шћепан је и даље боравио у Маинама. Многобројне делегације из Црне Горе и осталих крајева непрекидно су долазиле да одаду почаст своме цару. Црногорцима је било много стало до тога да Шћепан једном дође у Црну Гору. Тек крајем априла 1768 Шћепан се ријешио да дође на Цетиње. Том приликом, 23 априла, Шћепан је одржао савјетовање са црногорским главарима. Он је изјавио да намјерава да путује за Беч и наредио им да у његовом отсуству „међу собом побожно чувају мир и слогу и да не чине ни најмање насиље млетачким поданицима изузев Паштровића, и то из освете што су погазили вјеру и убили једног Маињанина. Који год млетачки поданик дође у Црну Гору, изузев Паштровића, било и са златом у рукама, треба да је сигуран као у својој кући. Такође им је наредио да не праве никакво насиље Турцима, изузев да се бране кад их нападну“.[33] У циљу учвршћења унутрашњег мира у Црној Гори, Шћепан је наредио да се изаберу судије за свако племе (comune) „да рјешавају грађанске и криминалне спорове и заповиједио им да ће освета бити кажњена прогонством и конфискацијом имовине у корист убијенога“.[34] Из Цетиња Шћепан је прешао на Његуше, гдје се задржао око пола мјесеца.

Док је Шћепан боравио у Његушима, у Маинама је одржан велики збор Маињана, Побора и Браића поводом ношења крста. Поворка је ишла од мјеста до мјеста, док су свештеници благосиљали поља и ливаде. Сам патријарх, на коњу, у пурпурном одијелу, чију су појаву присутни поздравили пуцањем из пушака, учествовао је у поворци, што никада раније није радио ни један митрополит Црне Горе, како се истиче у извјештају Доменика Бубића из Будве од 9 маја.[35]

Неколико дана по одржаном црквеном збору Шћепан је дошао у Маине и у Стањевићима дуго конферисао са владиком Савом и патријархом Бркићем. Одатле је прешао на Цетиње и продужио за Његуше, гдје се настанио у кући гувернадура Радоњића.[36] Ту је боравио до краја маја, поново се вратио на Стањевиће, гдје је дан и ноћ конферисао са владиком Савом и одатле прешао у Црмницу.[37] У Црмници са својом оружаном пратњом задржао се око три недеље и вратио се на Мирац.[38] Још се неколико дана задржао на Његушима и поново се упутио у Црмницу. Овим честим путовањима уочи турског напада на Црну Гору, Шћепан као да је намјерно хтио да покаже безначајност тешких догађаја који се приближују Црној Гори. Али прије него што су Турци напали Црну Гору с циљем да народ казне а Шћепана униште, руски двор покушао је да ликвидира Шћепана Малога.

ОДЈЕК ДОЛАСКА ШЋЕПАНА МАЛОГА НА БАЛКАНУ

Ако су Црногорци прихватили Шћепана Малога и прогласили га за рускога цара Петра III, сусједна херцеговачка и брдска племена, као и православни на цијелом Балкану, са симпатијама су примили вијест о доласку рускога цара у Црну Гору. У истинитост вијести мало је ко посумњао. У народу је било проширено вјеровање да је Петар III жив. Култ Русије и рускога цара, његован још од Петра Великога, нарастао је до те мјере да је у ово доба изгледало сасвим вјероватно да руски цар дође да их ослободи турског јарма. Тако се револуционарно-ослободилачка идеја српског народа на Балкану, увијена у рухо православља, постепено везала за Русију и њеног монарха. У Црној Гори, као и осталим српским областима на Балкану, долазак руског цара схваћен је са тог становишта.

Широка је скала реаговања на вијест о доласку руског цара у Црну Гору. Од скромних записа неуких калуђера по манастирима, који у хронологији значајних догађаја нијесу пропустили да забиљеже Шћепаново име, па до отворених буна[1]. Сасвим је разумљиво што су вијести о Шћепановом доласку у Црну Гору најприје продрле међу сусједна херцеговачка и брдска племена.

---

[29] Inqu. di stato b. 1222. Cattaro primo febraro 1768.
[30] Inqu. di stato b. 1222. Cattaro, 2 febraro 1768.
[31] М. Драговић, Споменик СКА XXII, 12.
[32] Inqu. di stato b. 1222. Budua 6 aprile 1768.
[33] Inqu. di stato b. 259. Cattaro 28 aprile 1768.

[34] Из извештаја Станислава Буровића. Cattaro, 4 maggio 1768.
[35] Inqu. di stato b. 1222. Budua 9 maggio 1768.
[36] Inqu. di stato b. 1222. Cattaro 19 maggio.
[37] Inqu. di stato b. 1223. Budua 10 giugno 1768.
[38] Prov. gen. in Dalm. Cattaro 26 giugno.

Већ у септембру мјесецу 1767 у Никшићу, Клобуку и Требињу људи су вјеровали да је у Црну Гору дошао руски цар. Још су се само спорили о томе да ли се зове Петар или Шћепан. Вијест о доласку цара усталасала је народ. Свако је ту вијест схватио као знак ослобођења. Отворено су се шириле вијести да ће цар скупити војску, како би помогао руској војсци која ће у савезу с Аустријом доћи да их ослободи.[2] Такве вијести показују оно идејно-психолошко вријење у народу, који је био заиста увјерен да је такв план остварљив. Турске власти у Херцеговини предузеле су потребне мјере да спријече ширење таквих вијести, али то није много помогло. Одушевљење, као и свуда, прелазило је у фанатичност.[3]

Вијест о Шћепану Маломе међу брдским племенима примљена је са великим интересовањем и одушевљењем. Крајем октобра дошло је неколико главара брдских племена да поздрави Шћепана Малога. Сам Шћепан обратио се Пиперима и неким другим брдским племенима. Они су му одговорили „да ако је прави московски цар, у које било вријеме спремни су да лију крв за царску славу“.[4] Овај одговор пао је у руке скадарском паши. У народу се свуда осјећало вријење. Нека села у околини Скадра и Подгорице одбила су плаћање харача. Скадарски паша настојао је да угуши тај отпор и пресијече везе брдских племена са Црном Гором, али у томе није успио. Крајем јануара 1768 дошло је Шћепану десет старјешина из Горњих и Доњих Брда.[5] Шћепан је заоштравао односе са Турцима и потстицао сусједна племена на отпор. Када су спушке аге почетком 1768 године дошле у Црмницу и узели харач, Шћепан је наредио да се харачлије пресретну и одузме им се харач.

У Спужу, међу Турцима владао је сукоб. Сина спушког капетана скадарски паша смијенио је с положаја. Пошто је он одбио да изврши ово наређење, скадарски паша упутио је једну чету људи у Спуж. Син спушког капетана одлучио се на оружани отпор, затворио се у спушку тврђаву и одбио позив Мурат-бега да се преда. У тај сукоб умијешао се и Шћепан Мали. Вјероватно на позив сина спушког капетана, Црногорци му притекоше у помоћ. Они су тврдили како је његов отац, који се тада налазио у Цариграду, прави паша и да они иду да помогну његовом сину, којега ће да покрсте и даће му име Марко[7]. Пашиним људима дошла су појачања из Скадра. Тако је дошло до жешћег оружаног сукоба. У борби која је трајала цио дан, Црногорци се повукоше, а њихов штићеник успио је да умакне у Куче.[8] Побуњенике у граду паша је свирепо казнио. Миједшање Црногораца у унутрашњи сукоб Турака био је уствари покушај да подржи једну личност која, ако би се одржала на власти, морала би и даље бити уз њих. На тај начин успоставила би се територијалана веза између Црне Горе и Брда. Али Турци су успјели да главну комуникацију Скадар—Никшић очувају. Везе са брдским племенима и даље се одржавају. Крајем марта дошла је једна делегација у Маине: по два кнеза из Куча, Пипера, Климената, Бјелопавлића и по један из Груда, Кастрата и Пјешиваца.[9] Ово купљење оволиког броја главара вјероватно је у вези са турским припремама за напад на Црну Гору и Брда.

Скадарски паша, да би завео ред и мир међу побуњеним брдским племенима, почео је да пријети и уцјењује. Под тим притиском Кучи и Пипери дали су таоце, док су Бјелопавлићи то одлучно одбили, па су чак убили једног угледног Турчина из Спужа[10]. Међусобних обрачуна мањег обима било је готово свакодневно, а највише у пазарне дане у Подгорици. Свијет је гинуо у личним сукобима, доказујући или побијајући истинитост вијести о Шћепану Маломе. Препирку је завршавао покрет ножа или сачма. Вијест о доласку руског цара преносила се од племена до племена, од града до града.

У цијелој Албанији од Скадра до Елбасана сви су били увјерени, и хришћани и Турци, да је Шћепан Мали цар Петар Трећи.[11] Поједина села су била устала и одбила плаћање данка. Вијест о цару продрла је до Москопоља и Битоља. Свако је био убијеђен да је то истина. Одатле је вијест прешла у Грчку. Млечанима је било познато да су се неки Маниоти из Мореје упутили у Црну Гору. О томе су одмах обавијестили Дубровчане.[12] У једном другом документу каже се да је један од њих син покојног Димитрија Катаракија, а за другог да је Рус Теодор Вишњић[13]. У истом документу се наводи како су у Св.

---

[1] В. Петковић, Записи и натписи у старим српским црквама, Старинар III, 6, Београд 1931, 82. У манастиру Морачи стоји кратак запис „Шћепан Мали 1767“.

[2] Inqu. di stato b. 250. У писму Станислава Буровића Пасквалу Ћикоњи од 10 септембра 1767.

[3] С. Љубић, н. д., 53.

[4] Исто, 57.

[5] Исто, 70.

[6] Prov. gen. in Dalm. Cattaro 26 genaro 1768.

[7] Inqu. di stato b. 1222. Budua li 27 febraro 1768.

[8] Inqu. di stato, b. 1222. Cattaro 1 marzo 1768.

Il figlio del bassà che comandava Spus fu scacciato dalla piazza e per miracolo si salvò a Cuzzi.

[9] М. Драговић, Споменик СКА XXII, 12.

[10] Inqu. di stato b. 1222. Cattaro 13 aprile 1768.

Из саслушања Максима Суботића. Li Cuzzi e li Piperi hanno dati li ostaggi in Podgorizza. Li Bielopavlichi non li hanno dati, anzi hanno ammazzato uno dei principali Turchi in Spuz.

[11] У истом документу. Da Scuttari sino Elbasan ho inteso dire che Steffano Piccolo sia Pietro czar e cosi dicevano anche li Turchi di detti luoghi.

[12] Državni arhiv Dubrovnik, Prepiska 18, 116—3165.

Cattaro 6 febraro 1768. Провидур Зусто пише Дубровчанима: „Ho notizie, che due persone di Maina, parte della Morea, fingendosi Zantiotte avevano preso imbarco per passar à cottesta parte e poscia con oculte inteligenze inoltrarsi con soldo et effetti nel vicino Montenegro.

[13] Državni arhiv Zadar. Miscelanea XI, br. 24.

Anonimus o Stiepanu Malome.

— Verso gli ultimi di febraro si sparsero notizie che per via di Durazzo sian passate nel Montenegro due persone. Che tra queste vi fosse un figlio del deffonto Di-

Маури ухваћена писма Шћепана Малога, којима он позива Грке из Епира да га слиједе.[14] Постоји извјесних индиција да је Шћепан Мали имао везе са митрополитом Ларисе Мелентијем, па чак и са цариградским патријархом. Мелентије је прогнан на Лезбос, а касније, 1768 ухапшен.[15] Исте године је ухапшен и грчки патријарх. Дубровачки конзул у Цариграду писао је у Дубровник средином маја да је патријарх цариградски ухапшен „због веза са Русима или Црногорцима". Сами Грци, његови противници, оптужили су га да је дао уточиште Шћепану Маломе и да га још увијек крије. Иако се доказало да је то нетачно, патријарх је прогнан у Митилену.[16] Из свих тих невезаних вијести јасно се види да је било неког додира између Шћепана и неких грчких старјешина.

Велико интересовање за Шћепана владало је међу православнима у Далмацији. Већ ујесен 1767 калуђери у сјеверној Далмацији организовали су помоћ Шћепану Маломе. Она се није прекидала све до његове смрти.[17] У Далмацији калуђери су ширили вијести да је Шћепан прави руски цар. У крајевима гдје није било цркава и манастира готово се није ни знало за цара у Црној Гори.[18] То исто потврђује и Ђорђе Кадић за макарски крај. Млетачке васти, да би спријечиле ширење вијести о Шћепану Маломе међу православнима у Далмацији, упутиле су циркулар свим градским општинама гдје је било православних: Шибеник, Сплит, Книн, Имотски, Хвар, Трогир, Макарска, Сињ, Новиград и Корчула. У поруци се каже: „Иако је власт убијеђена да међу православним поданицима ове горње провинције није позната веза или договор са народима Црне Горе, ипак видјећи да ови продужују, дијелом из обмане, дијелом из злобе, да и даље међу њима држе једну непознату варалицу, којега подржавају калуђери, налази за потребно да нареди да се пази на рад старјешина и смјер свештеника". Даље се строго наређује да се не допушта улаз страних свештеника и калуђера, нарочито из Турске.[19] И поред тих мјера Републике калуђери су и даље ширили вијести о Шћепану и подржавали га.

У Босни је такође било познато, али у много мањој мјери, да је у Црну Гору дошао Шћепан Мали или руски цар. Ипак, због догађаја у Црној Гори везир је наредио да раја преда оружје.[20] У једном разговору са неким фратрима везир их је оптуживао да су добили нека писма из Москве.[21] Није нам познато какав је одјек био у Србији. Тих веза је несумњиво било, и калуђерима је било познато да се у Црној Гори појавио Шћепан Мали, али засада недостају извори да се то испита.

Појединци из далеких крајева Угарске или Срема дошли су у Црну Гору. Петар Бјеладиновић из Угарске, који је ишао на ходочашће у Јерусалим, прво је навратио код Шћепана Малог.[22] Из Ср. Карловаца дошли су неки Божидар, и Јоаким Лучински из Ирига.[23] Овај Лучински издавао се за руског генерала, али је завршио као писар код Шћепана Малога. Приликом турског похода на Црну Гору, он је утекао у Боку. Овај бјегунац из језуитског и протестантског колеџа доспио је чак у Црну Гору, жељан нових авантура. До Корчуле путовао је са архимадритом Атанасијем Љубибратићем, који му је, како су Млечани били обавијештени, предао нека писма руског генерала Ивана Подгоричанина да их однесе у Црну Гору.[24]

Али нијесу само калуђери и прости свијет вјеровали да је он доиста руски цар. Било је и учених људи који су у то вјеровали, али су то изражавали на други начин. Један од њих испјевао је пјесму у част Петра Трећег. У својој пјесничкој визији он пјева духу цара Петра Трећег, за којег је знао да је мртав. Ако за тог човјека Шћепан није био живи цар Петар, он је био његово оличење.[25]

Наше обавијештене политичке личности онога доба Шћепан је умногоме потсјећао на Пугачова. И када је овај отпочео своје дјеловање у Русији, сасвим је разумљиво да су га одмах упоредили са Шћепаном Малим. Дубровачки посланик у Петрограду Рањина писао је почетком 1774 године сенату, „из губерније Оренбург, близу сибирске границе,

---

mitri Cattarachi, era capitanio in Braccio di Maina, e seco lui un Moscovito, qual in figura di mercante de libri proveniente da Trieste si chiamasse Teodoro Nobile Visnich di Moscovia, tale creduto all'aspetto all'aria ed al portamento. Str. 54.

[14] У истом документу. A Santa Maura furono intercette lettere con le quali Steffano Piccolo invitava i Greci dell' Epiro a dichiarirsi di lui seguaci. Str. 38.

[15] N. Jorga, Die Geschichte des Osmanischen Reiches, Gotha 1911, t. IV, 403.

[16] DAD. Acta S. M. M. 18, 128—3167. Писмо је од 13 маја 1769. Овај податак дао ми је колега В. Винавер, на чему му захваљујем.

[17] Inqu. di stato, b. 50 од 9 II 1774.

[18] Inqu. di stato b. 1222. Sign 26 marzo 1768.

[19] Rettori di Zara. Cattaro, 16 maggio 1768.

[20] Јулијан Јеленић, Ljetopis franjevačkog samostana u Kreševu. Г. З. М. књ. 29. Сарајево 1917, 45.

[21] Исто, 34.

[22] С. Љубић, н. д., 129.

[23] Исто, 110.

[24] Prov. estraord. a Cattaro f. 708. Cattaro, 11 aprile 1769.

[25] DAD. Acta S. M. M. 18, 136—3175-1, 134.

Вјероватно да је ову пјесму писао неки Бокељ.

Податак сам добио од колеге Винавера. Пјесма је вјероватно из почетка 1768.

L'alma di Pietro Terzo ancor s'aggira
lacera ultime! dai tradimenti e l'onte
co'una fiacola accesa in flegetonte
oggi finge il suo mal, piange e sospira

Dopo cinque anni che l'orribil via
gli tolse la corona dalla fronte
venne l'ombra inquieta in questo monte
a fabricar la sepoltura sua pia

Ah! se sei l'ombra di quel czar tradito
fuggi, da che? Fuggi quest' ingrata terra
a cercar va'riposo in un altro litto

se riposo non vuoi in quella terra
va dove il regno tuo ti fù rapito
ombra funesta a suscitar la guerra.

побунио се један човјек, неке врсте Шћепан Мали, који се издаје за Петра Трећег“.[26]

Тако је долазак Шћепана Малога у Црну Гору усталасао једно широко подручје Турског Царства и Млетачке Републике. За неколике године све очи од Дунава до Јегејског Мора биле су упријете у Црну Гору. За његово име везале су се велике наде и снови. За све те народе он је био симбол слободе. К том циљу они су неодољиво тежили. Шћепан Мали је био личност која је имала да оствари ту тежњу. Зато је његова популарност прешла уске границе Црне Горе.

РУСИЈА ПРЕМА ШЋЕПАНУ МАЛОМЕ

Први акт „спољне политике“ Шћепана Малога био је упућивање једне делегације аустрискоме двору и рускоме посланику у Бечу. Још прије учвршћења на власти у Црној Гори, Шћепан је средином децембра 1767 упутио у Беч архимадрита Авакума Милаковића и Глигорија Дрекаловића.[1] Поред писама, посланици су добили пуномоћ „да сеј наш више речени посланик ослободио маршир имјет будет пут Вјени“.[2] Чим су прешли аустриску границу, стрпани су у митровачки карантин. Из Митровице Авакум је писао 14 јануара 1768 руском посланику у Бечу Гаљицину јављајући му да је „послан од његовог царског величанства Петра Фјодоровића званог Шћепан Мали, који се сада у Црној Гори налази“.[3] Авакум је још једном писао Гаљицину.[4] Послије њиховог пребацивања из Митровице у Земун, ова два упорна калуђера продужили су и даље са писањем руском посланику у Бечу. На сва та њихова многобројна писма нијесу добили никакав одговор. О Авакуму и Глогорију био је обавијештен и митрополит Павле Ненадовић, који је о свему обавијестио аустриску царицу. И поред велике упорности коју су показали, ова два калуђера нијесу успјели да изврше повјерену им мисију. Вјероватно по споразуму, Глигорије се вратио у Црну Гору, а Авакум је остао у Срему да пронађе могућности за предају писама. На крају он је у томе успио.

О појави Шћепана Малога у Црној Гори руски двор је био обавијештен са разних страна, прије него је добио званичне извјештаје од својих посланика из Цариграда и Беча. Прве званичне податке о Шћепану руски двор је добио од посланика Обрескова у Цариграду. Чим је Шћепан почео са својом улогом у Црној Гори, издајући се за цара Петра III, Млечани су се одмах потрудили да преко свога баила у Цариграду сазнају нешто одређеније о њему, претпостављајући да он има неке везе са Русима. Њихови посланици у Цариграду распитивали су се код Обрескова о Шћепану Маломе. На ово млетачко интересовање, гроф Панин у упутству Обрескову од 11 фебруара 1768, одговорио је да захвали баилу на обавјештењу о Шћепану Маломе и да Република може наредити својим пограничним командантима да предузму све мјере противу њега.[5] Овом изјавом руски двор се потпуно оградио од Шћепана Малога, па чак сматрао његову ликвидацију пожељном.

Руски посланик у Бечу Д. Гаљицин, коме је Шћепан преко својих посланика Авакума и Глигорија упутио писма, добио је од њих прво писмо крајем фебруара 1768 године.[6] Али прије овог обавијештења Гаљицину је било познато да се у Црној Гори налази нека страна личност која се издаје за Петра III. Он је тражио обавијештења о Шћепану Маломе и у Бечу и у Венецији.[7] Гаљицин је тек 1 марта обавијестио руски двор о догађајима у Црној Гори. Уз извештај приложио је сва писма која је примио од Глигорија и Авакума. Ове вијести из Беча и Цариграда оставиле су јак утисак у Петрограду.

Двор је предузео све мјере предострожности да у земљу не продру вијести о појави руског цара Петра III у Црној Гори. У самој Русији, у народу је било раширено вјеровање да је цар Петар III жив. Од друге половине XVIII вијека феудално-кметски систем под апсолутистичком дворском диктатуром још је јаче притискивао сељачке масе Русије. То је довело до великог незадовољства сељака. У великом броју они су напуштали Русију и склањали се у Литву и Пољску. Царска влада и племство организовали су одреде за хватање одбјеглих сељака. Почетком 1765 Катарина II донијела је указ по коме су феудалци стекли право да кметове упућују на робијашки рад. По другом указу, од 22 августа 1767, кметови су предати у власништво феудалаца и нијесу имали право жалбе на своје господаре.[8] Милиони бесправних људи били су спремни на отпор и бунтовништво. Али само добри цар који је свргнут и остао жив могао је спасити сељаштво. То је на двору било добро познато и није изгледало невјероватно да једна скитница под именом Петра III може подићи сељаке на побуну. Нешто мало касније то је извео Пугачов.[9]

Све те чињенице навеле су руски двор да предузме енергичне мјере. Вијести из Беча о појави самозванца схваћене су врло озбиљно. Панин у писму Д. Гаљицину у Бечу од 25 марта наводи да је царица послије пријема његових писама о Шћепану Маломе објавила циркуларно писмо свим европским пограничним губернаторима.[10] Истога дана када је Панин обавијестио Гаљицина о предузетим мјерама, царица је издала наређење пограничним губернаторима:

---

[26] Константин Јиречек, Poselství Republiky Dubrovnické k Cisařovně Kateřině II L. 1771—1775, V Praze 1893, 48 у нап. 27.

[1] М. Драговић, Споменици о Шћепану Маломе, Споменик СКА XXII, с. 7—8. Писмо је од 2-13 децембра 1767.

[2] Милорад П. Шапчанин, Летопис раванички, Гласник СУД 20, 20.

[3] М. Драговић, н. д., 7.

[4] М. Шапчанин, н. д., 20.

[5] Сборникъ императорскаго русскаго исторического общества, т. 87, С. Петербургъ 1893 с. 27—28 (— Сборникъ РИО т. 87).

[6] М. Драговић, н.д., 20.

[7] Г. Станојевић, Појава Шћепана Малога у Црној Гори и интересовање страних сила за њега. Историски гласник, Београд 1951, 1—2, 100.

[8] Х. И. Муратов, Крестянская война 1773—1775 гг. в России, Москва 1954, 6—7.

[9] Није познато да ли је Шћепан знао да је у Русији било раширено вјеровање да је Петар III жив. Пугачов је тек крајем 1772 год., под утицајем расколника, дошао на идеју да се назове Петром III. Х. И. Муратов, н.д., 28, у нап. бр. 1. Али тек у јуну идуће године он се коначно ријешио да узме име Петра III. У истом дјелу на, 30.

1) По пријему овога указа све оне који долазе изван граница добро прегледати и испитати о поводу и намјери њихове дјелатности.

2) Оне који се при уласку покажу да нијесу сумњиви пуштити без задржавања да живе гдје желе, с тим да тамошњи командири буду обавијештени да имају да наставе мотрити на њих иза леђа и непримјетно, на све начине, да се током времена не би нешто догодило. Ово, међутим, треба да се односи на људе ситнијега звања, док на виђеније и богате није уопште потребно мотрити, јер ни сам тај самозванац ни народ пред којим се он претставља није тако имућан ни са таквим особинама да би неко од њих могао негдје да оде као виђенија личност, него обратно.

3) Наредите да се они који приликом првих испитивања не укажу на јасне побуде свога доласка задрже и да се прегледају сва њихова документа. Па ако се у њима не пронађе ништа сумњиво, ипак их држати под присмотром до пријема резултата из наше комисије иносутраних послова.

4) Оне који су најсумњивији приликом првог доласка или оне који постају сумњиви послије разговора и поступка одмах у хапс са неким другим згодним образложењем и, уколико је могуће, потпуно тајно; а послије хапшења слати их овамо са опширним објашњењима о ономе за шта су осумњичени.

5) Пожељно је да се сва предострожност усмјери на дошљаке из оних народа који су слични Црногорцима и живе у њиховој близини, а нарочито на попове и калуђере из тих крајева, које треба без икаквих околишења, али ипак и без насиља, одмах послије доласка у земљу узети под стражу, подробно испитати и прегледати сва њихова документа, шаљући оне који се покажу да нијесу сумњиви, до даљег (наређења), у неки манастир, гдје ипак треба истрајно посматрати њихове ријечи и поступке; с друге стране, одмах слати овамо оне који се покажу иоле сумњиви.

Деликатност и важност посла захтијева да у извршењу ове наше наредбе поступате опрезно и пажљиво и да узмете сами на себе посао око саслушања и провјеравања оних који улазе као и око провјеравања њихових звања, према којима ће се моћи донекле и о другим просудити. Не сумњамо да ви ни у једном ни у другом нећете учинити никакав пропуст и да ћете ствар водити са потребном опрезношћу како никада не би могло доћи до непотребних разглашавања.[11]

Али руски двор није се само ограничио на заштиту своје земље од непожељних самозванаца који се негдје далеко на Балкану појављују под именом Петра III. Катарина II предузела је све мјере да

---

[10] Сборникъ РИО т. 87, 49.

[11] М. Драговић, н.д., 12. В. Ђорђевић у књизи „Европа и Црна Гора" I, 149—150, дао је само неке од ових тачака у изводу, а многа мјеста је погрешно превео.

уклони тога самозванца из Црне Горе. Истога дана петроградски двор обавијестио је свога посланика у Бечу Д. Гаљицина да је ријешено да тамошњи савјетник посланства Георгије Мерк са царичином граматом и осталим потребним инструкцијама отпутује у Црну Гору и уклони Шћепана Малога.[12] У инструкцијама Мерку наређује се:

1) Да у Бечу добије препоруку млетачког посланика за сенат, да отпутује за Венецију, а одатле за Црну Гору. 2) Ако не успије да дође до Црне Горе, да на било који начин уручи грамату владици Сави или другим главарима. 3) Ако дође у Црну Гору, да детаљно упозна Шћепана Малога и тамошње прилике и да предузме све мјере „да би самозванац на овај или онај начин био протјеран, не само из Црне Горе, но и да му онемогући на овај или онај начин да наставља или обнавља ма гдје било своју горопадну улогу".[13]

Поред ових инструкција Мерк је понио царску грамату којом се на најодлучнији начин тражи од Црногораца да удаље Шћепана Малога из своје средине. Грамата је била у оригиналу на руском и преведена на талијански језик.[14]

„Божјом милошћу ми, Катарина II, царица и самодржица сверуска итд. итд. итд.

Племенитој и поштованој господи српске земље у Македонији и Скендерији, Црној Гори и Приморју, губернадурима, војводама, кнезовима и капетанима црногорскога народа, као и другим духовним и световним главарима.

Наша царска наклоност.

Има неко вријеме, са разних страна стижу вијести да се међу богобојажљивим црногорским народом, скоро појавио један ласкавац и варалица, називајући себе покојним сверуским царем Петром III.

Сама по себи ова околност је чуднија и невјероватнија, јер цио свијет доста и предоста зна да је Петар Трећи одмах послије одбацивања круне платио природи своју смрт, неизбјежни дуг цијелог људског рода и што је затим тијело покојника, у С. Петроградском манастиру Св. Александра Невског, за дуго времена цијелом народу лично било показано. Тим мање могло се очекивати да би тај самозванац могао стећи икакво повјерење црногорскога народа, толиким доброчинствима од нас и од наших предака награђиваног. Иако до сада немамо ни најмање сумње да здрави и разумни дио (народа), а особито онај који у државном управљању учествује, тајно, или у крајњој мјери јавно, због властите своје срамоте и крајње увреде своје отаџбине, какво било повјерење указује таквом презривом самозванцу. Но ипак, како нам је познато, нашао је присталице међу олошом и подлацима, који може бити из незнања, а може бити из намјере, придружили су му се и придружују се, да користе ову прилику за пљачку. Ни због чега другога, него због нашег сажаљења према богобојажљивом црногорском народу, да он од искре која гори у његовим њедрима, заједно са богобојажљивом црквом у Црној Гори, не би пропао, ми хоћемо вас, племениту и поштовану господу: гувернадуре, војводе, капетане и остале духовне и световне главаре, на вријеме с овом нашом граматом да опоменемо, да ви, међу вама појављеном самозванцу не вјерујете. Још се постарајте да тумачењем истине скинете његову маску, којом се прикрива, и изведете прост народ из заблуде, а особито да ухватите тога самозванца и предате га праведном суду више власти, као зликовца и смутљивца народнога мира и среће, да не би од њега цио црногорски народ, а посебно богобојажљива црква, потпуном уништењу били подвргнути, а од нас увијек досада и убудуће били заштићени. Ми смо унапријед убијеђени, што ћете ви сви, са цијелим народом, са достојном захвалношћу примити ово наше најмилостивије старање о вашој користи и срећи. Не закасните да са вољом и радошћу доведете у ред ваше поступке о њему и према томе ухватите варалицу и доведете га до немогућности да више у вашој отаџбини мути ред, мир и добре односе са сусједима, који неће трпјети да се у таквој њиховој близини са познатом варалицом купи једна гомила олоши и зликоваца. Но будући једном узнемирени и расрђени, могу врло лако тежину своје освете проширити на богобојажљиву цркву у Црној Гори, то јест на криве и невине, истребљујући до краја без милости и једне и друге, ако ово не буде благовремено предупријеђено чупањем коријена у лицу самозванца.

---

[12] М. Драговић, н.д., 14—15.

[13] Исто, 13—14.

[14] Исто, 13. Чудно је да М. Драговић није нашао ову грамату ни на руском ни на талијанском језику.

Од вас, племенита и поштована (господо) зависи сада спас ваше отаџбине, док је још вријеме и док су отворена врата милосрђа, зато што у противном случају, то јесте када ви сами не знате да зло у почетку (угушите) без морања са стране, ми се налазимо у непријатној нужности, не само да вас лишимо високог нашег покровитељства и свих награда, које сте ви с времена на вријеме из наше царске дарежљивости, у многим ранијим примјерима с надом могли очекивати, него и да предузмемо такве мјере којим би наша жеља, и мимо вас, са не мање наде испуњена била, па било и са штетом и упропашћењем црногорског народа, јер у томе нећемо ми, него ви, добровољни кривци бити.

Ова наша царска грамата упућена је вама по посебном савјетнику посланства Георгију Мерку, да би и међу простим народом нестала и најмања врста сумње. Ипак њему је наређено да види на мјесту те мјере које ћете ви предузети за поправку учињеног зла и према вашој марљивости у томе, охрабриће све о продужењу наше високе милости и наклоности.

Дато у С. Петербургу, љета од рођења Христова 1768 г. мјесеца марта 14/25 дана, а нашег царствовања шесте године.

По најмилостивијем указу њеног царског величанства.“[15]

У Петрограду су много очекивали од Меркове мисије и с пажњом пратили развој догађаја у Црној Гори, који им је углавним линијама био познат. Вицеканцелар А. Гаљицин, у писму Д. Гаљицину у Бечу од 15 априла, обавјештава га да је Обресков упутио писмо владици Сави, којим потпуно изобличава Шћепана као варалицу.[16] Затварање владике Саве и његових једномишљеника у Петрограду је оставило мучан утисак. У постскриптуму истога писма вицеканцелар обавјештава Д. Гаљицина о догађајима у Црној Гори: „Ухапсио је владику, његовог рођака и двојицу калуђера, узео је сву њихову имовину, а његова дрскост стигла је тако далеко да је наредио да се опљачкају три цркве, отимајући и црквене утвари. Ова ствар постаје много важнија него је досад била“.[17] У Петрограду су такође очекивали да Шћепанови посланици Авакум и Глигорије могу стићи у Беч и А. Гаљицин на вријеме скреће пажњу руском посланику у Бечу. „Но како су међу тим његовим посланицима православни калуђери, који су ушли у границе бечког двора и по издржавању карантина у којем се налазе, може се очекивати да буду пропуштени у Беч, то молим вашу свјетлост да ме обавијести какав је крај имало чудно и глупо посланство, не дајући им никакву заштиту и уточиште“.[18] Тако су у Петрограду озбиљно оцијенили последње догађаје у Црној Гори и сасвим је разумљиво што су очекивали да ће Мерк успјети да ликвидира Шћепана и по њиховом схватању завести ред и мир у Црној Гори.

О мисији Мерковој, као и о царичиним наредбама, Панин је у марту обавијестио Обрескова у Цариграду. Одмах по пријему инструкције и грамате Мерк је приступио извођењу царске заповијести. Прво је узео препоруку од млетачког посланика у Бечу и 13 априла отпутовао за Венецију, гдје је стигао 18 истог мјесеца, с намјером да одмах продужи пут за Котор.[19] По налогу Д. Гаљицина Мерк се одмах обратио сенату и тражио одобрење за пут.

Млечани су били врло обазриви. Настојали су да се не замјере Турцима, али и да не изазивају Русе. На сједници од 20 априла сенат је расправљао ово питање и одлучио да се Гаљицину одговори „да ванредне околности посла стављају (Републику) у незахвалан положај да на ниједан начин не може указати могућност у погледу интервенције његовог претставника у стварима које се тичу султанових поданика“.[20] Два дана касније сенат је обавијестио генералног провидура о Мерковој мисији и напоменуо му да, ако Мерк ипак дође, да га држи на отстојању.[21] Самом Мерку Млечани су саопштили да препоруку млетачког амбасадора у Бечу сматрају као приватну ствар и докле год Мерк не буде формално акредитован код млетачке владе, неће моћи отпутовати да изврши повјерену му мисију. Зато Мерк, у писму Колегији иностраних послова од 23 априла, тражи да му упуте потребна пуномоћија.[22]

---

[15] Сборникъ РИО т. 87, 54—56. Грамата је била позната и Млечанима и они су је превели на талијански. Inqu. di stato b. 259. Allegato al dispaccio di 9 luglio 1768.

[16] Исто, 78.

[17] Исто, 80.

[18] Исто, 79. У истом писму од 15 априла.

[19] М. Драговић, н.д., 18.

[20] Prov. gen. in Dalm. f. 621; 1768 20 aprile in Pregadi. Прилог уз дукал од 22 априла 1768. Овај одговор сената Гаљицин је приложио уз један извјештај. М. Драговић, н.д., с. 21.

[21] С. Љубић, н.д., 85—86.

[22] М. Драговић, н.д., 18.

Руски посланик у Бечу био је изненађен овим ставом Млечана и протестовао је код млетачког посланика.[23] Од своје владе тражио је упутства да ли Мерк да чека у Венецији или да га опозове.[24] Мерк је у Венецији и даље инсистирао код сената да добије дозволу за пут, али је одбијен с мотивацијом да сенату није познато да ли је Порта упозната с руским намјерама.[25]

На тражење Мерка Колегија иностраних дјела упутила му је нови указ 25 маја.[26] Међутим, у Венецији су налазили све нове и нове изговоре како би онемогућили Мерка. Сенат је поново једним дукалом од 18 јуна 1768 наредио генералном провидуру да у случају ако Мерк дође у Боку на сваки начин га онемогући.[27] Такође капетану Роса̂ било је најстроже наређено да не допусти Мерку или ма којему члану његове пратње да пређе у Црну Гору.[28]

Мерк је у Венецији на све могућне начине настојао да нађе могућности да дође до Котора. Сенат му није допустио да путује државним бродом. Ипак он је успио да приватним бродом некога Бокеља дође у Котор 5 јула.[29] Млетачке власти у Котору на лијеп начин онемогућиле су Мерка. На њега су стално мотрили млетачки жбири. Мерк није успио ни на улици ни са ким да разговара, иако је, како сам тврди у извјештају Колегији иностраних дјела од 20 августа, видио и у самом Котору приличан број Црногораца.[30] Послије десет дана задржавања у Котору Мерк је покушао да грамату достави преко Дубровника, али га нијесу ни пустили у град.[31] Млетачке власти у Котору са задовољством су му ставиле на расположење брод Илије Флорија из Прчања за повратак у Венецију.[32] Тако Мерк, онемогућен од Млечана, није успио да изврши повјерену му мисију.

Руси нијесу тако лако заборавили овај поступак Републике. И чим им се пружила прилика, они су не само оптужили Млечане за поступак према Мерку него су, не без разлога, сматрали да је Република сарађивала са Турцима приликом турског похода на Црну Гору. У једном писму Маруцију из Петрограда од 7 децембра 1768 каже се: „Досада је Република сарађивала с Портом на покоравању Црногораца;

---

[23] Исто, 20.

[24] Исто, 21.

[25] Исто, 24.

[26] Исто, 24.

[27] Prov. gen. in. Dalm. f. 621. Ducale di 18 giugno 1768.

[28] Inqu. di stato, b. 288. Cattaro 26 giugno.

Под ознаком „lega solo" каже се како ће ускоро тамо стићи „un soggetto Moscovito di nome signor Merch, ministro della corte di Russia".

Oggetti di gravissima importanza richiedono che ne à lui, ne à veruno del suo seguito si conceda il comodo di passar in Montenegro, ne si permetta di poter dialogare con alcuno di questi sudditti, nè di spedire carta di sorta a chiunque. In ciò bisogna aver l'occhio anche sopra li stessi di lei soldati.

[29] Prov. gen. in Dalm. f. 621. Cattaro 9 luglio 1768.

La notte del 5 corrente sopra bastimento bocchese è pervenuto a questa riva con un suo servo il signor Giorgio Merch.

[30] М. Драговић, н.д., 32.

[31] Исто, 33.

[32] Inqu. di stato f. 279 од 18 VII 1768.

то је могла од ње захтијевати политика да се не би изложили подозрењу да је у дослуху са одметницима и не привуче на себе сву турску силу". Али сада, послије објаве рата Русији од стране Порте, Венеција не треба више да се мијеша у турско-црногорске односе, него да препусти Турцима да се сами носе с Црногорцима.[33]

О Мерковој мисији брзо су се прошириле вијести. Још прије Мерковог доласка у Котор, Црногорци су дознали да се нека висока руска личност спрема да посјети Црну Гору. Шћепан је, према млетачким обавјештењима, био прилично нервозан. Наравно, ни Турцима није остала непозната мисија Меркова. Скадарском паши био је тачно познат циљ његове мисије, али Млечани, да би избјегли и најмање турско сумњичење, сматрали су за најзгодније да Турке обавијесте како је Мерк приватним послом долазио у Котор.[34] Овим лажним обавјештењем Млечани су избјегли турске протесте, јер да су им саопштили право стање ствари, тешко би одбили турска сумњичења.

На Порти, која је била обавијештена са разних страна о мисији Мерковој, мало су вјеровали овој млетачкој изјави. О мисији Мерковој Турке је обавијестио и француски посланик у Бечу.[35] Млечани су били обавијештени да је Порта предала протестну ноту руском посланику у Цариграду, оптужујући руски двор „да су бунтовни становници Црне Горе прије неколико година предложили Русији да ступе у њено поданство, да су тада упутили једног свог владику у Русију, с молбом за покривитељство", и да је Русија прихватила молбу Црногораца.[36]

Црногорцима је такође било познато да је Мерк стигао у Котор и да је прави циљ његовог пута долазак у Црну Гору. Црногорски и брдски главари са збора у Његушима од 18 јула оштро су напали генералног провидура што не допушта Мерку да пређе у Црну Гору. Очито, Црногорци су били увјерени да им Мерк носи поклоне, а не пријекоре.

По Меркову повратку у Беч, руски посланик Гаљицин упутио је једно писмо патријарху Василију и владици Сави. Обавјештевајући их о неуспјелој мисији Мерковој, Гаљицин подвлачи како је преко архимандрита Авакума добио „глупа и неразумна" писма Шћепана Малога. Затим истиче да је њихова дужност да, ако хоће и даље да уживају царску заштиту и милост, онемогуће Шћепана Малога.[37]

Архимандрит Авакум Милаковић, обријан и прерушен у грчког трговца, успио је ипак у августу 1768 да се пробије до Беча. Д. Гаљицин увјерио је Авакума да је Шћепан Мали обична варалица. Мисија коју није успио да изврши Мерк повјерена је Авакуму и 24 августа он се, са царичином граматом, упутио из Беча за Трст.[38] Ту је нашао неког повјереника који је обећао да ће грамату однијети у Црну Гору, али је био ухапшен. Милаковић је вратио грамату Маруцију у Венецију, гдје се упознао са Орловом и ступио у руску службу. Учествовао је у мисији Долгорукова у Црној Гори и двије године био војни свештеник у руској флоти.[39] За услуге руском двору добио је пензију од Катарине Друге.[40]

---

[33] Сборникъ РИО т. 87, 219.

[34] Prov. gen. in Dalm. f. 621. Cattaro 4 agosto 1768.

Replicarò per tanto al beilerbei che il Moscovito viene qui come semplice forestiere in figura privatissima.

[35] В. Макушевъ, Русскій Вѣстникъ т. 83, 7.

[36] Исто, с. 11. Та нота је била приложена извјештају баила од 17 августа 1768.

[37] М. Драговић, н.д., 35.

ВЕНЕЦИЈА ПРЕМА ШЋЕПАНУ МАЛОМЕ

Венеција, на чијој се територији појавио Шћепан Мали, имала је оправданих разлога да страхује да не дође до неког заплета с Турцима. Три општине на граници Црне Горе: Маине, Побори и Браићи, прве су подржале Шћепана Малога. Његов брзи успјех збунио је Млечане. У трим општинама преконоћ је престала њихова власт. Виновник свега тога био је Шћепан Мали. За њих он је постао државни непријатељ првога реда. Уобичајени начин ликвидирања таквих непријатеља био је тровање. И једна од многобројних личности на списку Инквизитора које је Република у току свога државног живота осудила на смрт био је и Шћепан Мали. 26 септембра 1767 Инквизиторски суд донио је одлуку да се Шћепан отрује. Извршење овог политичког убиства повјерено је Ђорђу Кадићу из Макарске.[1]

Средином новембра Инквизитори су упутили инструкције и отров генералном провидуру, мотивишући свој поступак вишим државним интересима: „Много важни државни разлози налажу да се одузме живот непознатом странцу, виновнику насталих метежа у Црној Гори. Будући да може изазвати још веће метеже и насиља, наш суд налази за згодно и потребно да вам упути у пакету потребно и да наложи Вашој Екселенцији да се дјело изведе на најопрезнији начин, што мање виднији, тајнији и сигурнији. За ову ствар потребна је личност коју ви сматрате вјешту, способну и вјерну. Ако би била у немилости правде, да му се опрости кривица. Осим тога њему ће се додијелити двије стотина цекина за извршено дјело.“[2] Генерални провидур Ренијер, крајем децембра, потврдио је пријем отрова.[3] Венеција је прва од страних држава реаговала против Шћпепана Малога не бирајући средства. И највећи злочинац у Републици, ако успије да смакне Шћепана Малога, још ће бити и награђен.

Отров је било лако упутити до Котора. Али извршити дјело није било лако. Десетине млетачких ухода размилеле су се по Маинама и сусједним мјестима. У том племенском друштву, гдје је свако свакога знао, није се било лако пробити у круг Шћепанових оданих и блиских

---

[38] Исто, 36—37.

[39] Исто, 39—40.

[40] Исто, 40.

[1] V. Lamansky, Secrets d'état de Venise, Saint-Pétersbourg 1884, 152—153.

[2] Исто, 152.

[3] Inqu. di stato b. 278. Cattaro 26 decembre 1767.

људи. Кућа у којој је становао била је добро чувана. Млетачке власти у Котору упорно су тражиле разне канале и личности да ликвидирају Шћепана. Инквизитори су стално опомињали органе власти у Котору да њихову замисао спроведу у дјело.

Извршење оваквих деликатних дјела могло се повјерити само незнатном броју људи, а поузданих је било јако мало. Генерални провидур Ренијер стално је покушавао да одлуку инквизитора спроведе у дјело. Прво је покушао преко једног ранара који је раније лијечио Шћепана Малога, потом је упутио једног православног свештеника из Грчке (Levantino) и на крају је нашао неку жену. Све су ово биле личности за које су Млечани сматрали да могу стећи повјерење Шћепана Малога. Али ниједна од њих није успјела да се приближи Шћепану. Он је показивао толико опрезности да ни од кога није примао јело и пиће осим од Вука Маркова и Марка Тановића; понекад је сам кувао. Осим тога, јака стража дању и ноћу чувала је кућу у којој је становао.[4]

По оволикој опрезности Шћепана Малога могло би се закључити да је он наслутио да му Млечани раде о глави. Иначе, Шћепан је мало био повјерљив према коме било. Стража и пратња била је увијек уз њега. То није била тренутна него трајна опрезност. Под тим условима, млетачким властима тешко је било наћи могућности да Шћепана ликвидирају. И уколико је његов успјех био већи утолико су Млечани настојали да га што прије уклоне. 5 марта 1768 Инквизитори су обећали за Шћепанову главу уточиште за годину на својој територији.[5]

Котор није био једино мјесто одакле су Инквизитори покушали да смакну Шћепана Малога. Још приликом доношења одлуке о његовом тровању то је повјерено Ђорђу Кадићу из Макарске. Млечани су оправдано мислили да ће Шћепан бити повјерљивији према људима из Далмације него према Бокељима. Шћепанова појава у Црној Гори привукла је људе са разних страна. Неки од њих пробили су се у круг људи блиских Шћепану Маломе. И Млечани су сматрали да ће своју намјеру извести преко једне такве личности.[6]

---

[4] Inqu. di stato b. 278. Cattaro 29 febraro 1768.

Из извјештаја генералног провидура.

Ma solo ad ora veruno ha potuto aquistarsi l'avvicinamento necessario, imperochè essendo l'ignoto assai circospetto nella propria preservazione non riceve commestibili o bevande da altre mani che da quelle di Vuco Marco sudetto o dell' altro suo intimo fautore Vuco Tanovich e si occupa poi da per se stesso a preparsi e cucinarsi il cibo in una foghera ad uso di quella dei bastimenti, tenendola nella stanza medesima dove dorme.

Tanto più che il detto ignoto è guardato sempre da più custodie le quali fanno tal fazione con esatezza fanatica.

[5] Inqu. di stato b. 183. Venezia 5 marzo 1768.

Noi inquisitori di stato per cause moventi gl'animi nostri concediamo alla percona esibitrice del presente libero salvo condotto per un anno, onde nonostante qualunque mottivo in contrario possa per detto tempo andare e tornare e da per tutto liberamente praticare senza che gli sia inferita molestia o impedimento alcuno. Tale essendo la volontà nostra.

Sanctorius Sanctorius

[6] Inqu. di stato b. 185 (persone privata).

Macarsca 20 aprile 1768.

Кадић, коме је повјерено убиство Шћепана Малога, поступао је врло опрезно. Прво је у марту 1768 године упутио једну извидницу у Црну Гору да проучи тамошње прилике, али нијесу успјели да продру до Шћепана Малога. Кадић је правилно оцијенио ситуацију и сматрао да ће тај акт најуспешније извршити ако ангажује неку личност која је позната као непријатељ Републике. Једно вријеме носио се мишљу да то повјери чувеном хајдуку Станиши Сочивици, за којега је било познато да га је Република осудила на смрт. Касније је одустао од тога плана и изабрао Станишиног брата Илију. Да би организовао ово убиство, Кадић је отпутовао у Имотски, али је ускоро прешао у Дубровник, сматрајући да ће одатле боље успјети. Ускоро је и комбинацију са Илијом Сочивицом напустио и нашао нове личности које је требало да изведу ово дјело. Сви су били тешки злочинци (banditi).[7]

Настојећи да добро проучи могућности извршења свога задатка, Кадић је поново упутио неколико својих повјерљивих људи у Црну Гору. Овај пут једна његова ухода успјела је да продре до Шћепана Малога. Разматрајући све чињенице које је добио од свог уходе и са других страна, Кадић је дошао до закључка да би његови људи сами у Црној Гори тешко успјели да убију Шћепана Малога.[8] То је био наговјештај одустајања од повјереног му задатка. Кадић је и даље држао своје људе и још једном путовао у Дубровник. Али то је прије било одуговлачење акције него њено извођење.[9] Ови последњи покушаји ликвидирања Шћепана Малога падају у вријеме када су турске трупе надирале према Црној Гори. Зато Млечани нијесу даље инсистирали на извођењу своје замисли, увјерени да ће Турци извести силом оно што они нијесу успјели тајним средствима.

Покушај тровања Шћепана Малога није била једина мјера коју је Венеција предузела против њега. Република је у првом реду била заинтересована да Шћепана уклони са своје територије и да спријечи даље ширење покрета у Боки Которској. Млетачке власти у Котору настојале су да наговоре Шћепана да напусти њихову територију. Све те позиве он је с висине одбијао.[10] Шћепанов успјех и велико народно одушевљење приморало је млетачке власти у Котору да предузму низ мјера да покрет не обухвати цијелу Боку Которску. Из Котора, средином октобра 1767, упућен је у Будву један одред војске, једна галија и два галеона и потребан провијант.[11] Генерални провидур тражио је хитну помоћ од сената за заштиту Котора, вјерујући да Шћепан може напасти и освојити град.[12] С друге стране, Млечани су морали да се правдају пред Турцима због Шћепана Малога, који се налазио на њиховој територији.

---

[7] Inqu. di stato b. 185. Macarsca 11 maggio 1768.
То су били: Zuanne Mucich, Zorzi Gudegl e Zuanne Rosso con altro compagno.

[8] Inqu. di stato b. 185. Macarsca li 12 giugno 1768.
Li tre, che ho meco sono corditi ma ancora però non mi persuadono che in tal paese possono andarsi soli senza qualche ribrezza.

[9] Inqu. di stato b. 185. Macarsca, li 27 luglio 1768.

[10] С. Љубић, н.д., 52.

[11] Исто, 20.

[12] Исто, 27.

Скадарски паша захтијевао је од Млечана да Шћепана одмах уклоне са своје територије. Генерални провидур Ренијер, да би увјерио Турке у пријатељство Републике, дао је инструкције баилу у Цариграду да обавијести Порту о Шћепану Маломе и мјерама које је Република предузела против њега.[13] У новембру 1767 сенат је такође упутио сличне инструкције баилу. Венеција је увјеравала Порту да није предузела никакве мјере против Шћепана, јер неће да ратује против султанових поданика.[14] Док је сенат Порту увјеравао у добронамјерност и пријатељство, с друге стране, преко својих посланика у Бечу и Цариграду, тражио је обавјештење о Шћепану Маломе, вјерујући да је агент неке стране државе. Крајем 1767 млетачки посланици у Цариграду, стари Розина и нови Ђустинијани, посјетили су руског амбасадора Обрескова и разговарали с њим о Шћепану Маломе. Млетачки посланици нијесу поставили директно питање о ставу Русије према самозванцу, али су му узгред напоменули да у кући у којој станује држи руски грб.[15]

Млечани нијесу доживјели само спољнополитички заплет због Шћепана Малога. У исто вријеме док су сузбијале турска сумњичења, млетачке власти у Котору морале су да се боре против својих поданика. Симпатије Бокеља према Шћепану Маломе показивале су се јавно и тајно. Православни из Боке упутили су му „грб и скиптар", знаке царске власти.[16] Становништво је организовало тајну помоћ Шћепану Маломе. Да би пресјекли сваку везу својих поданика са Шћепаном, млетачке власти у Котору забраниле су сваки додир са Црногорцима и почели са хапшењем свих сумњивих личности. Све њихове мјере да јавним и тајним средствима уклоне Шћепана Малога са своје територије остале су узалудне.

Док су млетачке власти у Котору предузимале низ мјера против Шћепана и Црногораца, скадарски паша их је и даље сумњичио и оптуживао због њега. Да би такве вијести на Порти сузбила, Република је морала поново, крајем јануара 1768, да интервенише преко свога посланика. Да би потпуно разбили турско неповјерење, сенат је наредио својим претставницима у Боки да редовно обавјештавају сусједне паше о Шћепану Маломе и мјерама које је Република предузела против њега.

Млечани су непрекидно покушавали да уклоне Шћепана са своје територије. Почетком фебруара 1768 Шћепан је одговорио Млечанима да га оставе на миру: „Има бремена големо како ше у ово мјешто находим и не чиним никакве баскутине и ове људе учим да синове у штрах божи (држе). . . Сада видим да војску купите да харате три комуна кои нису никоме сла учинили, него само зашто ја штоим међу њима. Сада молим не губи људи поради мене него ме пушти да штоим у мир, докле дође чинити отговори и мене и тебе."[17] Док је Шћепан негодовао против млетачких мјера, сенат је пожуривао генералног провидура да нађе потребне мјере како би се сусједним турским пашама, који су стално сумњали у искреност Млечана, одузела могућност подозрења и сумњичења. Сенат је такође наредио генералном провидуру да се у Боки забране путовања без дозволе и да се прекине свака веза са непознатим.[18] Шћепан није само негодовао.

---

[13] Исто, 33—34.

[14] Исто, 58.

[15] М. Драговић, Споменик XXII СКА, 7.

[16] С. Љубић, н.д., 18.

[17] Архив САН, Томићева заоставштина, XIX, 15.

Мистичним и тешко разумљивим језиком он је пријетио Венецији: „Да не гледам суда правога, Боку бих сву од Котора опустио, али нећу, не могу, веће ову књигу пошљи у сенат млетачки. Нека пошаљу једнога чојека и један брод; ја ћу доћ у Млетке и ш њим се судит... И заиста ће доћ Шћепан Мали у Млетке ако тако буде. Ако ли тако не учините, находи Шћепан Мали овако, да би господи млетачкој било боље да буду умрли него тога бремена дочекати".[19]

Ако Млечани до Шћепанових пријетњи нијесу много држали, догађаји које је изазвао његов долазак прилично су им бриге задавали. Опште одушевљење за Шћепана у Црној Гори и Боки Которској, живо интересовање Руса, подозрење Турака, све те чињенице наметале су Републици неприлике. Колико год су Млечани настојали да низом мјера забране својим поданицима у Боки додир са Црногорцима, они никада до краја нијесу могли то извести. Општине које су остале вјерне Венецији дале су писмену изјаву лојалноти и оданости. Паштровићи „обећају се како по ниједан начин нигда неће примит или помоћ, ни Шћепана Малога, ни прогнанога патријарха пескога, ни кога од њихове дружине. . . Ако би уљега Шћепан или патријарх, да ће их ћерати пофатат живе али мртве, предат у руке от правде."[20] Сличну обавезу дали су: Ришњани, Моριњани, Леденичани, Кривошијани, Луштичани, Кртољани, Љешевићи и Топла.[21]

Млетачке власти у Котору нијесу се ограничиле само на то. Оне су организовале своје општине у Боки Которској да морално утичу на Црногорце. У порукама сличним анатемама, поручивали су Црногорцима да се окане тога пробисвијета и да остану у миру и пријатељству са Републиком, као што су и раније били. Грбљани су им пребацивали лаковјерност и незнање. „Ми смо зачудили се вашему владању, што чините и за ким ште обратили е поћоше вјероват једнога калаша, који (је) шву ову земљу опросио, а ви га учинисте цара московска. А да ли не чуште Црногорци како ше цар мошковски прештавио и царица московска фоетима даде на знање свему свијету."[22] Црногорци нијесу много држали до тих порука. Њихови одговори пуни су самопоуздања и духовитости. Са једног збора на Цетињу, главари Црне Горе одговорили су на једну такву поруку општини Прчања:

„От нас губернадура и сердара и војводах и кнезовах и свијех главара от Црне Горе господину капетану и суђом и свој поштеној комунитади прчанској поздрав,

---

[18] С. Љубић, н.д., 70—71.

[19] Архив САН, Томићева заоставштина. Писмо је од 2 марта 1768. „Дан 21 фебруара 1768 у Маин".

[20] Државни архив Котор. Atti del Prov. estraord. Alvise Barbaro, књ. 99, с. 7. Обавезу су потписале све судије паштровског збора. Документ је од марта 1768.

[21] Исто, књ. 99, с. 14, 15, 16, 18, 19, 20, 21, 33.

[22] Архив САН. Томићева заоставштина.
Писмо је од 11 марта 1768 год.

а потом. Чусмо вашу поштену књигу што ни пишете и фалите не. Ми ви зафаљујемо, што пишете јесмо без очих. А ми имамо добре пријатеље тере ћемо ве молит да ни медика дате да ни очи вида, пах (!) кад ни очи извида таде ћемо окренут за вама, а чудимо се што ни пишете за Шћепана Малога. Нама фала богу никаква зла не чини, но се чудимо што је вама жао те ни чини добро. Ви називате Шћепана злијем чојеком, а ми находимо да ви таквог немате, да ве на добро учи ка и он нас. А дођи ће бријеме да га и ви познате, ако бог да. А што ни пишете да смо пријатељи били нисмо могли ми без вас ни ви без нас. Та(да) смо пријатељи и били, а ми се и по сад не одричемо, ако ћете ви. И сувише мислимо да је вама жао било е смо се ми међу собом били, а посад међу собом нећемо нако с нашијем непријатељим. И видимо да је вама жао ере у цркве идемо и богу се молимо. Видимо от настания свијета, тко се богу молио да изгубио није. Бог помага кои праведно иде; бог убио на земљу (оног) кои лукаво иде и бог вас веселио.[23]

Дан 5/16 марта 1768 на Цетиње.

Ове писмене поруке неких општина у Боки нијесу имале никаквог дејства на Црногорце. Напротив, толико велико интересовање о Шћепану као да им је ласкало.

Турске војне припреме против Шћепана приморале су сенат да се што прије обрачуна са својим побуњеним општинама и онемогући Шћепана на својој територији. У том смислу, средином априла сенат је упутио инструкције генералном провидуру.[24] Мјесец дана касније сенат је сматрао да би било добро да се поруше куће у којима живи Шћепан Мали, како би Турци „све више упознали искреност наших намјера".[25] Иако Турци нијесу много Млечанима вјеровали, њихове намјере према Шћепану Маломе и Црногорцима биле су искрене. Млетачке власти у Котору су потпуно блокирале Црну Гору. Уочи турског напада та блокада је тешко погодила Црногорце, јер им је на тај начин ускраћена могућност набављања праха и олова на млетачким пијацама. Средином јула, претставници свих брдских и црногорских племена оштро су протестовали код генералног провидура због таквог поступка Републике.

„Преузвишени господин генерал, здрав буди

Пишемо ти ову књигу, сав пук који се находимо у Черној Гори, Кућу, Белопавличу, Пиперу, Ровцу, Васоевичу, Братоножићу, Клименти и свих Брда, кои смо ми вазда ваљали принципу и његову штату и вазда се находисмо када ви је потреба била у службах и помоћи у временах разнах када сте с Турци имали (рат), а потом вазда смо ви били закриље от турске банде, како и атестание ваших первих генералов многе имамо и дукале, са обећањем нам на свако љето по неколико плате. А сад за наше перве вам ућинене (!) заслуге, не само за сослужитеље и вјерне нас учинитисте (треба: учинисте) по проприо за непријатеље нас држите без всаке наше кривице, и не само урећено (!) нам не давате, но јоште и турску силу на динаре ваше на нас зовете. А ако се што срдите што ми овога чловека мећу нама држимо, ми се мислимо, нас нико не держи и не брани окром бога, пак ми собом сами и волни смо у својој земљи и Турчина свободно државти, акамо ли свога брата христијанина и сувише од кога нам свако добро (долази) и још да је чловек от Царства московскога, коме смо ми дужни и обвезати вазда, до капље последње крви служити и умрети, будући да смо обвезани вјером и законом једним и језик један. И ако нам бог буде судио и сви да умремо докле један траје нас, ми Московска царства отметнути се не можемо. Но чусмо да је тамо нека персона у вашем граду, која је дошла скоро от Русије к нам и ви их не пуштате овамо к нами доћи. Зато те лепо молимо или данас к већеру (!) или јутром рано, да нам отпустите доћи овдје мећу земљом и пуком и коју имао буде заповијед к нама да нам скаже. Ако ли нам тога чловека до ујутру не пошаљете и унапријед пут који сте засад запрд (треба: запрт) ућинили (!) не отворите да буде сваком свобода чрез вашу земљу нам ходити мирно и у градове, како чрез пријатељску, то нам стоји и засто (!) надај се, кажемо ти, с помоћу бога и нашијем оружјем к мору пут отворићемо, зашто ви сами без наше проли(в)ане крви те градове и земље завојевали нисте и што буде штете принципу, от тебе нека тражи. А ми нијесмо криви, ако нас не послушаш, но ти.

---

[23] Архив САН. Томићева заоставштина, XIX, 16.
Писмо истог садржаја упућено је и Доброћанима.

[24] С. Љубић, н.д., 84.

[25] Исто, 86—87.

Дато у Његушу у понедељник 7/18 јулиа 1768.

(П. С.) И знај добро, ми што ми, ако смо што фалили, ми ћемо и овдје и на друго мјесто отговорит, а ти бојим се никад моћи нећеш.[26] Следују потписи: Јово Радоњић, губернатор; војвода брцки Илија Дрекаловић; војвода Андрија Ђурашковић; војвода Мојсије Пламенац; војвода Мићко Бјелопавлицки; војвода Стијепо Мартиновић; војвода Стојан Пиперски; сердар Вукале Вукотић; vojvoda Mueles ot sviu Klimente; војвода Никола Ускоковић; кнез Премо Билевић; кнез Вукајло Васојевички; кнез Милутин Ровачки."

У овом писму пуном самопоуздања и увјерења у исправност своје ствари, црногорски и брдски главари су са висине очитали лекцију генералном провидуру. То је Млечане могло још више изазвати да одлучније устрају у својим намјерама према Црној Гори. И када су се турске војске са разних страна приближавале Црној Гори, Млечани су предузели све мјере да онемогуће снабдијевање или било какву помоћ Црногорцима. Али њихова најважнија мјера је била што су они у исто вријеме спремили војску за гушење буне у Маинама, Поборима и Браићима. Ова истовременост војних акција Турака и Млечана постигнута је још раније. Млечани сами никада не би успијели да заведу ред и мир на својој територији. Они су искористили моменат када су Црногорци били обратили сву пажњу на одбрану од огромне турске војске. С друге стране Млечани нијесу могли допустити турској војсци

---

[26] Архив САН. Томићева заоставштина, XIX х. 17. Постскриптум је писао Радоњић.

да се обрачунава са Шћепаном на њиховој територији. На крају, том акцијом они су дали потпуни доказ Турцима да они ничим не подржавају Шћепана Малога. Тако је Република приликом турског напада на Црну Гору искористила прилику да угуши побуну на својој територији.

ПОБУНА У БОКИ КОТОРСКОЈ

Општа економско-политичка слабост Венеције у ово доба још се јаче одразила у њеним провинцијама на Јадрану, а посебно у Боки Которској. Некадашњи полет трговине у Боки Которској нагло је замирао. Од почетка тридесетих година XVIII вијека млетачки провидури из Котора непрекидно јављају сенату о тешким привредним приликама у Боки Которској, а нарочито о замирању трговине. Економско опадање Боке погоршавало се и посебним приликама. У ово вријеме четовања Црногораца и сусједних херцеговачких племена развило се до дотле невиђених размјера. Бока је на неки начин постала поприште ситних, али готово свакодневних обрачуна између Црногораца, Херцеговаца, Турака, па и самог њеног становништва. Општа несигурност личног живота и имовине, без изгледа на ликвидацију таквог стања, још јаче је погађала становништво Боке. Млетачке власти нити су могле нити имале снаге да својим поданицима обезбиједе ред и мир. Код народа се полако створило увјерење о слабости и дотрајалости тога поретка. Од тога па до отворене побуне постоји један једини корак. Из Венеције су сенат и инквизитори непрекидно слали упутства да се кривци нереда строго казне, али се нијелном нијесу сјетили да искоријене узроке тих нереда.

У таквим околностима појавио се Шћепан Мали у Маинама и ту започео своју каријеру. Млетачки поданици су га помогли и уздигли. Уствари, то је била једна побуна. Млетачка власт је свргнута, а Шћепан је признат за господара. Републици су остали вјерни Грбаљ и Паштровићи. Тако је стара племенска подвојеност међу овим племенима политичким подвајањем дошла до јачег израза. Чим је Шћепан званично признат за цара, Маини, Побори и Брајићи отворено су пријетили и изазивали Грбљане и Паштровиће. Даноноћно Паштровићи су чували границе свога племена. Али остављени сами себи, без млетачке помоћи, они су тешко одољевали насртајима Црногораца. Средином децембра 1767 године Паштровићи јадикују како „дође сила црногорска по заповједи нечесова Малога Стјепана и пренијеше ни кунфине три миље и више преко старијех кунфина."[1] Али Шћепан и његове присталице нијесу се задржали само на присвајању племенске територије. Остајући и даље уз Републику, Шћепан је почео да им пријети. Средином 1768 отворено је изјавио да ће од Бечића до Режевића све поклати без обзира на узраст и пол.[2] Паштровићи су се толико уплашили да су имовину, жене и дјецу склонили у Св. Стефан.[3] Почетком августа Маињани и Побори, заједно са Црногорцима, напали су Паштровиће и отворено им пријетили: „Јадни Паштровићи, што се мучите. Да ви није пријеваре, неће ви помоћ ни бог ни принцип, зашто сте ви као и Латини; неће ви помоћ ни тартане које сте довели да ве бране.“[4] Паштровићи су се обратили за помоћ млетачким властима у Котору. Млечани су морали помоћи Паштровиће, да би доказали да Република мисли на њихову заштиту. У Паштровиће је упућен интендант Матутиновић да на терену проучи потребе у погледу наоружања „ове фортице“.[5] Он је нашао за потребно да се тамо упуте „кануне, пилисре и мушкете“. Док је Матутиновић боравио у Св. Стефану, Брајићи су напали на паштровићко село Давковиће, похарали га и „нијесу ништа оставили живо“, каже се у жалби паштровских судија од 24 августа 1768 год. ванредном провидуру у Котору.[6]

---

[1] Државни архив Цетиње. Из откупа Паштровића. Писмо је од 17 децембра.
[2] Inqu. di stato b. 1220. Из саслушања. Marcovichi li 14 giugno 1768.

У Венецији су од самог почетка пажљиво пратили догађаје у Боки Которској. Почетком фебруара 1768 год., када им је постало јасно да се само оружаном силом могу обуздати три општине, сенат је донио одлуку да се појачају војне снаге у Боки Которској и да се добро пази на сам град.[7] То је била привремена мјера. Крајње средство дошло је тек касније, под утицајем других околности. Турци су спремали велику казнену експедицију против Црне Горе. Да би спријечили евентуални турски напад на своју територију и у исто вријеме дали Турцима очигледан доказ да Венеција ничим не помаже Шћепана, сенат је сматрао да је најпогодније да угуши ову побуну у исто вријеме док Турци нападају Црну Гору.

Почетком августа сенат је одлучио да се побуњене општине строго казне.[8] Али од ове одлуке до њеног извршења прошло је неколико мјесеца. Побуњеним општинама ова одлука била је добро позната. То је у знатној мјери поколебало дух и борбено расположење становништва ових општина. Надали су се да ће понизним молбама и оптуживањем Шћепана Малога успјети да умилостиве Млечане. У молби генералном провидуру од 12 септембра 1768, Маине, Побори и Брајићи истичу да откад је дошао Шћепан Мали „не бисмо годсподари, но како кће Црна Гора, то да чинимо“.[9] Четири дана касније наново се обраћају провидуру, са понизном изјавом оданости: „Ми се облегајемо пред живијем богом, што ћемо бити вјерни и крв своју не поштедјет за славу наше Републике“.[10] Али Република је ријешила да пролије њихову крв за своју славу. Још једном су Маини, Побори и Браићи молили и преклињали да их поштеде: „Милостиви господару, ми смо у твоје руке, чини од нас што те бог учи. Ми од тебе утећи не можемо. Прими милостиви принципе и правога и кривога, молимо те светијем Марвом, за твоју славу и милост“.[11] Али Венеција није хтјела да зна ни за какву милост. Млечани нијесу хтјели да пропусте прилику да на суров начин казне ове општине и за дуго времена искоријене сваку њихову наклоност према Шћепану Маломе и прекину њихове везе са Црном Гором. Знатне снаге биле су већ спремне. Војну акцију против побуњеника Венеција је почела тек почетком октобра. За команданта експедиције постављен је генерал Вирцбург. Прије напада је израђен цио ратни план. У току борбе и заузимања побуњених општина командант је редовно слао извештај о операцијама ванредном провидуру у Котору. По тим извјештајима из дана у дан можемо пратити ток „операција“. 2 октобра млетачке чете запосјеле су манастир Стањевиће, сматрајући га као најглавнију тачку. Сјутрадан, три чете заузеле су брдо Дубравицу[12], а послије подне млетачке чете освојиле су и Поборе. Млетачке трупе заузимале су заселак по заселак, мада нијесу наилазиле ни на какав отпор. Народ се био разбјежао остављајући своје куће и имовину најамничкој солдатески.[13] Међутим, Брајићи су показали нешто отпора, па изгледа да су се и оружјем бранили. Млетачке чете заузеле су Брајиће тек 7 октобра и ухапсиле 21 човјека.[14] Тако су млетачке трупе успјешно завршиле војни поход против голоруких сељака три општине. Али, тешкоће су настале тек са завршетком војних операција.

У току заузимања ових општина, народ се у страху разбјежао, не чекајући млетачке чете. Међутим, Млечанима је било баш до тога да похватају кривце и коловође и да се с њима одлучно обрачунају. Прије почетка операција, команданти су добили наређење да највећи број кућа поруше и попале. Али када су наишли на напуштене куће, они су одустали од те првобитне намјере, јер би тиме јасно показали шта чека и остале који би се вратили на своја огњишта. Они су и овога пута прибјегли лукавству. Званично су издали проглас да се свако може слободно вратити својој кући без страха од икакве казне.[15] Послије овога прогласа, готово сви, изузев оних које је Република још раније огласила државним непријатељима, постепено су су се враћали својим кућама. Млечани су били врло обазриви и прве групе које су се вратиле нијесу похапсиле. Чекали су да се сви врате, па да тек онда погазе ријеч и почну са масовним хапшењем истовремено у свим општинама, како нико не би успио да умакне.[16] Да би заиста дали доказа своје великодушности, Млечани су наредили да се сви Маињани преко четрнаесте године скупе у манастиру и положе заклетву вјерности и оданости принципу.[17] Тај свечани акт заклетве, извршен у цркви над јеванђељем, требало је да буде несумњиви доказ милосрђа Републике. Свијет је вјеровао да ће тим понизним актом заклетве искупити гријехе према Републици. Али Млечани су припремили цио план разоружања, хапшења и паљења кућа. Већ по раније утврђеном плану у Маинама је требало разорити куће Марка Тановића и његовог стрица Ива, Марка Кнежевића и Теодосија Мркојевића; у Брајићима кућу кнеза Никца и још двојице, а у Поборима куће три сељака из братства Зец. Рушење кућа и хапшење требало је извести истога дана.[18] Овај првобитни план паљења и рушења кућа касније је проширен, и, када је извршен, врховни заповједник Вирцбург поднио је ванредном провидуру у Котору извјештај о томе паљењу, очито поносан својим војничким успјехом.[19] Списак ухапшених био је, преко очекивања млетачких власти, далеко већи. Готово сваки одрастао човјек био је ухапшен. Овим масовним хапшењем Млечани су хтјели да саслушају што већи број људи, како би имали што више доказа о учешћу појединаца у побуни. Послије првог саслушања, млетачке власти у Котору огласиле су 41 човјека из три општине као „capi rei della ribellione“. Међутим, од ових тешких криваца требало је изабрати најтеже. Оволики број људи није се могао осудити на смрт или дуже временске казне. Зато су судске власти у Котору, даљим испитивањем, овај број знатно смањиле. Из Маина је оглашено за најтеже злочинце свега пет људи, из Побора двојица, а из Браића шесторица.[20] Од ових најтежих криваца само су четворица осуђена на смрт, а њихови љешеви били су јавно изложени.[21]

---

[3] Inqu. di st. b. 1220. San Stefano li 17 giugno 1768.

[4] Архив САН, Томићева заоставштина, ф. XIII, с. бр. 3. У жалби Паштровића од 31 јула.

[5] Исто, бр. 6.

[6] Исто, бр. 7.

[7] Prov. gen. in Delm. f. 621 od 4-II-1768.

[8] Inqu. di st. f. 292. Di 4 agosto 1768.

[9] Архив САН. Томићева заоставштина, XIX x. 22.

[10] Исто, XIX, x. 23.

[11] Исто, XIX, x. 24.

[12] Inqu. di stato, f. 1220, de 3 ottobra 1768.

[13] Inqu. di stato, f. 1220, de 6 ottobre, Budue.

[14] Inqu. di stato, f. 1220, de 8 ottobre 1768, Budua.

[15] Inqu. di stato, f. 1220, de 10 ottobre 1768, Budua.

[16] Inqu. di stato, f. 1220, de 16 ottobre 1768, Budua.

[17] Inqu. di stato, f. 1220, de 19 ottobre 1768, Budua.

Међутим, главни кривци су умакли, и млетачке власти у Котору огласиле су их државним непријатељима које ни сенат не може помиловати. Ванредни провидур у Котору расписао је уцјену, за свакога од њих по хиљаду лира, док је њихово непокретно и покретно имање конфисковано у корист млетачких власти у Котору. Знајући да би они могли одржавати везе са својим рођацима, провидур је у прогласу нагласио: у случају ако се неки од речених одметника појави на територији неке општине, дужност је свих, на челу са кнезом, да га ухвате жива или мртва; у случају немарности или неизвршења ове наредбе предвиђа се казна од двадесет година затвора; такође се предвиђа казна за случај помагања одметника ван територије Републике.[22] Овај проглас, по наређењу провидура из Котора, требало је прочитати на талијанском и на српском језику у свим општинама и у цркви приликом првог празника.

Од осталих окривљених, двадесет и три човјека су осуђена на десет година окованих ногу на галији, а у случају немоћи ова казна им се замењује казном од двадесет година затвора. У случају бјекства са галије или затвора, проглашавају се државним непријатељима.[23] Као таоци задржана су тридесет два човјека: шеснаест из Маина, четири из Побора и тринаест из Брајића, док је кући враћено свега четрдесет људи. Према томе, ако узмемо број осуђених на смрт, на временске казне и таоце, не урачунавајући шесторицу који су били ван домашаја млетачких власти, види се да је број криваца, по млетачком наласку, био далеко већи него број невиних. А ако имамо још у виду чињеницу да су у почетку били похапшени сви мушкарци преко четрнаесте године, онда нам може бити јасно са каквом су се свирепошћу Млечани обрачунали с побуњеницима. Остатак који се вратио на своја огњишта „in piena libertà“ био је строго надзираван. Ванредни провидур у Котору издао је проглас којим се регулише положај свих општина послије побуне. Тај проглас у преводу гласи:

„Поштовањем и извршењем суверене воље узвишеног сената, оружаном силом потчињене су три општине: Побори, Маини и Брајићи. Како су учињеном издајом изгубили све привилегије, које су им у ранија времена биле додељене, одлучујем следеће:

Прво. Прије свега опрашта се реченим општинама и оставља им се слободно, мирно посједовање и уживање свих њихових покретних и непокретних добара, не изузимајући ништа, на исти начин као и прије издаје, али без икаквог миједиања и страног договора, што би се сматрало као нови прекршај.

---

[18] Inqu. di stato, f. 1220, Budua, 14 ottobre 1768.

[19] Inqu. di stato, f. 1220, Budua, 25 ottobre 1768. Nota o sia dettaglio delle case abbrucciate nelle tre comuni: Braichi, Pobori e Maini.

A Braichi:

La casa del conte Nicaz con quelle di due altre famiglie.

A Pobori:

Tutto il gruppo delle case della famiglia Zez con quella del disertore Draganich.

A Maini:

La casa di Marco Knesevich e quella di Nico e Savo, fratelli Boscovic nel villaggio di Vuccica.

Tutte le case Tanovich a Pod'Ostrog villaggio.

Tutte le case della famiglia di Vuco Marco a Cerzagne villaggio.

La casa di Andrea Duletich, cognati di Vuco Marco a Verbizza villaggio.

La casa di Savich Borettich, detto conte di Boretta fatto da Steffano Picolo, e le due delli fratelli Pero e Andria Borettich, nel villaggio di Boretta.

[20] Inq. di stato, f. 1220, Budua, 7 genaro 1769.

[21] Inqu. di stato, f. 1220, Cattaro, 10 febbraro 1769. Marco Vuco Knezevich della villa di Vucigal del comun di Maini, stesso di Maini, Marco Jurov Zez del comun di Pobori e Rais Stojanovich del comun di Braich, Savich Radov Borettich della villa di Borette, siano nella prossima ventura note nelle carceri strozzati e i loro cadaveri appesi alla forca per dover restar esposti a vista universale per tutto il domani.

[22] Inqu. di stato, f. 1220, Cattaro, 13 febbraro 1769. Шесторица оглашених као државни непријатељи били су: калуђер Теодосије Марков Марковић, калуђер Ђуро Попов Гиговић, Андрија Иванов Дулетић, Ђуро Радов Зец, Иво Пејов из Маина.

[23] Inqu. di stato, f. 1220, Cattaro, 18 febbraro 1769. Noi Zuane. Zusto per la Serenissima Republica di Venecia, proveditor estraordinario in Albania.

Rei di gravissime colpe di stato: Savo Stiepo Bosovich, Nico Stiepov Bosovich e Vuco Marcov Marcovich della ville di Vucigal, comun di Maini; Pero Ivov Tanovich, Rade Jovov Tanovich e Nico Ivov Tanovich della villa di Podostrogh, comun di Maini; Giuro Marcov Marcovich della villa di Garzagni, comun di Maini; Savo Popov Ghigovich della villa di Lazza, comun di Maini; Martin Savichiev Boretich, Nico Lucov Boretich e Andrea Marcov Boretich della villa di Borette, comun di Maini; non che Stiepan Milanov Martinovich, Gabriel Milanov Martinovich, Marco Petar Martinovich e Savo Giucan Martinovich del comun di Braichi; come pure Andrea Marcov Zez. Giuro Marcov Zez, Nico Lazov Zez, Vaso Radov Zez, Ivo Giurov Zez, Milos Giurov Zez, Ivo Giucanov Zez e Stanco Vucov Draganich del comun di Pobori. . . tutti esistenti nelle pubbliche forze siano mandati a servire sopra le galere dei condannati della Signoria Nostra per uomini da remo con ferri ai piedi, giusta gli ordini della camera all'armar per anni dieci continui, e in caso di inabilità star debbano in priggione serata alla luce per anni venti continui.

Друго. Свака општина треба, три дана по објављивању прогласа, одвојено изабрати, према устаљеном обичају, једног старјешину, са титулом кнеза, за двије године, послије чега ће остати четири године у својству таоца. Тако изабрани кнез треба да се претстави непосредно нама, а убудуће ванредној власти у Котору.

Треће. У свим криминалним и грађанским споровима признаваће убудуће за судију у првој истанцији претставника власти у Будви, као њима најближега, а за апелацију, као одлучујућу, власти у Котору.

Четврто. Одлучно се ставља до знања и у најодлучнијој форми забрањује истим општинама да учествтују на зборовима и скуповима у Црној Гори, под пријетњом строге и примјерне казне у случају прекршаја наредбе.

Пето. Припадници истих општина не могу помиловати или учинити добро онима који су именовани и пописани као главни кривци прошлих метежа.

Прокламација ће бити објављена у овом граду (Котору) и у Будви, као и у горе именованим општинама, преведена на илирски језик. Послије ће је сваки кнез сачувати и, с времена на вријеме, прочитати ради њеног извршења.[24]

Котор, 18 фебруара 1769.

Зване Зусто
ванредни провидур у Албанији

У духу ове заповијести, у Маинама су одмах извршени избори за новога кнеза. Било је четири кандидата. Изабран је Марко Вуков из Горњих Побора, са петнаест гласова.[25] Овај избор требало је да означи прелаз на мирнодопски живот послије побуне у коју народ ових општина није унио ништа осим слијепог одушевљења и увјерења да пристаје уз једног човјека који ће га ослободити од млетачке власти. За побуну је потребно одушевљења, али, ако она само на томе почива, мора безусловно пропасти у првом судару с непријатељем. Када се узме у обзир да су Турци ове исте године у исто вријеме напали Црну Гору, онда нам је још јасније због чега су Млечани готово без икаквог отпора заузели све три општине. Међутим, Млечани су страховали да се побуна не прошири и на остала насеља Боке Которске. То њихово страховање није било неоправдано.

Чињеница да су Шћепана Малог у Маинама подржали највише калуђери приморала је млетачке власти у Котору да заведу строгу контролу над калуђерима у Боки Которској, као и над цијелим православним живљем. Успјех Шћепана у трима пограничним општинама застрашио је Млечане. У самом Бококоторском заливу постојали су сви услови

---

[24] Inqu. di stato, f. 1220, Cattaro, 18 febbraro 1769.
[25] Inqu. di stato, f. 1220, Stagnevich, 25 febbraro 1769.

да народ, углавном православни, прихвати са истим одушевљењем Шћепана Малог са којим су га прихватили Маињани и остали. Зато су млетачке власти у Котору одмах издале строге заповијести. Генерални провидур Антонио Ренијер издао је заповијест да ће се свака помоћ Шћепану Маломе најстроже казнити. „За ослужит господску заповијед преузвишенога сената, дајемо дивански на знање да ниједна комунита чојек судит кога драго буде мјешта, племена и кољена, не смије под најтежијем пијеном како делит од штата чинит скуп, шастанак, сбор, вијеће за онога који се не зна што је и како је још у Махине; ни дат му кућу, помоћ, обрану. Толико ће се испунит под више реченијем пијеном на вјеру од којех“.[26]

Котор, 7 децембра 1767.

Свако ко им је изгледао сумњив или за кога су имали доставу да одржава везе са Шћепаном Малим био је одмах ухапшен. Тако су почетком јануара 1768 г., млетачке власти у Котору ухапсиле Ника Стијеповића из Пибора, који је као војник служио у млетачкој посади у Котору, под оптужбом да је одржавао везе са својим рођацима.

Посебну пажњу обратиле су млетачке власти у Котору браћи Павковић, родом из Пода. Један од њих, Ђикан, који је једно вријеме држао неку радњицу у Котору, према извјештају генералног провидура одржавао је везе с Црногорцима и Маињанима, и зато је провидур Ренијер издао наређење да се Ђикан ухапси.[27] Изгледа да је Ђикан за ову млетачку намјеру о његовом хапшењу сазнао и успио да умакне. Из саопштења ванредног провидура Ђакома Брагатина генералном провидуру Ренијеру, Ђикан је побјегао Шћепану Малом и постао тобоже његов секретар.[28] Млечане је нарочито изненадила вијест о повратку Ђикановог брата Василија из Русије, гдје је боравио четрнаест година као трговац. Међутим, Василије се вратио из Русије тек крајем јула и млетачке власти су га задржале у притвору, сматрајући да је његов повратак у вези са Шћепаном Малим.[29] У Топлој је остао још капетан Павковић, кога Млечани нијесу ухапсили, али је зато био окружен њиховим жбировима. Према извјештају уходе, крајем маја одржан је један тајни састанак у кући капетана Павковића. На том тајном састанку, према овом извјештају, учествовали су готово сви православни свештеници из Боке и одлучно се изјаснили за Шћепана Малога.[30] Млечани су били врло обазриви. Бојали су се да неким већим хапшењем не изазову јаче покрете у Боки Которској, и зато су се ограничили да строгим надзором и широком шпијунажом прате рад и покрет свакога ко им је изгледао и најмање сумњив. Преслушавања, сумњичења и хапшења постала су свакидашња појава.

---

[26] С. Љубић, н. д., 63. Исто: А. Соловјев, Проглас далматинског провидура поводом Шћепана Малога, Прилози за књижевност XV, 1935, 207—208.
[27] Inqu. di stato, b. 278. У продужењу писма генералног провидура Инквизиторима од 25 марта 1768.
[28] Inqu. di stato, b. 1220, Castel Novo, 4 aprile 1768.
[29] Inqu. di stato, b. 1221, Castel Novo, 3 agosto 1768.
[30] Inqu. di stato, f. 1220, Castel Novo, li 30 maggio 1768.

Тако су се Млечани свирепо обрачунавали са својим поданицима, који су први прихватили и помогли Шћепана Малога. Он се више никада није појавио у овим општинама. Ту је био његов почетак, али не и крај. Цијена којом су платили уздизање Шћепана Малога била је скупа и прескупа да би се и даље усудили да га помажу. Први полет одушевљења за миротворца и спасиоца прошао је и није се поновио. Згаришта њихових домова била су свјежа и довољна опомена.

Млетачка солдатеска опљачкала је све што је могло да послужи за привремену или трајнију употребу. Ни црквена имовина није била поштеђена. Из биљешке владике Саве, написана годину дана касније види се да је млетачка војска однијела сву црквену имовину из Стањевића и Маина.

1769 септембра 5/16

Нота што је изгубио манастир на Стањевиће од војске принципове:

Дубраве свеколике што су посјечене по најмањој цијени пет стотин цекинах, двије стотине коњах сијена, сваки коњ сијена по грош; сто коњах сламе што су квартијере покријевали; четиридесет врећах пшенице; четиридесет врећах овса; десет врећах ражи; мильар сира; двадесет пустих, свака кошта по четири гроша; десет бјељевах, сваки кошта по цекин; двије паланге веље гвоздене; четири цапуна; два маља веља по двадесет литар; шест мaљицах малијех, сваки по шест литара; дванаест мотиках двије пињате веље по петнаест литар; двије мале по осам литар; двије тенсије од мједи, свака по три цекина; фичанах и карафинах од кафе 24 и многе потребе и покуће и куће и подове и прозори и вратах и бравах од вратих и зградах што не можемо исказат нек бог зна; на бога остављамо и на милост преведрога принципа.

Па сад у Махине један војвода, који је стојао, упутио ми је једну икону Свете Богородице у сребро оковану, а другу неоковану лијепу и велики кота ракиски од петнаест цекинах.

Нота од робе што ми је погинула у Махине, право по души пишем.

Вина осамдесет барјелах; уља пет барјелах; ракије шест барјелах; шенице два миљара; фурментина два миљара.

Три толе судах калајнијех, малијех платах 36, а велијех калајлијах 12.

Пашидах сребрнијех 18.

Двије пињате веље, које мичу по двадесет литарах; двије мале по осам литарах.

Пет страмацах, а шест јорганах.

Четири сјекире, а пет косијерах; мотиках 12.

А покућа другога нека бог зна.

Ово ми је све мањкало, пошто је војска принципова дошла у Махине.[31]

Ово је била заиста темељита пљачка. Ни кваку на вратима нијесу оставили. Манастир је претрпио тежак материјални губитак. Иако су

---

[31] Д. Вуксан, Историјска грађа. Записи, књ. XIX, Цетиње 1938, 295—296.

Млечани били обазриви према владици Сави, ову штету нијесу му никада надокнадили. Сигурно да млетачке власти у Котору нијесу издале наредбу за манастирску пљачку, али такође нијесу урадиле ништа да до тога не би дошло. Они никада нијесу радо гледали цетињске владике у Маинама, па био то и Сава, њима одан човјек.

ТУРСКИ ПОХОД НА ЦРНУ ГОРУ 1768

Појава Шћепана Малога у Црној Гори усталасала је не само сусједна херцеговачка и брдска племена него и добар дио становништва у Албанији, Босни и другим крајевима Османског царства. Ако је руски двор сматрао Шћепанову појаву у Црној Гори непожељном, а Венеција опасном, Турска је још више имала разлога против Шћепана Малога. Турци су још увијек сматрали Црну Гору својом покрајином. Истина, они су се задовољавали повременим узимањем харача и нијесу предузимали посебне мјере да приморају Црногорце на фактичку потчињеност. Догађаје у Црној Гори, уколико нијесу излазили из унутрашњих црногорских оквира, сматрали су као унутрашњу ствар Црне Горе. Али на појачана четовања Црногораца одговорили су казненим препадима мањег или већег обима.

Долазак Шћепана Малога у Црну Гору још јаче је уздрмао лабаву турску власт у многим областима турског царства на Балкану. Порта је схватила озбиљност и ширину покрета. У Цариграду су били увјерени да се покрет мора силом угушити и да мира неће бити док се Црногорци не казне, а Шћепан уништи. Већ почетком јануара 1768 Млечанима је било познато да се Турци спремају да нападну Црну Гору[1]. Скадарски паша предузео је посебне мјере. Увео је путне исправе за све који путују у Боку Которску, наоружао је Бар и поставио страже на граници.[2]

Да би стишала врење, Порта је донијела неке опште мјере. У Цариграду су добро знали да у условима опште револуционарне настројености не треба насртати на вјерска права православних, чиме би потстакли покрет да добије већи обим. Султан је издао ферман о слободи вјероисповијести православног живља у Румелији и Албанији.[3] Овом мјером Порта се надала да ће симпатије својих православних поданика према Шћепану Маломе сузбити, како би успјешније извела инвазију Црне Горе. У исто вријеме када је издат тај ферман о вјерским слободама православних, султан је упутио фермане пашама: Скадра,

---

[1] С. Љубић, Споменици о Шћепану Маломе, Гласник СУД, Београд 1870, 68.

[2] Исто, 68.

[3] Inqu. di stato. b. 250. Из извјештаја млетачког конзула у Драчу. Durazzo li 26 gennaro 1768.

Già un mese circa capitò da Constantinopoli un firmano con un tartaro e pubblicò per tutta Runmanlia e questa inferior Albania, che niuno de comandanti o altri Mossulmani ardiscano molestare nelle loro leggi li Greci o inferirli la minima molestia sotto pena della testa e confiscazione de beni, al caso che vi fossero ricorsi dalli Greci stessi.

Пећи и босанскоме везиру да прикупе војску за прољеће.[4] У смислу султановог фермана, у току зиме, татари су по градовима Босне и Херцеговине објављивали наређење босанског везира о скупљању војске.[5]

Као и обично, Турци су се и овај пут послужили пријетњама и застрашивањем. Средином марта везир је упутио позив владици Сави и црногорским главарима да протјерају Шћепана Малога.

„Како ви и сви који станујете у области Црне Горе, колико год сте кривци многих учињених прекршаја, ви сте ипак поданици Порте. Све се више показујете упорни с надом да се обогатите, ступајући у сарадњу са вашим сусједима, који су поданици узвишене Републике Венеције! Оставите на страну сваки обзир, не брините о ономе што други ради, правећи са таквом идејом нове врсте смијешном фигуром једног лажног варалицу који је остао међу вама и, како изгледа, заповиједа вам да се не бојите да ће вам се догодити несреће и казне. Свој рад мијеша са лажима, са опсенарским причама. Јасно се може видјети да вас ангажује за ствари без циља. Међутим, ви се заглупљујете и занемарујете да се браните за сваку врсту заира и за сваку другу ствар која вам је потребна да би се прехранили и одржали. Али остајте увијек спремни да се уједините, ако буде потреба да се борите. Таквим злим и рђавим дјелима онемогућујете мир народима који станују у санџаку Херцеговина. Љубоморни да не изгубе мир и спокојство откада сте почели свој рад, обратили су се мени (сматрајући) да такви прекршаји не могу бити пријатни Порти. Ја сам их обавијестио да је он лажна варалица и да не може остати више међу вама и да народи (племена) у санџаку и ви сусједни можете у миру и сигурности остати. Ако ме натјерате да ово урадим, биће за вашу несрећу. Ко плаче за туђим остаће без очињег вида. Добро размислите о томе. Протјерајте између вас варалицу и наћи ћете спас за вас и ваше синове. Ако нећете да се узмете у памет, нећете бити изненађени. Пишем вама старјешинама да би објавили садржај мога писма и какав предмет садржи, да онај народ не би више вјеровао лажним причама варалице, чије се пророчанство неће остварити. Оно што ће се догодити нека је на ваше главе. На крају, дајте глас и кажем нека буде што ће бити. Вама приличи да га удаљите као лажног варалицу. Са његовим протјеривањем наћете ваш спас. Учините како вам рекох и на тај начин спасићете се и ви и ваши синови. И поздрављам.[6]

Силиктар Мехмед паша.

Ово писмо пуно пријетње и ласкања, писано с циљем да се разбије јединство народа Црне Горе, претресано је на збору главара у Маинама. На збору је било ријешено: да се исплати харач и даду таоци. Са збора је упућено писмо босанском везиру и скадарском паши. У писму скадарском паши Црногорци су изјавили оданост и покорност, да би средили односе с њим, предлажу да паша упути своје претставнике у Брда, гдје ће водити преговоре са црногорским претставницима. Уиме Црногораца за преговараче су били одређени: војвода Илија Радоњин из Куча, поп Ускоковић из Дражевине и поп Андрија Ђурашковић из Цеклина. У циљу сређивања унутрашњег јединства и ликвидирања извјесних сукоба међу племенима, изабрано је неколико главара да, заједно са наведеним главарима, постигну јединство и мир.[7] Није нам познато шта су Црногорци одговорили Босанском везиру, али вјероватно да су и њему упутили сличан одговор. Самог Шћепана ухватио је страх и преко својих повјерљивих људи настојао је да од Турака или Млечана добије прелаз преко њихових територија. У том циљу он је у мају слао повјерљиве људе у Никшић или Спуж да му Турци допусте и гарантују слободан пролаз.[8]

Турски команданти су настојали да добију што тачније податке о Шћепану Маломе. Босански везир претстављао је Млечанима свој задатак као купљење података о Шћепану и тобожњој великој војсци која се налази у Црној Гори.[9] У том циљу нови херцеговачки муселим Алилбег Љубовић, по наредби босанскога везира, упутио је у Црну Гору једног свештеника да се добро обавијести о Црној Гори и Шћепану Маломе[10]. Међутим, мухурдар румелиског беглербега, средином априла, обратио се црногорским главарима и од њих тражио обавјештења о Шћепану Маломе.

„Чуо сам да се међу вама налази неки Стефан Мали. Каква је то личност, какве народности, одакле је дошао и какве су његове идеје због којих је овдје дошао. Колико има времена да је дошао у ове крајеве. Очекујем о овим појединостима да ми вашим писмима одговорите.

Прича се да се међу вама налази син спушког капетана. Пишите ми је ли то истина или не. Ухватили сте три Турчина из реченога мјеста, којима је Стефан дао три писма да их понесу: једно беглербегу Румелије, друго везиру Босне и треће у Спуж; што садрже ова писма?

---

[4] Inqu. di stato b. 250. Из извјештаја конзула у Драчу. Durazzo, li 30 gennaro 1768.

[5] Inqu. di stato b. 250. Из писма С. Буровића провидуру Ђикоњи од 27-II-1768.

[6] Inqu. di stato b. 1220. Порука је од 21 марта 1768. Млечани су је превели и један примјерак упутили своме баилу у Цариграду.

[7] Inqu. di stato. b. 1222. Cattaro adi 23 maggio 1768.

Fù stabilita e presa massima suggerita anteriamente da taluni capi del Montenegro di rivolgersi e rassegnarsi ai vicini comandanti ottomani coll'obbligazione e soluzion del tributo per conseguire il perdono e la pace, avendo stabilito di dare ai Turchi anche gli ostaggi qualor senza questa condizione non potesse dalli Turchi medesimi conseguirsi la pace. Nel cogresso di Maini sudetto s'era già formata la lettera e spedita al passa di Scuttari, ed un'altra di tal timore per il visir della Bossnia. Al passa di Scutari hanno scritto che per autenticare la loro volontaria ed ingenua disposizione lo pregavano di spedir suoi deputati nei Monti Superiori, dove avevano la commissione il voivoda Ilia Radognin di Cuzzi, il prete Uxcocovich da Drazevina vicino a Podgoriza ed il prete Andrea Giurascovich da Zeclin di trattare e concludere per li Montenegrini. A tal effetto sotto pretesto di rappacificar qualche insorta differenza in varie parte del Montenegro hanno spedito Drago Seniich da Bielize, Vuxan Milich da Bielize, il Pesican da Zagliut e Lazzaro Custodia da Gnegussi da tutti e tra le sunominati Radognin, Uscocovich e Giurascovich, pregandoli d'interessarci coll'opera loro a favore delle cause comuni.

[8] Inqu. di stato b. 1222. Cattaro, adi 25 maggio 1768.

[9] Prov. gen. in Dalm. Cattaro 14 maggio 1768.

Из везировог писма генералном провидуру:

Che il principal oggetto di sua spedizione sia quello di prender da vicino le precise notizie circa l'ignoto e di rillevare occultamente le figuranti numerose forze che esistono in quella provincia.

[10] У истом документу.

Ваши се опходе непријатељски са онима из Спужа. Не забораравите да су и они као и ви поданици нашега владара. Не бојите се од његова мача као да његова рука не може вас достићи. Очекујете да вам дође у помоћ војска. С које ће стране доћи? Обавијестите ме о свим овим појединостима, тачно и истинито. И поздрављам вас.“[11]

На ово пријетеће и иронично писмо црногорски главари одговорили су равном мјером.

„Слава богу и светој цркви јерусалимској. Од нас гувернадура и сердара и свих главара Црне Горе. Мехмед-аги (желимо) здравље, а потом чули смо што садржи ваше писмо и рећи ћемо вам све како је. Колико има откад је Шћепан Мали у Црној Гори — пуне три године и седамнаест дана биће о празнику светога Петра. На сваки начин ми смо га питали да нам каже; претставили смо му османску силу и млетачку мудрост и све што се може догодити, а Шћепан Мали се свему томе насмијао и рекао нам је да се не узнемиравамо ни због Турака ни Млечана, само да њега слушамо. И од њега смо слушали да он хоће да учини добро дјело Турцима. Чули смо од Шћепана Малога како говори да је он Црногорац и да је дошао к нама да би му свједочили о писмима за која ви нас питате. Истина је да их је упутио. Што се тиче тога да ће му доћи војска, то ниодкуда до сада нијесмо чули осим од тебе. И бог те веселио.[12]

Не можемо тачно утврдити да ли је Шћепан писао беглербегу у исто вријеме кад и скадарском паши и босанском везиру, али судећи по настојању Шћепановом да одврати Турке од намјераваног напада на Црну Гору, обећавајући харач и таоце, сасвим је вјероватно да је Шћепан писао беглербегу Румелије као врховном заповједнику турске војске одређене за операцију против Црне Горе.

Шћепан је настојао на све начине да одврати Турке од похода на Црну Гору. Почетком јуна он се поново обраћа беглербегу, трудећи се да свој рад у Црној Гори прикаже као корист за турско царство.

„Здравље великоме богу и здравље граду Јерусалиму. Ја Шћепан Мали.

Налазећи се овдје на управи овога неуреднога народа, трудећи се да исправим и поправим његове грешке. Сматрам ако Ваше господство хоће да се поново помиримо и да живимо са добром слогом и присним миром до смрти или док (мир) траје или буде сталан, било би добро за вас и да сте ви сигурни од нас и ми од вас. Јер ви се можете користити нама против ваших великих непријатеља и то ће вам донијети користи. Јер на други начин је гријех да се пролива толика невина крв, како Турака тако и Црногораца и добро је да се миримо. Ако ваше господство има какав документ да ми да, спреман сам да га примим. Напротив, ви знате што вам се свиђа.

Остајем сам, одговорите ми на моје писмо и поздрављам Вас“.[13]

---

[11] Inqu. di stato b. 1222. Писмо није датирано. На њему је забиљежено: Spedito 3 maggio da Cattaro. Писмо преведено са талијанског на руски објавио је и М. Драговић у Споменику XXII, s. 37. Драговић мисли да је из 1769, то није тачно.

[12] М. Драговић, Споменик XXIII, s. 37—38. Талијански превод овог писма нијесмо нашли.

[13] Inqu. di stato b. 1222. Ово је писмо приложено уз извјештај из Битоља. Li 6 luglio 1768 Monastirio; М. Драговић, Споменик XXII, с. 38.

Узалуд је Шћепан обећавао вазалност Црне Горе и указивао на бесмисленост сукоба који ће стати толико крви и једну и другу страну. На Порти је било ријешено да се Шћепан Мали ухвати жив или мртав. У Цариграду се сматрало да се рат води против Шћепана, а не против народа Црне Горе. То није био изговор да се Црногорци поколебају, него је то било искрено увјерење. Од доласка Шћепана црногорска четовања по сусједним турским покрајинама потпуно престају. Црногорци по Шћепановим упутствима и у духу његове улоге миротворца ничим не узнемиравају Турке. Па ипак Порта је спремила највећу експедицију против Црне Горе која је позната у њеној историји.

Чиме се руководила Порта да спреми толико огромну војску против Црне Горе, управо против Шћепана Малога? Чиме је он толико угрожавао Цариград? На то питање због недостатка турских извора не може се са сигурношћу одговорити, али из досада познатих чињеница јасно је да је Порта гледала на Шћепана Малога као личност око које имају да се окупе сви поробљени народи Балкана под турском влашћу и да иза њега стоји нека европска сила. Султан је тражио само Шћепанову главу. И за ту главу спремао је највећи ратни поход против Црне Горе.

Цијело прољеће и љето прошло је у припремама. То је био необично брижљиво припреман поход против Црне Горе. Из Цариграда упућивани су бродови натоварени муницијом и провијантом у Скадар и Бар. У том циљу најмљен је један француски и један дубровачки брод.[14] Већ почетком маја очекивао се долазак тих бродова у Улцињ.

Околне паше нијесу се само ограничиле на скупљање војске него су предузеле и друге мјере. Строго су пазиле да њихови поданици не помогну Шћепана. Скадарски паша издао је проглас којим се под пријетњом смртне казне забрањује продаја жита и праха Црногорцима.[15] Да би потстакао своје људе на борбеност и непријатељство према Црногорцима, паша их је награђивао за сваку црногорску главу.

Цијело љето прошло је у припремама у Албанији, Босни и Македонији. Средином јуна стигао је из Цариграда у Скадар татарин са султановим ферманом, којим се строго наређује да се Шћепан Мали и патријарх Бркић ухвате, да се међу брдским племенима и на Цетињу подигну утврђења и да се све сасијече (mettere tutti a fil di spada).[16] Милости више није било ни за народ Црне Горе и Брда. Они су оглашени за злочинце што су примили Шћепана Малога и патријарха Василија.

За врховног команданта постављен је беглербег Румелије, који је водио тридесет хиљада људи. У акцији требало је да узму учешћа босански везир и паше: Скадра, Призрена, Ђаковице, Охрида, Берата и Каваје. По оцјени самих Млечана, турска војска бројала је око сто хиљада људи.[17] У једном другом извјештају истог конзула из Скадра из јула мјесеца,[18] турске снаге процијењене су на сто дванаест хиљада људи. Домаћи извори који говоре о сто двадесет хиљада турске војске нијесу претјерани, пошто су и савременици цијенили турске снаге на преко сто хиљада људи. Ипак су те цифре и савременика и домаћих извора претјеране. Турци су настојали да се прошире вијести о толикој бројној снази њихове војске с циљем да се Црногорци деморалишу. Затим, сва војска одређена за напад на Црну Гору била је из удаљених области Босне, Македоније и Албаније. Добар дио није ни стигао до граница Црне Горе. У свим тим вијестима, као и обично, било је претјеривања. Зато мислимо да на границе Црне Горе није стигло више од педесет хиљада људи. А то је било скоро двапут више него што је Црна Гора имала становника.

---

[14] Prov. gen. in. Dalm. Cattaro, 23 marzo 1768. Из извјештаја баила у Цариграду.

[15] Inqu. di stato b. 1222. Scuttari li 14 aprile 1768. Из извјештаја конзула Duoda.

[16] Inqu. di stato b. 1223. Scuttari li 19 e 21 giugno.

Прије доласка са својом војском беглербег Румелије упутио је у Бар четири старјешине да би надгледали припреме и прикупили потребне податке о Шћепану Маломе и Црногорцима.[19] Да би операција била успјешнија, беглербег је наручио шездесет хиљада опанака. У Битољ су навалили трговци робљем, надајући се великом броју заробљеника.[20] Све је било брижљиво предвиђено.

У току цијелога љета у оближње градове Црне Горе, у Подгорицу, Спуж и Жабљак пристизала је муниција и намирнице. У Подгорицу и Спуж смјештено је по четрдесет миљара праха, а у Жабљаку шест топова са потребном муницијом. Такође је у Подгорици подигнуто двадесет привремених великих пекара и петнаест сталних. У Бар су непрекидно стизале турске лађе натоварене ратним материјалом и провијантом.[21] Никада није запамћено да је толико брашна, јечма, пиринча и бешкота довезено у поменуте градове.

---

[17] Inqu. di stato b. 1223. Scuttari, 27 giugno 1768.

Из извјезштаја конзула Дуода: „Come è giunto da Constantinopoli un firmano di Gran Signore che si chiamava per nome Arty Seriff per andare sopra Monte Negro. Si è destinato dal Gran Signore di mandare in questo parti: il belerbey di Rumellia con trenta mille persone e anche il Gran Signore ha destinato di mandare sopra Monte Negro il vesir di Bossina con trenta mille di gente o più e anche sette altri bassa si come Mehmet passa con tutto il territorio di Scuttari puol fare dell'esercito dodeci mille persone et anche il passa di Preserendi e di Giacova e di Ochrida e il passa di Berato e il passa di Cavaglia, anche tutti questi possono sanare di genti in circa quindica milla persone... Monte Negro passerà di malle che andarono adesso in circa cento mille persone." У једном другом извјештају Alfonza Penca, млетачког прокуратора из Драча, од 2 јула 1768 год. наведена су и имена турских команданата: „Condottieri nominati per principale il belerbei di Romelia, Memet passa di Scutarit, Toffar passa di Prisdreno, Ali passa di Giacova, Mersinbegh da Debra, Amet aga e Nuro begh da Mattia, Soliman begh quondam Amet passa d'Elbassan, Ali Muftari, caimachambeg da Pechia."

[18] Inqu . di stato b. 1223. Scuttari li 23 luglio 1768.

[19] Inqu . di stato b. 1223. Spizza 23 giugno 1768. Из извјештаја надбискупа Владанија.

[20] Inqu . di stato b. 1223. Из саслушања Максима Суботића који се вратио из Македоније: „Ho inteso pure ch'erano già capitati in Monastir quei tali mercanti che fanno negozio di schiavi, sperando di farlo nell'occasione che sarà assalito il Monte Negro".

[21] Inqu . di stato b. 1223. Scuttari 31 luglio 1768.

Кад су припреме биле при крају, беглербег је дошао у Скадар 21 августа. Послије три дана одмора у Скадру упутио се са двадесет хиљада људи у Подгорицу. Сјутрадан одвео је своју војску и скадарски паша. Млетачки конзул у Скадру, да би боље пратио развој догађаја, упутио се у Подгорицу.[22] Тако је крајем августа албанска војска, чије је зборно мјесто била Подгорица, била спремна за непосредну акцију против Црне Горе. Још се очекивала војска из Македоније и јужне Србије.

С друге стране, у Босни, босански везир купио је и спремао војску. Припреме су извођене споро и аљкаво. Тек у другој половини августа везир је кренуо из Травника са двадесет хиљада људи. Босанска војска кретала се правцем: Ускопље, Купрес, Шујице, Дувно, Мостар, Никшић. Везиру су имали да се придруже паше Новог Пазара и Требиња.[23] Из Мостара или Требиња везир је имао да узме четири топа и да до краја августа стигне у Никшић,[24] зборно мјесто босанске војске.

Све те припреме пратили су Црногорци и Млечани са великом пажњом. Млетачки повјереници налазили су се готово на сваком мјесту. Овај пут више него икада раније, Млечани су били заинтересовани за овај грандиозни турски поход. Овај пут три оптине Маине, Побори и Браићи биле су на страни Шћепана. Тако се њихов положај према Турцима компликовао. Још раније, Млечани су урадили све како би разбили турско подозрење. Околне турске паше редовно су обавјештавали о свим догађајима у Црној Гори.

Почетком јула, док се један дио турских снага кретао према Црној Гори, сенат је преко свога баила у Цариграду поручио да ће Венеција приликом турског похода „ускратити сваки саобраћај, снабдијевање и помоћ Црногорцима, а такође спријечити бјекство главним кривцима" и да ће Република, споразумно с Портом, иступити против Црне Горе.[25] Почетком јула сенат је упутио циркуларно писмо свима својим провидурима и војним заповједницима у Далмацији, којим се наређује да заузму пријатељски став према Турцима. Млечани су урадили све да би задовољили Турке. И када је крајем августа турска војска била спремна и окупљена на граници Црне Горе, генерални провидур Ренијер, 29 августа, издао је проглас којим се под пријетњом смртне казне забрањује давање помоћи или заштите Црногорцима. Денунцијантима је обећана награда од 200 цекина.[26] Ради сваке сигурности, Млечани су војнички запосјели границу према Црној Гори. Тако се Црна Гора нашла потпуно блокирана.

Вијести о походу турске војске, као и личне пријетње босанскога везира, нијесу увјериле Црногорце у истинитост турских намјера. Сам Шћепан подржавао је такво мишљење. Ипак они нијесу могли потпуно игнорисати турске припреме. Често одржавање зборова, на којима учествују и претставници брдских племена, јасно говори о томе да нијесу баш потпуно одбацили турске припреме и пријетње.[27] Мир са којим су Црногогорци дочекали долазак оволике турске војске на своје границе указује на то да су подлегли Шћепановим увјеравањима да их Турци неће напасти. Млетачки функционери у Котору просто су се чудили тој мирноћи. И заиста, Црногорци су се тргли и спремили у последњем тренутку. На брзу руку Шћепан је скупио око двије хиљаде људи и са њима заузео пролаз у Острошком кланцу. Један одред чувао је пролаз према Бару, а нешто мало људи оставио је према млетачкој граници. Уз Шћепана су били Пјешивци и Бјелопавлићи под командом капетана Илије.[28]

---

[22] Inqu . di stato b. 1223. Scuttari li 29 luglio 1768.

[23] Inqu . di stato b. 1223. Из писма повјереника из Травника од 11 август.

[24] Inqu . di stato b. 1223. Sign, 24 agosto 1768.

[25] С. Љубић, н. д., 89.

[26] Исто, с. 91.

Турски план је био: у исто вријеме напасти Црну Гору, Куче, Бјелопавлиће и остала брдска племена. Напад на Црну Гору је требало извести са три стране: од Никшића према Озринићима, од Подгорице према Љешанској нахији и преко Скадарског Језера према Црмници. Беглербег је покушао последњи пут да Црногорци без борбе испуне његове захтијеве. Крајем августа он је поставио ултиматум: у року од десет дана да предају Шћепана Малога и патријарха Василија Бркића и још шест главара. Ако за то вријеме не испуне његове захтијеве, беглербег је запријетио да ће сасјећи све до дјеце испод седам година.[29]

Пријетња је била јасна и кратка. Вјероватно да највећи дио главара, а народ поготову, нијесу ни знали за овај ултиматум. Услови су били минимални, а огромна турска војска само је чекала знак за напад. Свакоме Црногорцу било је јасно да ће Турци напасти. Војске су стајале спремне једна према другој. Када се беглербег увјерио да мирним путем неће успјети да изврши свој задатак, он је отпочео са операцијама. 5 септембра босански везир отпочео је напад на црногорски одред у Острошком кланцу. Вјештим маневром везир је успио да отпочне опкољавање Шћепана Малога. Послије краћег отпора, Црногорци, збуњени и пред надмоћнијом силом, дали су се у бјекство. Шћепан је био међу првима. Са једном групом људи бјежао је до Озринића и ту је нестао. Чак и своје оружје предао је попу Стијепу Станишићу.[30]

Тако је у првом судару био скрхан отпор Црногораца. Пометња и страх захватили су све. У тим тренуцима када се над Црном Гором надвила тешка опасност, већи дио главара истакао је нужну потребу да се Шћепан и патријарх предаду Турцима. Кукавичко држање Шћепана Малога у једном јединom тренутку збрисало је његов ауторитет у народу.[31]

Неки су већ били дошли на Цетиње и одлучно захтијевали да се ухвате патријарх, Глигорије Дрекаловић и Јоаким Лучински. Ниједан од њих није био Црногорац. У овоме се јасно види племенски менталитет. Дојучерашњег странца коме се одају почасти, сада жртвују да би себе спасли. Пред оваквом опасношћу, патријарх се склонио у Црмницу и тражио од которских власти допуштење за прелаз у Анкону или Аустрију.[32] Лучински је умакао у Котор, гдје је ухапшен. Владика Сава и један дио главара били су увјерени да је Шћепан погинуо и одмах су писали беглербегу нудећи мир. Међутим, неколико дана послије борбе у Острошком кланцу, Шћепан се појавио на Његушима.[33]

Послије потискивања Црногораца из Острошког кланца, везир је продужио за Спуж, гдје се улогорио. У исто вријеме док је везир нападао Црногорце, беглербег је наредио да се нападну Бјелопавлићи. Са знатним снагама Турци су нападали ово племе. То је био прави разур. Преко три стотине одраслих људи је сасјечено и око осам стотина стараца и жена је заробљено. Беглербег је намјеравао да остатак Бјелопавлића пресели, али ова намјера није изведена. Кучи, Пипери и остала брдска племена одмах су предали таоце и харач.[34] Тако је до половине септембра беглербег обрачунао са брдским племенима, док су Црногорци, иако потпуно смућени, још увијек остали непокорени.

Владика Сава и један дио главара предузели су све мјере да у последњем тренутку спасу народ Црне Горе од уништења. Стари владика се обраћао својим познаницима и пријатељима у Боки тражећи новац. Чак је нудио у залогу митру и остале скупоцјене црквене утвари. Надао се да ће исплаћивањем харача и давањем талаца одвратити Турке од напада на Црну Гору.[35] Црногорци су одмах дали деведесет талаца и исплатили нешто новца. Беглербег се није тиме задовољио. Он је тражио Шћепана, патријарха Бркића и десет хиљада цекина.[36]

Црногорци су били спремни да жртвују Шћепана Малога. Били су га и ухватили, али он је успио да умакне и да се сакрије код једног игумана у једном манастиру.[37] Послије тога неуспјелог покушаја предаје Шћепана Малога Турцима, Црногорци су изјављивали да се Шћепан и патријарх налазе у Маинима на млетачкој територији. Да би одвратили пажњу са себе, црногорски главари доказивали су Турцима да су Млечани мобилисали шест хиљада људи. Ово није остало без утиска на беглербега. Он се обратио генералном провидуру у Котору и тражио објашњење о толикој војсци.[38] Овим изговарањем Црногорци су добили у времену, што је за њих било итекако значајно.

Крајем септембра беглербег је поставио ултиматум: ако у року од два дана не предаду Шћепана и патријарха, турска војска ће упасти у Црну Гору. Црногорци нијесу могли испунити овај захтјев, јер нијесу знали гдје се налази Шћепан и патријарх Бркић. 24 септембра Турци су напали Црмницу и спалили село Годиње, али су изгубили 122 војника и седам великих ратних застава, док су Црногорци имали

---

[27] Prov. gen. in Dalm. Cattaro 26 luglio 1768.

[28] Inqu . di stato b. 1223. Из извјештаја једног повјереника од 5 септембра 1768

[29] Prov. estraord. a Cattaro. Cattaro 4 settembre 1768.
Che spirato detto termine e non seguita la rassegnazione e la consegna farà marcciare l'esercito alla distruzione di chiunque sorpassa l'età di sette anni.

[30] Inqu . di stato b. 279. Cattaro 8 settembre 1768.

[31] Исто.

[32] Inqu . di stato b. 1223. Cattaro, 10 settembre à Cernizza.

[33] Inqu . di stato b. 1223. Из писма Глигорија Дрекаловића. Maini, 9/20 settembre 1768. Прилог уз извјештај.

[34] Prov. gen. in. Dalm. Cattaro 18 settembre 1768.

[35] Исто.

[36] Inqu . di stato b. 286. Cattaro 23 settembre 1768.

[37] Љ. Стојановић, Годишњица XI, с. 322.

[38] Inqu . di stato b. 286 Cattaro 25 settembre 1768.

54 мртва.[39] Војска босанског везира је потпуно мировала. Идући дан и ноћ пала је велика киша. Турско оружје и провијант потпуно су били неупотребљиви. Тиме су завршене турске операције против Црне Горе.

По броју људи и материјалним средствима, ово је био највећи турски поход на Црну Гору. Катастрофа је изгледала неизбјежна, али Црногорци нијесу претрпјели готово никакве губитке. Још прије напада на Црмницу, беглербег је промијенио став по питању ратних операција против Црне Горе. Сматрао је да операције треба продужити на прољеће и око двадесетог септембра вратио се из Подгорице у Скадар. Та одлука била је кобна за Турке. Засада недостају подаци да би се могао објаснити тај поступак врховног команданта турске војске. У току септембра ове године, док су огромне турске снаге логоровале на источним границама Црне Горе, Порта је објавила рат Русији и вјероватно да је беглербег, под утицајем овог догађаја или директног наређења из Цариграда, обуставио даље операције против Црне Горе. Такође стара суревњивост међу турским командантима вјероватно је и овај пут дошла до изражаја.

Послије потискивања Црногораца из Острошког кланца, када је у Црној Гори настала пометња, Турци су пропустили прилику да их брзим ударом савладају. Босански везир није уопште ни покушао да продре према Чеву, ондашњем срцу Старе Црне Горе. Ова лоше вођена операција од стране турских команданата и промјена првобитнога плана спасла је Црну Гору од пустошења и разорења. Иако Црногорци нијесу одржали војничку побједу, они се прије могу сматрати побједницима него побијеђенима. Црногорци фактички нијесу претрпјели веће људске и материјалне губитке. Стотинак мртвих и неколика похарана села, то је било све. Зато није нимало чудно што је у Европи одјекнула вијест да су Црногорци поразили турску војску од 250.000 људи.[40]

Ако Турци нијесу побиједили, они су славили побједу. У Цариграду іе одржано велико весеље поводом вијести о побједи над Шћепаном Малим.[41] Султан је посебним ферманом похвалио босанског везира. „Са двије стране прегазисте непослушна племена која су се везала за Црну Гору: Бјелопавлиће, Пјешивце, Куче, Пипере и казнисте их њиховим разорењем“.[42] Од свега овога било је тачно само то да су Бјелопавлићи заиста били сравњени са земљом. Босански везир хвалио се Аустријанцима о овој побједи.[43] Али на Западу је мало ко био увјерен у турску побједу. Уствари је то био морални пораз Турске. Скупити толику војску, као да ратује против неке европске силе, и вратити се без икаквих резултата.

---

[39] С. Љубић, н. д., с. 90—91.
[40] Љ. Стојановић, Годишњица XI, с. XI с. 313.
[41] Г. Станојевић, Појава Шћепана Малога у Црној Гори и интересовање страних сила за њега, Историски гласник, 1—2, Београд 1951, 104.
[42] С. Љубић, н. д., 105—106.
[43] Joseph von Hammer, Geschichte des Osmanischen Reiches, IV, Pest 1836, 565—566. Код Хамера погрешно стоји да је то било 1766 године.

МИСИЈА ДОЛГОРУКОВА У ЦРНОЈ ГОРИ

Турски поход 1768 године био је највећи и најнеуспјелији који су Турци спремили против Црне Горе. Црногорци нијесу претрпјели знатније материјалне и људске жртве. Све се завршило без тежих посљедица. Млечани су угушили побуну у Маинама, Поборима и Браићима. Ратна хука на границама Црне Горе је прошла. Али почео је један нов велики рат који је могао изазвати нове наде и створити немир. У септембру 1768 Порта је објавила рат Русији.

Послије млетачког заузимања Маина, Побора и Браића, Млечани су настојали да осигурају ове три општине од будућих немира. Генерал Вирцбург предложио је план за подизање утврђења у Стањевићима, Лапчићима, Браићима и Крстацу. Од свих ових стратегиских тачака генерал је сматрао најпогоднијом манастир у Стањевићима. Он је предлагао да се манастир сруши. Млетачке власти у Котору нијесу одобриле овај генералов план, а поготову не рушење манастира, што би изазвало незадовољство и немир међу православнима.[1] Они су се ограничили само на то да спријече Црногорце да се врате на Стањевиће. Сами Црногорци нијесу покушали да то насилно изведу.[2] Настојали су да мирним путем нормализују односе са Млечанима. Већ дуже времена тржишта у Боки била су затворена, што је народ Црне Горе тешко погађало.

У самој Црној Гори владао је мир. Одушевљење за Шћепана полако је нестајало. Он је живио нечујно и скромно, скоро прикривено. Владика Сава, одмах по одласку Турака, према млетачким обавјештењима, по наређењу Шћепана Малога запријетио је проклетством рушиоцима међуплеменског мира.[3] Тежња владике и осталих главара да сачувају постигнуто племенско јединство и мир, послије неуспјелог турског похода, била је оправдана, нарочито са спољнополитичког становишта.

Турци нијесу правили никакав притисак. Напротив, беглербег се послије похода обратио которском провидуру са молбом да Млечани отворе своје тржиште Црногорцима.[4] Таквим ставом Турци су настојали да умире Црногорце да у новом руско-турском рату не би постали центар неког новог антитурског отпора. Ипак, овај рат није могао проћи без одјека међу православнима у овом крају, а нарочито у Црној Гори. Руски двор настојао је да „једновјерну браћу“ на Балкану увуче у борбу против Турака.

О руско-турском рату отворено се говорило. Млечани су оправдано вјеровали да ће Руси покушати да у Црну Гору упуте своје емисаре. Већ у фебруару 1769 которски провидур издао је наређење да се строго контролишу све луке у Боки Которској.[5] Ускоро су Млечани поново издали наређење о забрани помоћи и додира са Шћепаном Малим и патријархом Василијем Бркићем.[6] Млетачка страховања нијесу била неоправдана. Крајем маја Млечани су обавијештени како су три стране личности стигле у Црну Гору. Искрцали су се код Бигове и одатле се упутили на Цетиње, гдје су се задржали неколико сати и продужили за Грађане у Црмници. Ту су нашли патријарха Василија и с њиме се задржали у дужем разговору. Затим су обишли владику Саву и код њега се задржали. Неколико дана послије доласка ових странаца владика Сава је сазвао збор главара, на коме су присуствовали патријарх Василије и Шћепан Мали. На збору одржаном у Ћеклићима ријешено је: 1) потврђује се међуплеменски мир; ко ово прекрши биће кажњен смрћу и рушењем куће; 2) да свештеници у црквама моле бога за срећу и напредак руске царске куће; 3) да се почне са четовањем кроз Херцеговину.[7]

---

[1] Prov. estraord. in Albania f 708. Cattaro 23 genaro 1769.
[2] Prov. estraord. in Albania f. 708. Cattaro 20 genaro 1769.
[3] С. Љубић, н. д., 107
[4] Prov. estraord. in Albania f. 708. Cattaro 28 febraro 1769.
[5] Prov. estraord. in Albania f. 708. Cattaro 20 febraro 1769.

За четовање је одмах скупљено три стотине људи из: Цуца, Бјелица, Чева и Велестова. Неколике чете Катуњана заплијениле су шест стотина комада ситне стоке никшићких ага у Херцеговини и двије стотине на Рудинама. Неке друге чете отеле су још три стотине брава.[8]

Долазак ових страних емисара, за које Млечани нијесу могли утврдити ко су, није их изненадило. Они су очекивали да ће Руси покушати да увуку Црногорце и балканске хришћане у борбу против Турака. Вјероватно да су то били неки руски емисари, или су се за то издавали. Та прва организована акција Црногораца против Турака у Херцеговини, на бази четовања, не може се оцијенити као ангажовање у борби против Турака.

Послије овог четничког похода у Херцеговини, у млетачким актима није забиљежена ниједна црногорска акција против Турака. У Црној Гори владао је мир и ишчекивање. Владика Сава настојао је почетком јула 1769 да се насели у манастир Стањевиће; млетачке власти одобриле су владици ово тражење.[9] До искрцавања руске делегације у Спичу, на Црногорском Приморју, није било ништа значајније у Црној Гори што би привукло пажњу Млечана.

Рурско-турски рат створио је нову међународну ситуацију у Европи и посебно на Медитерану. Русија од Петра Великог пробија се у ред великих европских држава. Учвршћујући се на Балтику, Русија отвара себи пут према Атланском Океану и Средоземном Мору. Руски двор настоји да успостави трговачке односе са медитеранским земљама. У том циљу Катарина II је 1764 упутила први брод у Италију. То

---

[6] Prov. estraord. in. Albania f. 708. Cattaro marzo 1769.

Si obbligano di non dar ricetto, assistenza ed ajuto per qualunque tempo à Steffano Piccolo e lo deposto patriarca di Pech, nè ad alcuno de loro principali seguaci, nè di tener con qualsivoglia di essi corrispondenza, intelligenza ed amicizia.

[7] Inqu . di stato b. 279. Из писма Вракјена од 26 маја 1769.

[8] Inqu . di stato b. 279. Из писма Вракјена од 24 маја 1769.

Као четовође помињу се из Цуца: Јован Кривокапић, Пејо Пешикан, Саво Мали Рогановић; из Ожеговића: Голуб Јованов; из Чева: синовац Мојаша Ђикановића; из Велестова: Мргуд Милошев.

[9] С. Љубић, н. д., 111.

је био први руски брод у Средоземљу.[10] Русија отвара своје конзулате у Кадиксу (1765), Бордоу (1766) и Лисабону (1769).[11] Ова економска и политичка настојања Русије наишла су на одлучан отпор Француске. Француски двор је чак оспоравао царску титулу Катарини све до 1772 године. Брољи, секретар француске тајне дипломатије, писао је: „Што се тиче Русије, ми је убрајамо у ред европских држава само зато да бисмо је могли искључити из тога реда“.[12] Француска влада је настојала да увуче у рат против Русије Шведску, Пољску и Турску. У исто вријеме радила је на формирању једне антируске коалиције јужних држава: Аустрије, Италије и Краљевине двеју Сицилија. Али од свих тих држава једино је Турска у септембру 1768 објавила рат Русији. Портина објава рата није затекла Русију, неспремну ни економски ни спољнополитички. Француска није успјела да рат прошири на друге европске државе. Аустрија се држала прилично двосмислено. Такво држање Аустрије изазвало је руски двор да рашчисти ситуацију према аустриској монархији. Почетком рата, маја 1769, руска дипломатија поставила је питање бечком двору: да ли Аустрија признаје раније обавезе о помоћи Русији у случају руско-турског рата. Аустриски двор је одговорио да себе сматра слободним од тих обавеза, пошто је цар Петар III порушио тај савезни уговор.

Чим је Турска објавила рат Русији, руски двор дао се на организовање устанка покорених народа Балкана. У Влашку, Молдавију, Албанију и Грчку упућени су поуздани људи.[13] На идеју о дизању устанка на Балкану царицу је навео Алексије Орлов, који се још прије објаве рата налазио у Италији. Он је успио да преко свога брата Григорија, царичиног фаворита, убиједи двор у могућност организовања устанка балканских народа. Указом Катарине II од 9 фебруара 1769 Орлову је повјерено руководство за устанак балканских народа. Упућене су му грамате са оригиналним потписима и двије стотине хиљада рубаља.[14] Касније он је постао врховни командант руске флоте на Медитерану, иако није званично постављен.

На Балкану су постојали сви услови за покретање и дизање једног устанка. То се на Порти добро знало. И чим је рат почео, прва мјера султанова била је да изда ферман о предаји оружја. Приликом проласка француског конзула кроз Дренопоље 27 октобра 1768 у црквама је објављен султанов ферман „који заповеда свима поданицима грчке и јерменске народности да све своје оружје, ватрено и остало, у току десет дана донесу на предају“.[15] То је била са турског становишта оправдана мјера предострожности.

---

[10] С. Соловьевъ, Исторіяа Россіи, т. 26, 20.

[11] Е. И. Дружинина, Кючук кайнарджийский мир, Москва 1955, 63.

[12] Исто, с. 72.

[13] Е. В. Тарле, Чесменский бой и первая русская экспедиция в. Архипелаг Москва 1945, 18.

[14] Исто, 19—20.

[15] Белешка о путу Његове Преузвишености г. витеза од Сен Приста, посланика француског код Отоманске Порте од уласка у Београд до доласка у Цариград, Годишњица Н. Чупића, књ. XVII, 161.

Катарина није много рачунала на помоћ православних народа турских поданика. У приватном писму Орлову она пише: „Потребно је признати да су у садашње вријеме мноштво Грка, Срба и других једновјерних авантуриста почели да вршљају са многим плановима, пројектима и преговорима“.[16] Један такав „једновјерни“ за царицу је био и Шћепан Мали. Она је писала Орлову о Шћепану, да генерал-мајор Подгоричанин отворено сумња да је Шћепан Мали Талијан Вандини, који је покрао неке скупоцјене ствари на двору и утекао.[17]

За руски двор Шћепан је био самозванац и варалица. Али у Петрограду су правилно оцијенили разлог успјеха Шћепана Малога у Црној Гори. Руски одговорни политички руководиоци схватили су да је Шћепан успио издајући се за руског човјека. Панин је писао Д. Гаљицину у Бечу, 26 октобра 1768, да вијести о црногорском самозванцу „доказују оданост овога народа садашњем двору“.[18]

Ту оданост, по руском схватању, требало је искористити у борби против Турака. И док је руски двор планирао устанак балканских народа, нашла су се два наша калуђера у Русији који су се понудили руском двору да ликвидирају Шћепана Малога. Један је негдашњи Шћепанов посланик у Бечу Глигорије Дрекаловић. По повратку из Беча боравио је у Црној Гори. Приликом млетачког заузимања Маина, Побора и Браића, Млечани су га ухватили и предали Турцима, који га нијесу погубили. С турском војском дошао је до Бесарабије, а одатле пребјегао у Русију.[19] У септембру 1769 он се понудио руском двору да ликвидира Шћепана Малога. Такође се понудио и Софроније Плевковић. Ове њихове понуде су одбијене и Софроније је ускоро с адмиралом Спиридовом отпутовао за Медитеран.[20]

Мисија дизања Црногораца и сусједних брдских и херцеговачких племена на устанак и питање Шћепана Малога било је повјерено кнезу Георгију Долгорукову, који је успио да га руски двор одреди за помоћника Орлову. У Петрограду је још 30 јануара 1769 издат проглас за устанак балканских народа.[21] Долгоруков је добио један од тих прогласа и потребне инструкције за Црну Гору.

Из Петрограда Долгоруков је отпутовао за Италију код Орлова. У Италији руски емисари развили су живу активност за врбовање људи и спремање флоте. Њима је било потребно неколико мјесеци док спреме експедицију за Црну Гору. Из Синигаље руска експедиција је кренула 4 авугста и стигла на Црногорско Приморје 11 августа. Експедицију је сачињавало десетак виших и нижих официра и подофицира и око петнаест војника, углавном Бокеља који су ступили у руску службу у Италији. Укупно је било 26 људи. Ноћу између 11 и 12 августа, експедиција од два брода је пристала у Чањ близу Спича.[22] Бродови су упловили без заставе и донијели око сто барила праха и сто товара олова. Било је потребно три дана за искрцавање ратне опреме и осталих ствари.[23]

Приликом искрцавања дошло је до тежег сукоба у Спичу између православног и католичког становништва.[24] У том сукобу, у осветничком паљењу кућа, насеље је тешко страдало. Интервенцијом Црногораца и Турака сукоб се проширио. Православне су помогли Црногорци, а католике Турци. Да би спријечио сукоб, Долгоруков је одмах издао проглас којим се забрањује Црногорцима мијешање у овај сукоб и било какав непријатељски акт према Спичанима.[25] Овим актом Долгоруков је показао да он себе сматра господарем Црне Горе. И заиста за цијело вријеме боравка у Црној Гори он се тако држао. Црногорци су такође напали и запалили куће неким Црмничанима који се нијесу придружили њима и Русима.[26]

Из Спича, са својом пратњом, Долгоруков се упутио у манастир у Брчелима, гдје га је уиме владике Саве поздравио јеромонах Теодосије, а од стране патријарха Бркића архимандрит Авакум.[27] Долгоруков је наредио да се сазове народни збор на Цетињу и у том циљу упућени су писмени позиви. Из Црмнице су се упутили сви на збор. Шћепан је показао велико незадовољство због доласка руске мисије. Према млетачким документима, он је покушао да прошири вијест како су они млетачки плаћеници. Послије ове отворене Шћепанове опозиције Долгоруков је наредио да се ухвати и под стражом доведе у цетињски манастир.[28]

На преображење 17 августа, у присуству двије хиљаде људи, општи црногорски збор имао је да ријеши неколико значајних питања. Прво је на збору прочитана посланица патријарха Василија Бркића, којом је изобличио Шћепана као варалицу. Посланицу је читао калуђер Теодосије. Послије тога, на молбу гувернадура и осталих главара, Долгоруков је издао писмену потврду да је Шћепан непознат у Русији и да је варалица.[29] Послије подне прочитан је прво манифест Долгорукова, а потом је капетан Миловски прочитао и укратко на српском језику препричао текст позива царице Катарине II балканским народима на устанак.

Божјом милошћу, ми, Катарина II, императорица и самодржица сверосиска итд. итд.

Преосвештеним митрополитима, архиепископима, епископима и свим осталим духовним властима благодарећи поштеним и храбрим кнезовима, капетанима и осталим војним и грађанским поглаварима као и свим христољубивим општинама благочестивих грчких и словенских народа, нашим једновјерницима свете источне цркве; свима вама, по стању чина и звања свакојега желећи славе и среће и сваке друге благодети објављујемо овом императорском граматом превисоку нашу милост и благовољење.

---

[16] Е. В. Тарле, н. д., 20.
[17] С. Соловьевъ, н. д., т. 28, 46.
[18] Сборникъ РИО т. 87, 167.
[19] М. Драговић, Споменик XXII, 38.
[20] С. Соловьевъ, н. д., т. 28, 27—28.
[21] Сборникъ РИО т. 87, 322—326.
[22] Стјепан Антољак, Мисија кнеза Долгорукова у Црној Гори, Цетиње 1949, 8.

[23] Исто, 12—13.
[24] Исто, 15.
[25] Исто, 18.
[26] Исто, 19.
[27] Љ. Стојановић, Годишњак Н. Чупића XI, 300.
[28] Исто, 302.
[29] Исто, 303.

Из дјела прошлог, па и садашњег времена, познато је нама и цијелом свјету с каквом ревношћу и с каквим мужеством су бранили и данданас бране православни грчки и словенски народи своју праву вјеру и своју стару од предака наслијеђену слободу. Познато нам је какве страшне, скоро свакодневне увреде морају подносити од опаких мухамеданаца и њихове вјечне мрзости према хришћанима. Не прође готово ни једнога дана а да се из мрзости на вјеру и на закон не пролије потоцима крв наше и ваше по Христу браће, као и суграђана ваших. Нема дана такође а да се не оскрнави и не опустоши какав храм, одређен да се у њему поје служба Христа нашега спаситеља. При помисли на такву вашу витешку невољу, цијепа се у нама од туге човјекољубље, топло и љубављу испуњено срце. Из ових благоугодних побуђења, а да би ту вашу невољу једном за свагда подупријели и онемогућили, желимо и спремни смо да свима вама, благочествивим грчким и словенским народима, пружимо руку наше снажне помоћи, да употријебимо све силе и сва средства које је промисао свевишњега нашему царству даровао, а које је са вама једне исте вјере, те да вас ослободимо из чељусти тешке невоље и од угњставања варвара.

Ми се сада налазимо у јавном рату са отоманском Портом. Овај рат она је против нас повела упркос дате вјере, прекршивши освјештани савез вјечнога мира само зато што смо ми настојањем и покровитељством нашим успјели да православни житељи источне цркве у земљама сусједне нам Републике Пољске добију своја пређашња, на законима и свечаном трактату царству нашим основама права и преимућства пуне једнакости с руским католицима, из које су их ови силом потпуно били искључили. Ово наше дјело, изнуђено по правди и по дужности нас који смо као стража Христова цркве, Порта је сматрала да оно тобоже смјера угњставању слободе исте Републике као да је обнављање законите једнакости међу грађанима ове земље могло бити од неке штете.

Храбро, добро уређена, изобилно снабдјевана и на побједе навикнута наша војска прибрала се већ близу турске границе, а када ви будете добили ову нашу царску грамату, у то вријеме она ће раздијељена на двије многобројне армије налазити се у бoју против нашег заједничког непријатеља.

Будући да је наша ствар праведна, а имајући притом свету цркву и сам закон као нераздвојне бранитеље нашег оружја, ми се надамо без сваке сумње да ће благослов свевишњега који управља ратом и миром бити увијек с нашим оружјем и да ће он још већма овјенчати славним и корисним успјехом све наше потхвате који се њему једном на част и славу чине. А ви, благочестиви грчки и словенски народи, ако хоћете да са себе збаците и згазите тешки јарам пексијански, ако хоћете да за себе и своје потомке подигнете своју Христову цркву на тврдом камену и да је унапријед доведете у савршену безбједност, ако, најзад, хоћете не само да заштитите остатке ваше старе и скупоцјене слободе, него и да је још распространите до највишег ступња који до-

ликује старим завојеватељима и земљодржцима већег дијела тога познатог свијета а од којих ви сви произилазите родом, језиком и јунаштвом, сад вам се указаје најбоља и најзгоднија прилика која се, ако је сад узалуд пропустите, неће више никад појавити, да добијете та три главна преимућства наше цјелине и среће под одбраном нашег оружја у овом дијелу непријатељских земаља и под заштитом наше помоћи у самим вашим домовима.

Успјех је сад у вашим рукама и зависи управо од вас самих. Призовите само с вјером и надом бога, нашег спаситеља, здружите се међусобно, задавши један другоме тврду вјеру да ћете бити сложни, па онда ударите одмах на општег вашег непријатеља сложним срцима и заједничким силама продужујући и простирући борбу и побједе ваше чак до самог Цариграда, као старе грчкога царства столице и града прослављенога светињама које на небо вапију! Истисните отуда остатке пексијана са свим њиховим незнабоштвом и обновите православну вјеру у том њој посвећеном граду! Та слава вам сад припада, па ће вам свевишњи заиста бити невидими и непобједиви вожд! Настало је за то згодно вријеме, јер ће сва грдна сила невјерника бити удаљена од вас к нашој страни, гдје ће их све од бога нама дароване силе сасвим забавити. Осим тога, што је хришћана, као на тврдој земљи, тако и на острвима Архипелага, свуда далеко више него невјерника и што ће хришћани радо и весело придужујући се вама, више силе собом и имањем својим далеко више умножити, ми вам свима обећевамо, уколико то удаљеност мјеста омогући, сваку помоћ и потпору. Одређујемо вам још нашега поузданог и значајног предводитеља освједочене неустрашивости и искуства, који је, притом, својом топлом вјером и побожношћу према православној цркви, веома одушевљен заједно са потчињеним му војним командантима.

Ми вас на крају још увјеравамо најсилнијим и најсвечанијим начином да ћемо отсада засвагда признати за вјерне пријатеље нашег царства све оне народе који се у садашњем рату, своје сопствене користи, слободе и среће ради, приме са нама општег дјела.

Ми нећемо пропустити, када будемо закључили мир, а да за такве у дјело приведене подухвате њих у уговору не упишемо с гарантијом да уживају довољну безбједност и друге повластице као, наравно, и потпуну слободу вјере.

Светост наше царске ријечи којом ми ово увјерење потврђујемо, може свима вама, благочестивим грчким и словенским народима за вјеран и необорив залог да ће бити испуњена, јер се она ни у какво вријеме не пориче нити се друкчије може тумачити.

Да можете вјеровати свему што је у овој грамати написано, ми смо заповједили утврдити је нашим државним печатом, што је учињено у нашем престоном граду С. Петербургу јануара 29, године 1769, а нашег владања седме године.

По свемилостивом Њеног императорског величанства указу“.[30]

Гроф Н. Панин, с. р.
Кнез Александар Гаљицин, с. р.

---

[30] Текст грамате донијели смо по Д. Лекићу. Д. Лекић, Спољна политика Петра I Петровића Његоша, Цетиње 1950, с. 28—31. Ова грамата од 9 фебруара

Ово красноријечиво царско православље мало је ко од присутних Црногораца могао схватити. Ипак, разумјели су једно: да устану у борбу против Турака. Свечаном заклетвом на вјерност руској царици Црногорци су начелно прихватили позив за борбу и савезништво. Свечаност се завршила пуцањем из пушака и подјелом пет стотина дуката.

Сјутрадан по читању грамате Шћепан је покушао да окрене расположење народа у своју корист, али у томе није успио. Послије извјесног колебања масе Долгоруков је успио да се изврши његова заповијест о хапшењу Шћепана Малога.[31]

Упада у очи текст грамате коју је Катарина упутила по Мерку и ове коју је донио Долгоруков. Док је Мерк имао задатак да употријеби све мјере да ликвидира Шћепана Малога, па и грамата се односила само на то, у овој нема ни помена о томе. Ова грамата је општи позив на борбу против Турака и она је могла бити прочитана у Мореји као и у Црној Гори. Зато у њој нема ни ријечи о Шћепану Маломе.

Да ли је руски двор промијенио став према Шћепану Маломе и Дологорукову дао посебне инструкције о њему, због недостатка извора не можемо ништа поуздано рећи. Ипак потребно је указати на чињеницу да је иницијатива за напад на Шћепана предузео патријарх Василије Бркић, и то тек послије отвореног незадовољства и опозиције Шћепанове. Према томе може се претпоставити да је Долгоруков према Шуепану добио слободне руке, да поступи према ситуацији. Шћепан је ухапшен тек онда када је својим поступцима довео у питање успјех кнеза Долгорукова. Он га није ликвидирао, иако су неки главари то захтијевали, јер се плашио реакције Црногораца. Долгоруков је правилно оцијенио ситуацију у Црној Гори. Привремено је уклонио Шћепана да би видио како ће се ствари даље развијати и из тога извукао закључак за даљи поступак.

По руском схватању Црна Гора требало је да послужи као база за организовање једног устанка који би обухватио Херцеговину и сва брдска племена. Долгоруков је одмах почео са организовањем припрема. Упутио је писма свим брдским племенима; највише је рачунао на Куче. Кучки војвода Илија Дрекаловић писао је неколико пута Долгорукову, изјављујући жаљење што не може доћи.[32]

Такође је писао и главарима Никшића, који су обећавали спремност за борбу.[33] На припреми устанка у Херцеговини радио је Петар Бјеладиновић[34], који је у исто вријеме слао извјештаје млетачким властима у Котору. Почетком септембра 1769 Бјеладиновић је позвао капетана Клобука да му преда тврђаву.[35] У Херцеговини народ се брзо узбудио. Чак су из Требиња дошла три претставника на Цетиње. Француски конзул у Дубровнику обавјештавао је своју владу како су црногорски изасланици дошли до дубровачке границе „да би скупљали регруте, али, потврђује се овдје, сенат је дао строга наређења, па се вјерује да у томе неће успјети.“[36]

Из Црне Горе, из разних племена и нахија, свакодневно су долазили људи да одају поштовање Долгорукову и изразе спремност за борбу против Турака. Он је постепено постајао први „главар“ у Црној Гори. Људи су му се обраћали као неком признатом врховном судији. Долгоруков је схватио да он не може вршити ту функцију, него да сами Црногорци на основу својих правних обичаја образују један суд за међуплеменске сукобе. Он је упутио позиве свима нахијама да изаберу по два претставника „да буду судити све ствари и после који се могу случити у Црну Гору.“[37]

На позив Долгорукова скупили су се претставници црногорских нахија на Цетињу. Наравно, њихов број је био већи него што је кнез предвиђао. Свој став по питању судства и односа према Русима они су формулисали у шест тачака и предали Долгорукову. У тим захтјевима се истиче: 1) да се Црногорцима остави њихова слобода, коју они уживају од пропасти српскога царства досада; 2) да се не тјерају ни на какав рад, па био и државни; 3) да се по њиховим кућама не смијештају војници; 4) да се не лишавају оружја, не бију и не вјешају; 5) ако буду пресељени у друго мјесто, да уживају све садашње слободе; 6) да се по нахијама не постављају никакви судови, но да се изаберу неколико чланова и остану на Цетињу ради савјетовања и управљања пословима.[38]

Ова претставка црногорских главара јасно показује двије ствари. Прво, реакцију на дотадашњу Шћепанову владавину. Одлучно устајање против одузимања оружја, батинања и вјешања као срамних казни неприхватљивих за племенскога човјека. И друго, истицање племенске самоуправе и слободе, али са наглашеним општецрногорским ставом. Зато главари истичу да се може формирати општецрногорски суд, али не и нахиски. Општецрногорски суд је познат из раније правне обичајне праксе и то је за Црногорце било прихватљиво.

Ова молба остала је без икаквог одговора. Долгоруков је започео једну ствар, али није знао да је заврши. Племенска самовоља била је таквих размјера да је увидео да ће Црногорци мало допринијети борби против Турака. Осим тога страховао је и за свој живот. Према писању Долгорукова „Турци су јавно објавили, ако ме живога или мртвога њима предају, даће пет хиљада дуката“.[39] Он је био убијеђен да су

садржи готово иста мјеста као и манифест балканским народима од 30 јануара. Из грамате не може се добити утисак да је посебно упућена Црногорцима. Може бити да је ова грамата препис манифеста са извјесним умецима. Ако није сачуван оригинал, тешко се може доказати њена аутентичност. Напокон, оно што је најчудније, у грамати се не каже коме је упућена.

[31] Љ. Стојановић, н. д., 305.

[32] Исто, 307, 310.

[33] Др. Љ. Дурковић-Јакшић, Прилог чланку „Одређивање међуцрквеног положаја црногорској митрополији“, Историски записи, књ. X, 614.

[34] Љ. Стојановић, н. д., 312.

[35] С. Антољак, н. д., 72.

[36] Д. Лекић, н. д., 32.

[37] Ристо J. Драгићевић, Неколико нових докумената од 1748 до 1843 године. Историски записи, књ. III, 81—82.

[38] Љ. Стојановић, н. д., 315. Упоређујући превод са оригиналом нашли смо да је Стојановић изоставио једну тачку која није ни била важна; она гласи: „да имање цетињског манастира остане манастиру“. Журнальная записка..., Русскій Архивъ за 1886 бр. 4 Москва 1886, 406.

[39] Записки князя Юрія Владимировича Долгорукова Русская старина, С. Петербургъ, с. 494 (— Записки).

Црногорци били спремни да га издају Турцима. „Ја сам примијетио да су они тражили начина да се докопају мене“.[40] И по мишљењу осталих чланова мисије, „непрестано општење како с Турцима тако и с Млечанима, несумњиво је тврдило да се ради о издаји, тако да се ваљало бојати Црногораца не мање од Турака“.[41] Убијеђен да их чека издаја и пропаст у Црној Гори, „кнез се решио да са свим официрима и другим људима изиђе из Црне Горе и пређе у Италију“.[42] Руси су се неоправдано бојали издаје у Црној Гори. Црногорци, да су хтјели, и поред све њихове опрезности, могли су их похватати. Русима су биле сумњиве чешће везе Црногораца с Млечанима и Турцима. То је био за Црногорце нормалан однос, без обзира на непријатељство. Руси су очекивали да Црногорци имају иста схватања и односе према Турцима и Млечанима као и они. У свему томе они су видјели издају, мјесто стварног схватања племенског човјека о непријатељству.

Мисија Долгорукова да организује црногорска и сусједна брдска и херцеговачка племена није успјела. Ипак, Долгорукову није сметало да касније претстави своју мисију као успјешну. „Уосталом, што је било могуће, то је моја експедиција урадила: штавише, паше у сусједству Црне Горе нијесу пошли у војску; босански (паша) се изговарао да је непријатељ на његовој граници. Оданих људи имао сам само двадесет шест, а на Црногорце без наше војске ја се нијесам могао ослонити; осим тога, мало је остало до зиме“.[43]

Прије одласка Долгоруков се увјерио да је Шћепан једина личност која има највише утицаја и ауторитета и ријешио је да Шћепана остави на управи земље. „Дао сам му потврду руског официра, свечано га одјенувши у мундир руског официра, дао сам му са мном довезени прах, чоју и остало, оставивши писмено наређење да до мог повратка управу Црном Гором повјеравам Шћепану Маломе“.[44] Овдје се Долгоруков изрекао и сматрао себе потпуним господарем Црне Горе, који има право да своју власт преноси на кога хоће.

Шћепан је изјавио да ће бити вјеран и одан руском двору. Тако је званични руски претставник признао Шћепана Малога. То је Шћепану помогло да донекле поврати изгубљени ауторитет и још неколико година остане прва личност у Црној Гори.

Ноћу, тајно, 25 октобра 1769, Долгоруков је са својом пратњом и патријархом Бркићем напустио Црну Гору[45] и бродом Новљанина Лазара Јанковића[46] отпловио према Италији.

Црногорци су полагали велике наде у мисију Долгорукова. Касније у једној претставци руској царици од 1775 Црногорци истичу да су се приликом доласка Долгорукова у Црну Гору надали „не само от Туракax ослободити се, но да ће им бити вернуто оно што им је силом

---

[40] Записки, 494—495.
[41] Љ. Стојановић, н. д., 332.
[42] Исто, 332—333.
[43] Записки, 494—495.
[44] Исто, 495.
[45] Љ. Стојановић, н. д., 339.
[46] В. Макушевъ, Самозванецъ Степанъ Малый, Русскій Вѣстникъ, т. 83, 26.

билıо отето“. Али те наде нијесу се испуниле, јер „ђенерал Долгорук пак кријући от нас утече“.[47]

Долазак Долгорукова и његов боравак у Црној Гори нијесу прошли без живог интересовања Млечана и Турака. И једни и други су били увјерени да ће долазак руског емисара у Црној Гори изазвати значајне догађаје. Венеција, под изговором неутралности, у току цијелог руско-турског рата је била против руских акција на Медитерану, а поготову на граници њених посједа на Јадрану. Млечани су се, као и раније, бојали турског подозрења и могућих компликација са стране Турака.

И заиста неколико дана послије искрцавања руске мисије, капетан Бара оптуживао је млетачке власти у Котору да оне снабдијевају Црногорце прахом и оловом.[48] Док је капетан Бара оптуживао, скадарски паша Мехмед тражио је од которског провидура обавјештења о догађајима у Црној Гори.[49] Млечани су испунили овај турски захтјев и редовно обавјештавали сусједне турске команданте о догађајима у вези са руском мисијом. Међутим, на Порту су стигле сасвим друге вијести. Баилу су пребацивали да Република држи у Котору 35.000 војника и да Црногорцима обећавају помоћ.[50] Због ове Портине оптужбе генерални провидур се жалио скадарском паши да је он нетачно обавијестио Порту о ставу Млечана према Црној Гори и Русима.[51]

Околни турски команданти озбиљно су схватили долазак руске мисије у Црну Гору. Агитација је била најживља међу херцеговачким племенима. Херцеговачки муселим Алибег Љубојевић дошао је у Гацко са двије хиљаде људи да спријечи евентуалне упаде Црногораца у Херцеговину.[52] Турци су непрекидно довлачили нова појачања у Зупце, Грахово, Почитељ, Билећу и Столац.[53] Једно вријеме у Требињу је боравио скадарски паша.[54] Он је лично писао Црногорцима, настојећи пријетњама да их застраши и одврати од неке акције[55]. Ипак, до оружаних акција није дошло. Долгоруков је настојао да изврши само припреме, а устанак да почне када руска флота дође у Средоземље. Међутим, ни Црногорци ни сусједна племена нијесу показивали много воље за устанак.

Ако су Турци страховали од црногорских четовања, Млечани су се бојали да покрет не обухвати становништво у Боки Которској. У мисији Долгорукова било је неколико Бокеља који су уживали велико повјерење и вршили важне функције. У самој Боки симпатије народа су биле на страни Руса и Црногораца. Одушевљење је захватило и млетачки гарнизон у Котору. Ови најамници, увјерени да ће за своју службу бити боље награђени од руског кнеза, бјежали су у

---

[47] Архив САН, Томићева заоставштина.
[48] С. Антољак, н. д., 24.
[49] Исто, 20.
[50] С. Љубић, н. д., 121.
[51] Исто, 119.
[52] С. Антољак, н. д., 60.
[53] Исто, 69.
[54] С. Љубић, н. д., 121.
[55] С. Антољак, н. д., 68.

Црну Гору. Сами Црногорци су врбовали млетачке војнике.[56] Према млетачким актима дезертирало је око четрдесет људи[57], док по руским изворима било их је око деведесет.[58] Тако се млетачки гарнизон у Котору полако осипао. Млечани су предузели све мјере за смирење духова у Боки и ухапсили знатан број људи.[59]

Млетачке власти у Котору одбијале су сваки додир са Русима. Када се Долгоруков обратио генералном провидуру са захтијевом за пролаз једног свог официра за Италију, провидур је то одбио.[60] На његово поновно тражење ванредни провидур Чикоња је објаснио да Венеција као неутрална држава не може испунити овај руски захтјев.[61]

У Петрограду су тачно оцијенили овакав став Венеције. Гроф Панин у писму Д. Гаљицину у Бечу од 28 октобра истиче да Венеција из страха, преко баила у Цариграду и својих чиновника у Далмацији, саопштава све Турцима о руским плановима.[62] Даље у истом писму додаје да се Венеција није ограничила само на то, „но је предузела мјере да нашим поданицима пресјече пролаз кроз њихову земљу“.[63] Поводом овог млетачког одбијања да једном члану мисије Долгорукова допусти пролаз за Италију преко њихове територије, Маруци је 15 децембра 1769 уложио протест сенату. „Њено царско величанство, моја милостива владарка, заповједила ми је да изјавим вашој свјетлости и вашој преузвишености њено оправдано негодовање на противзаконити поступак ванредног провидура у Котору, који није пропустио једног њеног официра који је морао да иде у Петроград са важним извјештајима“.[64] Руси у току овога рата нијесу много поштеђивали Млечане, бар не дипломатским нотама.

Млетачке власти у Котору нијесу предузимале неке ванредне мјере против Долгорукова, иако су Руси сумњали у могућност млетачких тајних мјера. По њиховом тврђењу код неких млетачких дезертера нађени су сумњиви прашкови.[65] Руси су били врло опрезни, не само према Млечанима, него и према Црногорцима. Они су на сваком кораку и у сваком гесту видјели издају.

Када је руска мисија напустила Црну Гору, Млечанима је лакнуло више него Турцима. Али то је било само за кратко вријеме. Појава руске флоте на Медитерану, руске акције против Турака, даље настојање Руса да увуку Црногорце у сукоб против Турака, све је то компликовало положај Венеције као неутралне и слабе државе.

---

[56] Исто, 45.
[57] Исто, 66.
[58] Љ. Стојановић, н. д., 328.
[59] С. Антољак, н. д., 74.
[60] Љ. Стојановић, н. д., 307, 309.
[61] С. Антољак, н. д., 73.
[62] Сборник РИО т. 87, 508.
[63] Исто, 509.
[64] В. Макушевъ, Русскій Вѣсникъ т. 83, 24.
[65] Љ. Стојановић, н. д., 322, 323, 325.

РУСИ НА МЕДИТЕРАНУ И РУСКО-ЦРНОГОРСКИ ОДНОСИ

Турска објава рата Русији није је затекла неспремну ни војнички ни дипломатски. Поред сухоземног фронта, руски двор је сматрао да треба повести поморске операције против Турске. Када је Катарина дошла на престо, посветила је велику пажњу изградњи флоте, која се налазила у биједном стању. За кратко вријеме она је успјела да изгради солидну флоту у Балтичком Мору. Када је рат избио, Катарина је одлучила да ту флоту употријеби у борби против Турака на Средоземном Мору, комбинујући те поморске акције са тежњом да дигне на устанак поробљене народе Балкана.

Упућивање флоте у Средоземно Море било је скопчано како са политичким тако и са материјалним тешкоћама. Прво, требало је савладати отпор Енглеске и од ње добити пристанак за снабдијевање флоте у њеним лукама. Енглеска је имала двосмислен став према Русији. С једне стране, Русија је била једина континентална држава која је могла бити противтежа Француској, главном енглеском супарнику у Европи. Али тежњи Русије да изађе на Црно и Средоземно Море Енглеска се одлучно противила.[1] У енглеским владајућим круговима било је раширено мишљење да се Русији не смије допустити да постане поморска сила, која би им могла конкурисати на Леванту и у Турској.[2] Енглеска влада је изјавила у Паризу и Мадриду да „руски излаз у Средоземно Море сматраће као непријатељски акт уперен против Енглеске.“[3] Без обзира на овакву званичну изјаву енглеска влада, не само да се пријатељски односила према руској флоти на Медитерану, него је својом помоћу, под видом неутралности, помогла Русији да успјешно пребаци своју флоту у Средоземно Море.

Британски амбасадор у Петрограду, приликом избијања рата 1768 изјавио је да Русију сматра, чак и прије уговора о савезу, као земљу с којом је Енглеска у нераскидивом пријатељству.[4] Русија је отворено поставила питање британској влади, да допусти руским бродовима снабдијевање у енглеским лукама. На тражење руског амбасадора у Лондону да се допусти снабдијевање руске флоте, енглески министар спољних послова, у августу 1769, одобрио је такву помоћ. Русима је такође допуштено да се могу снабдијевати у Гибралтару у пристаништу Махону.[5] Од Руса се само тражила гаранција да поштују енглеске поданике и њихову имовину у оперативним зонама.[6] И заиста, када је руска флота отпловила из Балтичког Мора за Медитеран, она је добила знатну помоћ у опреми у енглеским лукама. Али на Медитерану, из обазривости према Турцима, британска влада била је мање предусретљива према Русима и одбила је снабдијевање у пристаништу Махон.[7] Од почетка 1771 Енглеска није била више спремна да снабдијева руске бродове и одлучно се противила да Русија добије једну поморску базу на неком острву у Архипелагу.[8]

---

[1] Е. И. Дружинина, н. д., 80.
[2] M. S. Anderson, Great Britain and the Russian Fleet, 1769—70, The Slavonic and East European Review, vol. XXXI, December 1952, 150.
[3] Е. В. Тарле, н. д., 14.
[4] M. S. Anderson, н. д., 149.
[5] Исто, 152.
[6] Исто, 153.

Катарина је сматрала да поморске акције треба извести на обалама Грчке. Руски владајући кругови полагали су велику наду у своју флоту на Медитерану. Маруци у писму Панину од 15 априла 1769 каже: „Флота у Средоземном Мору даје нам могућност да помогнемо свим Грцима који се лате оружја; она ће их ободрити. Она може хватати турске лађе које иду са житом из Египта до Константинопоља. Али то треба урадити у првој кампањи, прије него што Турци буду имали могућности да поправе своју флоту.“[9] У том великом плану дизања устанка на Балкану, рачунало се и на Црну Гору.

Прва руска ескадра напустила је Кронштат 17 јула 1769 године,[10] и у новембру исте године прошла Гибралтар.[11] Вијест о руско-турском рату и скором доласку руске флоте у Средоземно Море изазвала је велико одушевљење међу поробљеним народима Балкана. „Да је руска флота, како је тачно уочио капетан Грејг, дошла неколико мјесеци раније, док је опште одушевљење народа било у пуном јеку, вјероватно да би сва Мореја била очишћена од Турака и остала у пуној власти Грка“.[12] Ишчекивана помоћ није дошла ни на вријеме ни у изобиљу. Једино су Црногорци прије доласка руске флоте у Медитеран добили помоћ у оружју, али по мишљењу Руса нијесу испунили њихова очекивања.

Неуспјех мисије Долгорукова у Црној Гори није оставио особит утисак у Петрограду. Катарина је писала Орлову у јануару 1770; „Црногорски догађај с нашим генерал-мајором кнезом Долгоруковом, како се чини, не заслужује озбиљнију пажњу, јер главна акција треба да дође од хришћана поданика нашега вјероломнога непријатеља“.[13] Орлов је нашао за потребно да укори Црногорце што су се рђаво понијели према Долгорукову. Ипак, он им је обећавао помоћ у борби против Турака.[14]

По одласку Долгорукова из Црне Горе ситуација се стишала. Шћепан је и даље остао једина општепризната личност, али његов ауторитет послије низа догађаја знатно је опао. Он је учествовао у испраћају Долгорукова и по одласку Руса задржао се неколико дана у Стањевићима. Млечани су овај пут на миран начин успјели да наговоре Шћепана да напусти њихову територију. Одатле је прешао на Његуше,[15] гдје се задржао неколико дана. Средином новембра 1769,

---

[7] Исто, 155.

[8] M. S. Anderson, Great Britain and the Russo—Turkish War of 1768-74, The English Historical Review, vol. LXIX 1954, 52—53.

[9] С. Соловьевъ, н. д., т. 28, 53.

[10] Е. В. Тарле, н. д., 116.

[11] Е. И. Дружинина, н. д., 116.

[12] Е. В. Тарле, н. д., 20.

[13] С. Соловьевъ, н. д., т. 28, 123.

[14] С. Љубић, н. д., 124. У извјештају провидура од 17-II-1770.

[15] С. Љубић, н. д., 124.

у пратњи владике Арсенија Пламенца и губернадура, прешао је на Цетиње, а одатле у Црмницу, гдје се стално настанио.[16]

Млечани су уочили врјење међу народом поводом вијести о доласку руске флоте у Средоземно Море и настојали да предузму потребне мјере у Боки, а нарочито међу ранијим побуњеним општинама. Млетачке власти у Котору одлучиле су да војнички посједну манастир у Стањевићима. И када су упутили један одред војске, одмах се скупило око двије хиљаде Црногораца да брани манастир. Млетачки одред није ни покушао да изведе задатак, него се одмах повукао.[17]

Млетачке власти у Котору морале су, као и раније, стално да мотре на покушаје Руса да увуку Црногорце у сукоб против Турака. Иако је Орлов био незадовољан резултатима Долгорукова, он није сматрао да треба прекинути сваку везу са Црном Гором. Црногорци нијесу показивали много воље да загазе у борбу с Турцима. У везе са Русима они су полагали велике наде и очекивали велику помоћ.

Поновно успостављање веза са Црном Гором Орлов је повјерио капетану Стевану Средаковићу, поријеклом из Лике или Црне Горе. Руси су сматрали да ће преко домаћега човјека више постићи код Црногораца. Крајем 1769, дакле одмах по примању вијести о неуспјеху мисије Долгорукова у Црној Гори, Средаковић је у Петрограду додијељен Орлову у Италији и издат му пасош.[18] Чим је дошао у Венецију Маруци му је повјерио мисију да путује у Црну Гору и 20 јануара издао му вјеровно писмо са знањем и одобрењем млетачких власти.[19]

Средаковић се искрцао у Дубровнику 10 фебруара и одмах продужио за Котор. Млетачке власти у Котору нијесу му допустиле пролаз за Црну Гору. Истина, оне су то извеле на врло фини начин, приказујући му пут у Црну Гору као животну опасност. Он је био принуђен да се врати у Венецију без икаквог резултата.[20] Послије Средаковића у Црну Гору је упућен Марко Војновић.[21] Није нам познато да ли је Војновић прошао у Црну Гору, али судећи по каснијим догађајима изгледа да се састао са Шћепаном Малим. Циљ његовог пута у Црну Гору био је дизање устанка. „Тај официр“, писао је провидур Кондумлер 11 априла 1770, „послан је у Црну Гору с циљем да сазна да ли је она заиста одана Русији, да обнови везе с православним становништвом Албаније и других турских области и припреми замишљени свеопшти устанак“.[22] Устанак је већ избио у Мореји, Занту и Кефалонији, али Шћепан није показивао много воље за једну такву акцију.

Напротив, он је настојао да одржи добре односе и са Млечанима и са Турцима. Према млетачким информацијама, почетком 1770 Шћепан се дописивао са скадарским пашом.[23] У циљу смирења према Млечанима, Шћепан је упутио једно циркуларно писмо свима племенима Црне Горе, којим се, под пријетњом смртне казне, забрањује нападање и пљачкање млетачких поданика, па чак и у случају напада на Црногорце.[24]

---

[16] Исто, 124.

[17] Исто, 125.

[18] Inqu . di stato f. 289. Cattaro 13 febraro 1770. Прилог пасоша на талијанском језику. Пасош је издат 18 (?) 1769 у Петрограгу.

[19] Прилог уз исти извјештај.

[20] Inqu. di stato f. 289. Cattaro 13 febraro 1770.

[21] С. Љубић, н. д., 126.

[22] В. Макушевъ, Русскій Вѣстникъ т. 83, 29.

[23] С. Љубић, н. д., 126.

Током цијелог прољећа 1770 проносиле су се вијести да ће се Руси искрцати и да је Шћепан Мали добио значајна писма из Италије. Млечани су сазнали како је Шћепан наредио да се Ријечка нахија наоружа и буде спремна за акцију. Све ове вијести нијесу биле без основа. Крајем јуна Шћепан је са једним одредом Црногораца напао Бар, али су били сузбијени уз незнатне губитке.[25] Неколико мјесеци касније Шћепан је био тешко рањен приликом експлозије једне мине, радећи на пробијању неког пута.[25a] Остатак живота провео је сакат, не мичући нигдје из Брчела у Црмници.

Руско интересовање за Црну Гору и често упућивање разних емисара тамо дало је наду и разним авантуристима и појединцима у Црној Гори да те везе искористе за своје личне интересе. Шћепан није био више она неприкосновена личност која држи све у својим рукама. Нарочито је његов утицај опао после сакаћења. Тада поново владика Сава и остали главари Црне Горе покушавају да преузму акцију у своје руке. Крајем августа 1770 владика Сава је ријешио да упути једну делегацију Орлову и Долгорукову. Као делегати су изабрани: сердар Иван Петровић, потпуковник Иван Петровић, капетан Георгије Радоњић, сердар Јован Ђурашковић и сердар Марко Тановић „и уполномочили их всенародно и послали их јего високогрофоскому сијатељству грофу и генералу и разних орденов каваљеру Алексеју Григоријевичу Орлову и к вашему књажевскому сијатељству длја ради наших нуждах и необходимости“. У писму се не тражи ништа одређено, него се моле Орлову и Долгорокову да „не оставите наше обшчество“.[26]

Истога дана када су упућена писма Орлову и Долгорокову, владика Сава се обратио Стефану Петровићу с молбом да „рекомандовате наших послаников и племеников“, које упућују Орлову. Владика даље пише да народ „дневно и нощно мољат бога за утвердение височајшаго двора росискаго да бог прослави росиское оружие и дарует побједу на обшчаго непријатеља, хулитеља вјере и закона Христова“.[27]

Ова делегација, колико је нама познато, није отпутовала код Орлова.[28]

---

[24] Исто, 126.

[25] Исто, 128.

[25a] Исто, 128.

[26] Архив САН, Томићева заоставштина. Писмо је од „1770 года августа 19/30 в Черној Гори“. Писма су посебно упућена Орлову и Долгорукову.

[27] Архив САН, Томићева заоставштина, н. м.

[28] У вези ових догађаја потребно је рећи нешто и о дипломи гувернадура Радоњића која је издата на општем црногорском збору 20/30 августа 1770 год. Диплома није из те године. Р. Драгићевић, сматра да диплома није оригинална. Р. Драгићевић, Његошево укидање гувернадурства, Историски записи III, 150.

Ми мислимо да је диплома могла бити оригинална, али да је из каснијег времена када се успостављају ближе везе између Беча и Црне Горе. Тада је Радоњић играо главну улогу у аустриско-црногорским односима.

Руско ратовање на Медитерану узело је широке размјере. У том оквиру општих руских акција, Црна Гора, по руском схватању, имала је да одигра извјесну улогу. У ове догађаје био је уплетен и Дубровник.

Мала република, с једне стране, имала је да се бори против евентуалних препада руске флоте, а с друге да пази да се не замјери Турцима због честих путовања разних емисара који су долазили и одлазили из Црне Горе и Италије и одржавали везе између Руса и Црногораца.

Још прије поласка прве руске ескадре из Балтичког Мора Дубровчани су били обавијештени о руским намјерама и преузели су потребне мјере за заштиту свога бродовља у Средоземноме Мору. У писму Орлову од 15 јуна 1769, сенат истиче „да, иако је ова Република мала, потпуно је самостална у својим унутрашњим стварима и као таква од најстаријих времена призната и третирана као пријатељска од свих сила свијета, увијек и у свим ратовима који могу избити“.[29] У истом смислу писали су и своме посланику у Ливорну да интервенише код Руса да руска флота не напада и плијени дубровачке бродове. Али још је прошло прилично времена док се руска флота појавила у Средоземљу и постала фактор на који су Дубровчани морали много да рачунају.

Овдје нас интересују догађаји између Руса и Црногораца у које су били уплетени и Дубровчани. Преко дубровачке територије непрекидно пролазе делегати у оба правца. Тако је Дубровник на неки начин постао посредничко мјесто између Руса и Црногораца. Са Републиком ступа у преписку и Шћепан Мали. Дотада они се за њега не интересују или је то интересовање чисто из радозналости. Отада у спољној политици Дубровника Црна Гора за неколике године постаје чињеница о којој се мора водити рачуна.

Послије одласка Долгорукова из Црне Горе, Руси су преко разних личности покушали да успоставе везу са Црногорцима, али због Млечана нијесу у томе успјели. Такође Шћепан са своје стране настоји да обнови односе са Русима. У прољеће 1771 он упућује у Италију Теодосија Мркојевића, који се од Дубровника до Ријеке превезао једним дубровачким бродом. Писмом из Ријеке од 4 априла Теодосије „пуном стимом“ захваљује Дубровчанима на указаној помоћи за пут.[30]

У исто вријеме док је калуђер Теодосије путовао према Италији, један калуђер из Италије путовао је преко Дубровника за Црну Гору. Млетачки агент из Дубровника обавијестио је ванредног провидура у Котору како се двадесет и другога марта искрцао у Дубровнику један француски официр и један калуђер који носи писма (смјештена у штапу) од руског двора Шћепану Маломе. У извјештају се још напомиње како су 28 марта неколике руске фрегате допловиле под Св. Криж.[31]

---

[29] Državni arhiv Dubrovnik. Lettere e comm. di Pon. 87, 94.

[30] V. Bogišić, н. д., 117.

[31] Prov. estraord. a Cattaro f. 686. Cattaro 8 aprile 1M71. На крају писма стоји:

Copia di lettera privata scritta da persona commorante in Ragusa apresso il signor console di Francia, ad altra, esistente in questa piazza li 30 marzo 1771.

О доласку овог француског официра и калуђера Дубровчани су 28 марта извијестили муселима и кајмакама босанскога паше.[32] Овај калуђер је, изгледа, повјерио француском официру Марку Сили циљ свога путовања, јер турски емин код кога је Сили отсио обавијестио је дубровачку владу да калуђер „носи књиге од Московске Степану Маломе на страну од Црне Горе". Емин је тражио од Дубровчана да калуђера ухвате и предају Турцима. Дубровачка влада правдала се кајмакаму да се „не може знати куда је ни камо прошао".[33] На ово писмо одговорио је босански везир 19 априла и тражио од Дубровчана да им предају калуђера.[34] Исти захтијев поставио је и кајмакам босанскога везира у писму Дубровчанима од 10 маја. Они су се правдали и увјеравали Турке у лојалност, одбијајући од себе сваку одговорност за овог калуђера. На такве препреке и сметње наилазили су разни руски и црногорски посланици.

Али најтеже се било пробити кроз Боку Которску. Млечани су завели строгу контролу и хапсили све људе за које се посумњало да врше неку посредничку функцију између Руса и Црногораца. Главари Црне Горе у једном писму ванредном провидуру оштро су протестовали због оваквог поступка млетачких власти у Котору.

„Ми губернатор, сердари, војводе, кнезови, капетани, барјактари и све обштаство черногорскоје пишемо вашему преузвишеноме господству и питамо да ни кажеш је ли велика Империја Росиска у рат с вашијем принципом, зашто ми нијесмо чули да су у рат нако у мир, а сада видимо што ви свакијем начином желите с нама се ратит и не у мир стојати. Знаш ли, г-дне, да смо ми данас росијски. Тко стоји против нас стоји против Росије. Тко ли стоји против Росије стоји против нас. За коју ствар стављате нашу браћу Црногорце у тамнице и у галије их низ море водите којизи су војници росиски, а нашијем људима путове заграђујете. Ако велите е је море ваше, ми знамо да јест, а преко њега иду Турци који нијесу керштени но стоје супротив часнога керста, а ми смо керштени и за частни керст керв пролијевамо, но молимо ваше преузвишено г-дво немојте ни путове заграђивати, а нашу браћу Црногорце из тамнице пуштајте, а именом Станишу Цетињанина којега си на правду божу ухватио, а ако ти није мило да стоји у твој град, а ти га лишенцијај нека иде на двор својој кући. Ако ли, г-не, нећете, а но знајте да има и овамо злијех људи који могу смутити да жље буде но је мука избистрит, но немој да се до те допуштимо. Исувише молимо ваше преузвишено г-дво, све обштаство черногорско, да ни ослободите манастир Подмахине и

---

[32] Хамдија Кпицић, Нови подаци о Шћепану Маломе, Прилози за књижевност књ. XIX, Београд 1940, с. 118. Овдје се каже да се калуђер зове Тодор Марковић и да је млетачки поданик, што изгледа да је био Теодосије Мркојевић. Ако би ово било тачно, како је могуће да Теодосије почетком априла пише Дубровчанима из Ријеке?

[33] Исто 118.

[34] Исто, 119.

дигнете стражу, зашто за квартијере манастири нијесу ни ваши ни наши а у њих имали сте службе доста.

И остајемо са свом стимом и бићемо"

полнумошни губернатор Јован Радонић, сердар Вукале Вукотић,
и сердар Јово Ђурашковић, сердар Јово Петровић, сердар Мојаш
Пламенац.[35]

Тако су црногорски главари претставили Млечанима сваки њихов акт против Црногораца као акт против Русије до чијег су савезништва и помоћи много држали. У Црној Гори са нестрпљењем су очекивали повратак калуђера Теодосија Мркојевића. Он је био први црногорски изасланик код Руса и сви су вјеровали да ће он много урадити код Орлова за Црну Гору.

Почетком јула 1771 Теодосије Мркојевић у друштву с контем Петром Бјеладиновићем искрцао се у Котору и прешао у Црну Гору. Теодосије је носио важна писма за Шћепана Малога. Пасош на француском језику издао му је руски отправник послова у Венецији Маркиз де Маруци 18 јуна. У Боку допловио је из Пирана бродом неког Андрића из Столива.[36] Млетачке власти у Котору овај пут нијесу правиле никакво питање Бјеладиновићу и Мркојевићу. Вјероватно да су Млечани промијенили став према Русима и нијесу правили питање у оним стварима за које су касније могли доказати Турцима да нијесу биле уперене против њих.

Успостављене везе с Русима Црногорци настоје да и даље продуже. Почетком августа Теодосије Мркојевић се обраћа Дубровчанима да сачекају Михаила Табанџију, посланика Шћепана Малога. 14 августа сенат је одлучио да се даде лађа „duobus hominibus Stephani Piccolo", за превоз у Италију.[37] Истога дана Дубровчани су писали Мркојевићу да су сачекали Табанџију и препоручују се Шћепану да их заштити код Орлова.[38] На повратку из Дубровника Млечани су ухватили Табанџију и код њега пронашли писма Дубровчана Шћепану Маломе и Теодосију Мркојевићу.[39] Поред овога писма Табанџија је носио писмо Анете Милорадовић и Мила Милорадовића упућена Јосифу Поповићу. У овим писмима Анета и Мило моле Шћепана Малога да се заузме за Дубровчане код Орлова.[40]

Дубровчани су одмах протествовали код Млечана и тражили да им врате узапћена писма и пусте Милоша из затвора, како не би Турци сазнали да се они дописују са Шћепаном Малим.[41] Тако су Дубровчани ангажовали све људе за које су вјеровали да могу утицати код Шћепана да их он препоручи Орлову. Очито Дубровчани су прецијенили углед Шћепана Малога код Орлова. Шћепан је искористио ова вајкања Дубровчана и ступио с њима у преписку.

---

[35] Јефто Миловић, Зборник докумената из историје Црне Горе (1685—1782), Цетиње, 1956 стр. 320—321. Документ је од 1/12 априла 1770 год.

[36] Inqu . di stato b. 259. Cattaro li 13 luglio 1771. Уз извјештај је прилог пасоша за Бјеладиновића и Теодосија Мркојевића.

...Prions toux ceux qui sont a prier di laissers servement(!)et librement passer il revendissimo padre Theodoro Merkovitz archimandrita andando(!) a Montenegro sans donner ni soffrir qui il lui soit donné aucune ni empechement, mais au contraire tante ajide (!) et assistance en cas de besoin.

[37] DAD, Cons. rog. 184, 74.

[38] V. Bogišić, н. д., 179.

[39] С. Љубић, н. д., 131—132.

[40] Inqu . di stato b. 259. Cattaro li 19 agosto 1771.

Средином августа 1771 Шћепан је упутио у Дубровник Марка Ивелића и Петра Бјеладиновића са писмима и оштро је укорио Дубровчане да су неискрени према Русима и њему и помажу Турке.[42] Мјесец дана касније Шћепан се поново обраћа Дубровчанима, али овај пут љубазније. Обећава им да Марку Ивелићу, који иде код Орлова, „прикажете вашу милост и тугу и правду да може истом сказати генералу Орлову."[43]

Шћепан је настојао да ово тобожње заузимање за Дубровчане код Орлова искористи и тражио је од њих новац на зајам, као и покладе старе српске господе.[44] Касније, у фебруару и марту 1772, Шћепан је тражио од Дубровчана да му спреме пет или шест бродова и упуте у „боке цариградске".[45] Дубровчани су ћутке прелазили преко његових тражења, али су му ипак упућивали помало кафе и шећера.

Владици Сави биле су познате ове Шћепанове уцјене и пријетње Дубровчанима и крајем новембра 1771 он поручује Дубровчанима: „Сад видим неки баруни и мало добри људи иду варат вас господу да им дајете аспре и благо на име росијско: ја вас по пријатељски, како пастир церковни савјетујем да никому на ове стране ништа не дасте без писма сијатељњејшега графа и разних росинских ордена каваљера Алексеја Орлова за шчо ће ви се понијети шчета, и неће ви бит ни у чем захваљено. Само једно ако ви који с нашим писмом и нашега опшчаства поша к височајшему двору росиском или господи росиској, у такво се вријеме препоручујем, како доброј господи, да би од вас у потребно вријеме споможеније". На ово писмо се потписао и Теодосије Мркојевић,[46] што значи да се Теодосије мало слагао са овом Шћепановом уцјењивачком политиком Дубровчана.

Док је Шћепан уцјењивао Дубровчане, у Црној Гори шириле су се вијести да ће ускоро доћи руска флота која ће помоћи Шћепану да удари на Албанију. Цијела 1772 година прошла је без значајнијих догађаја у Црној Гори или неких значајнијих веза између Шћепана и Руса у Италији. У октобру ове године, према млетачким документима, у Црну Гору је дошао Савић Барјановић, Црногорац подофицир у руској служби. Некада је био свештено лице. Овај распоп, као и многи свештеници, ступио је у руску војну службу. По обавјештењу Млечана он је донио инструкције од рускога двора да се Шћепан призна за поглавара земље. Млечани су још сазнали да је Шћепан наредио да се спреми једна делегација за Русију, на челу са владиком Савом.[47]

---

[41] С. Љубић, н. д., 131—132.
[42] V. Bogišić, н. д., 102—103.
[43] Исто, 164.
[44] Исто, 160, 164.
[45] Исто, 167.
[46] Исто, 181; В. Чубриловић, н. д., с. 223.
[47] С. Љубић, н. д., 137.

Али од те намјераване делегације није било ништа. Можда су све те вијести биле ширене са циљем да се одржи ред и мир у Црној Гори. Вијести о доласку руског бродовља проносиле су се током цијелог прољећа 1773 године. Млечани нијесу били много увјерени у истинитост тих вијести сматрајући да је „таква увијек била нада фанатика коју је подгријавао непознати" (Шћепан).[48]

Везе са Русима у Италији одржаване су и даље. Млечанима је било познато да је конте Петар Бјеладиновић, изасланик Орлова, стигао у Херцегнови с намјером да продужи за Црну Гору.[49] Све ове везе између Црногораца и Руса у току 1772 и идуће године нијесу имале неки особити значај. Питање дизања Црногораца и сусједних племена на устанак у овом раздобљу за Русе је изгубило сваки значај. И одржавање тих веза са руског становишта било је више срачунато на будућност него на тренутну тадашњу потребу.

За све ово вријеме Турци нијесу предузимали никакве мјере против Црне Горе. У прољеће 1773 Млечани су сазнали да Турци спремају војску да нападну Црну Гору.[50] Те обичне турске пријетње нијесу имале никаквог ефекта. У Црној Гори владао је мир. Шћепан је још био општепризната личност. Али његови дани били су при крају. Он је постао жртва једног политичког убиства или личне освете.

Године 1773, двадесет другог октобра, тужна вијест је одјекнула Црном Гором. Црногорци су остали без свога цара. Један Грк, Шћепанов слуга, заклао га је на спавању. Овај побуњеник из Мајне доспио је са својом сестром или ћерком и једном групом сународника као заробљеник у Улцињ. Одатле је са својом сестром и још неколицином Грка утекао у Црмницу. Шћепан га је узео у своју службу као тјелохранитеља.

Шћепан није имао много повјерења у Црногорце. Стражу састављену од њих често је мијењао. Овај Грк или, како су га Црногорци звали, Станко чезнуо је за својом далеком земљом. Али повратак у отаџбину могао је само да искупи Шћепановом главом. Он је ухватио везу са скадарским пашом, који му је обећао повратак у отаџбину под условом да ликвидира Шћепана.[51] Станко је пристао и једнога дана када калуђера није било у манастиру он је заклао Шћепана и заједно са својим сународницима утекао у Скадар.

Једно вријеме се сумњало да је поп Мојаш Пламенац подмитио овог Грка да изврши ово убиство. Црногорци су болно ожалили смрт Шћепана Малога. Неки су предлагали да једна делегација јави руском двору тужну вијест и да се његово одијело и оружје упути у Русију.[52] Сахрањен је у цркви Св. Николе у Брчелима. У знак поштовања Црногорци су му подигли „гробницу од земље високу четири стопе, прекривену црвеном свилом, а изнад ње су стално гореле свијеће".[53]

---

[48] Исто, 143.
[49] Исто, 144.
[50] Исто, 144.
[51] Исто, 145—146.
[52] Исто, 146.
[53] Исто, 150.

Ова последња почаст била је блиједа успомена једног славног почетка. Тако је завршио свој живот овај човјек који је био увјерен да је доживео божје надахнуће и дошао у Црну Гору да изведе божју замисао. Али изводећи божју вољу, он је извео људско дјело које није остало без трага и утицаја у Црној Гори. То је дубоко противуречно, али историски тачно.

Zaključak:

МЈЕСТО ШЋЕПАНА МАЛОГА У ИСТОРИЈИ ЦРНЕ ГОРЕ

Досада нико није ни покушао у нашој науци да одреди мјесто Шћепана Малога у историји Црне Горе. Старији историчари видјели су у њему авантуристу и самозванца, који је прекинуо владавину куће Петровића. Новији историчари који су се, углавном узгредно, бавили Шћепаном Малим, истицали су његову државничку мудрост, који је низом мјера учврстио власт и успио да заведе ред и мир у Црној Гори. Такви површни закључци о Шћепану Маломе одржали су се и до данас у нашој науци.

У Црној Гори постојали су сви друштвено-психолошки моменти да се један странац огласи за руског цара. Послије Василијеве смрти у земљи није било никаквог ауторитета. Племена су била у сталном сукобу. Сава, иначе слабић, без утицаја у народу, гувернадур један младић од непуних двадесет година, непопуларност једне царице која је оборила с престола свога мужа цара Петра III, једна група људи која је била у Русији и којој се могло вјеровати, традиција о својој средњевековној држави која је имала цара, све је то омогућило појаву једног самозванца у Црној Гори.[1]

У напаћеном народу је вјековима, под утицајем цркве, његована традиција о немањићкој држави, о српском царству. Ослобођење од Турака замишљало се као васкрс старе државе, тј. успостављање царства. Идеја о цару ослободиоцу током времена везала се за Русију и њеног монарха. У народу је било проширено вјеровање, које је могла да поткријепи једна група људи, да руски цар није убијен и да је заиста могао доћи у Црну Гору. Изванредне прилике у Црној Гори: племенска закрвљеност, пљачке, отимачине, убиства, патње, страдања, невоље и несреће, претходили су времену доласка цара спасиоца који има да заведе ред и мир. У тој самообмани народних маса, чији коријени леже у тежњи за ослобођењем од Турака и Млечана, лежи једна тајанствена стваралачка снага: она формира, ствара, гради и на крају изграђује нове стварности. И када се међу Црногорцима појављује Шћепан Мали, као божји гласник и руски цар, и пред њима обећава мир, он тиме више постиже него смирени митрополит Сава проклетством и главари умирним судом. Скроз захваћени поштовањем, сви наступају заједно и вјерно га слиједе. На зборовима се грле и опраштају главе својих најближих. Људи мирно путују, без страха да ће иза сваког камена планути осветничка пушка; нико не плијени туђе крдо; за личну увреду не потеже се нож или пушка; лопови као да су преконоћ нестали. И све је то остварено без насиља, без капи крви. Шћепан је освојио власт мирним путем, али држао је силом. Али то није била брутална сила човјека који је створио оружану снагу, него допуна остварења божјег циља који је он себи поставио. Народ га је примио као избавитеља. „Најзад, бог нам је дао за пратњу Најмањег Стефана, кога бог помаже и који је умирио земљу од Требиња до Бара, без ужади, без галија без сјекира и без затвора“.[2] Тако је говорио један црногорски сеоски кнез, тако је мислио цио народ Црне Горе. Шћепан је изговорио оно што је вријеме у Црној Гори захтијевало. На тај начин, он је извршио оно што чини суштину самога доба. У томе је била његова величина. Али то није био резултат рационалног посматрања догађаја и извлачења закључака на основу искуства, него увјерење да га је сам бог надахнуо да тако поступи. Тако у овом тренутку његово надахнуће поклапало се са објективним друштвеним потребама народа Црне Горе. Његово увјерење да га је бог упутио да заведе ред и мир у Црној Гори одговарало је стварним потребама Црногораца.

Сигурно је да су и Црногорци то уочавали и говорили, али само је Шћепан успио да га слушају и слиједе. Један обичан човјек, скитач и травар, без традиције, у крају гдје је традиција значила све, он је постао миротворац и спаситељ. Савременицима је то изгледало колико загонетно толико и велико. Један млетачки провидур говорио је: „Не могу га друкчије окарактерисати него као човјека биједног и незналицу, исто толико славног по раду, лукавству и превари“.[3] Нико даље од њега није био од преваре. Он није успио преваром, него оним што је чинило суштину друштвених потреба Црне Горе оног доба, а то је позивање људи на мир и слогу уиме бога. Те ријечи као да су први пут изговорене у Црној Гори. Али њих је изговорио човјек који је имао и титулу руског цара. Други их је могао понављати свакодневно и нико га не би слушао. А њега су послушали сви. Нашли су се људи који су потврдили да је он цар. И када се то утврдило, потребно је било и спољним знацима показати царско величанство. У својој соби преко цијелог зида намјестио је „царски грб“, који је претстављао један црни орао са крунисаним скиптром на десној страни и исуканим мачем изнад.[4] Са олтара свештеници су јавно проповиједали да је Шћепан Мали истински цар Петар Трећи.[5] Традиционални празник народа

---

[1] Ријеч самозванац је руског поријекла коју су владајућа династија и каснији руски историчари дали свима онима који су на овај или онај начин устајали против самодржавља, било под царским именом или друкчије. Зато сматрамо да тај израз за Шћепана Малога не одговара ни формално ни фактички. У Црној Гори тога доба нема династије. Племенско друштвено уређење Црне Горе, која има своје опште црногорске главаре, није држава са својом династијом коју потискује један странац и узима власт.

[2] Inqu . di stato, b. 278. Писмо уз извјештај. Из писма Никца Иванова кнеза Бранћа од 19 нов. 1767.

Finalmente Iddio ci diede per scorta il più Piccolo Steffano, cui Iddio sia in aiuto, il quale pacificò la terra da Trebigne sino ad Antivari, senza corde, senza galere, senza manaje e senza carceri.

[3] С. Љубић, н. д., 96.

[4] Исто, 26. Овакав описани грб био је грб Скендербега.

[5] Inqu . di stato, b. 1223. Budua, 23 febbruaro 1768.

Црне Горе, Петровдан, славио се у част Петра Великога, а Павиндан у част престолонаследника Павла.[6] Све је требало да буде у знаку царског амблема. И више од тога. У очима Црногораца цар је био неко надљудско биће. Гувернадур и сердар Црне Горе у једном заједничком писму Шћепану Маломе од 12 децембра 1767 године можда су најбоље изразили општи занос и поштовање према њему у интитулацији ријечима: „најславнији, најузвишенији и највећи, највећи господине, господине господару, царско крило, небески анђеле, сунце које нас је огријало својим зрацима, Шћепан Мали".[7] Ове ријечи пуне љубави и топлине никада нијесу биле упућене ни раније ни касније ниједном страном владару.

Својим држањем и понашањем он је на народ оставио утисак више личности од цара. Његово увјерење да је доживио божје надахнуће издвајало га је до те мјере да се на то лако могла надовезати царска титула.

Његови објективни друштвени поступци били су на линији традиције историје Црне Горе или бар њеног главарског слоја. Отуда се мора претпоставити да је Шћепан познавао традицију српске средњовековне државе. На то указује и његова званична интитулација. Он се никада није потписао именом цара Петра III. Његов печат са натписом „Божјом милошћу Стефан Мали"[8] јасно показује и по садржају и по имену да је он имао извјесне претставе о српској средњовјековној држави. Своја писма је назвао граматама[9] и у њима често налазимо средњовјековне називе за своје људе. „И ето шаљем господичића капетана Милоша мојега војника",[10] пише Шћепан у једном писму Дубровчанима. Себе је сматрао насљедником последњих српских деспота и тражио од Дубровчана да му пошаљу ствари које су код њих оставили у поклад. „И пошли ми икону свете богородице, која је била у србскому двору",[11] поручивао је Шћепан Дубровачкој Републици. Док је себе сматрао насљедником средњевјековне српске државе, народ га је обожавао као руског цара или човјека кога им је сам бог послао. Чињеница да се неколико мјесеци послије Шћепанове смрти јавио још један самозванац, али овај пут под именом херцега Стјепана,[12] јасно говори о томе да се самозванство или месијанство у Црној Гори могло одиграти само на линији традиције о средњовјековној српској држави, управо та традиција била је основа за то.

Ни Долгоруков није успио да потпуно разувјери Црногорце да Шћепан Мали није руски цар. Па и да је у томе успио, у народу би остало увјерење да је он неопходно потребан. Неколико мјесеци пред смрт, како се каже у једном млетачком документу, „слијепо га слушају са уобичајеним фанатизмом и вјерују да је покојни цар Петар Трећи".[13] Кад је умро, неки су главари предлагали да се његово оружје и одјећа упуте у Петроград, очито увјерени да је морао бити нека знаменита личност из Русије. Скоро пет година послије његове смрти један Бокељ, који се називао „адмирал од града Котора", тражио је од Катарине II пензију, зато што је 1767 године служио „Шћепану Маломе за руски двор, без обзира на забрану Млетачке Републике, чији сам ја поданик, за интерес Вашега узвишенога двора".[14] Вјероватно да ово није била жеља да дође до новчаних средстава, него увјерење да је Шћепан Мали заиста био руски човјек.

У његовом дјеловању и утицају у Црној Гори разликујемо два периода. Први период неограничене власти до турског похода на Црну Гору 1768, када се Шћепан кукавички понио. Тај гест у племенском друштву, гдје се лични хероизам цијени изнад свега, пољуљао је његов углед међу народом. Тада су Црногорци хтјели да га предаду Турцима, али он је успио да умакне и да се сакрије у један манастир, гдје је живио нечујно све до доласка Долгорукова.[15] Тек послије одласка руске мисије из Црне Горе он је успио да нешто поврати од своје почетне неограничене власти, али никада више није могао донијети оне мјере које је раније доносио.

Од краја 1768 Шћепан се стално настанио у Црмници, гдје је боравио стари митрополит Сава и његов насљедник владика Арсеније Пламенац. Тако је Црмница постала центар општецрногорских световних и духовних главара. То је било у супротности са дотадашњом традицијом. Катунска је нахија у XVIII вијеку била центар отпора против Турака, гнијездо четничких похода и са својим главарима политички центар Црне Горе. То преношење централне власти у Црмници није прошло без прикривеног негодовања. Чим је Долгоруков напустио Црну Гору настала је распра између Цетињана и Шћепана око праха и олова. Он их је позвао на Његуше, али се они не одазваше том позиву. Када је Шћепан на путу за Црмницу прошао кроз Цетиње, они се ипак уклонише.[16] То је био видни знак опонирања Шћепану Маломе, чија је власт у почетку његове каријере била неограничена. Та власт није се заснивала на бруталној сили. Његова моћ је почивала, прије свега, на спонтаној вољи народа да заведе мир. И док је то стање код свијета трајало, његов утицај био је за чуђење. Тада је он доносио одлуке које никада нико прије њега у историји Црне Горе није донио.

Он није био велики реформатор који је својим мјерама дубоко засјекао у друштвени живот једнога народа и отворио ново поглавље у његовој историји. То није могло ни бити. Објективни друштвени услови у Црној Гори тога доба ограничавали су га и спутавали, али он је донио неколике мјере које су биле преседан у друштвеном животу народа Црне Горе. Његов циљ богом надахнутог човјека био је завођење реда и мира. Тај циљ он није извео доношењем нових правних норми, које би дубоко засијецале у правну свијест племенског човјека, него је на бази постојећег обичајног права постигао ред и мир међу племенима. Обезбјеђење мира извео је санкцијама које су дотада биле непознате у историји Црне Горе. Он није био законодавац као Петар I, нити је својим начелима дао форму неког закона. Истина, у млетачким документима чешће срећемо вијести о томе како Шћепан намјерава да постане законодавац,[17] или да пропише народу „regolamento circa il giudicar le vertenze del popolo“. Сва своја начела Шћепан је формулисао у неколике тачке. Њих је донио општи црногорски збор 17 октобра 1767 године. 1) Општи мир међу племенима; 2) кажњавање изгнанством из земље у случају личне освете, 3) протјеривање лопова. Ако овоме додамо још три тачке које је прокламовао Шћепан Мали, онда добијамо потпуно преглед његовог „законодавства“. Шћепан Мали „заповиједа да се не само учини мир у народу но да се допушта свијема који су због злочинства побјегли у Турску или у какву другу земљу — да се могу слободно у отачаство вратити.“[18] Даље, Шћепан је наредио „ако је ко отео туђу жену, мора је повратити; који је одагнао своју жену, а оженио се другом, мора је повратити, а другу жену отпустити“.[19] И последња, најважнија одлука, која је дотада била непозната у правној обичајној пракси народа Црне Горе и фактички чинила основу свих његових планова о завођењу реда и мира у Црној гори. „Убице биће кажњени смрћу; а ако убица побјегне, онда његови рођаци морају платити десет дуката глобе који ће се раздијелити међу главарима.“[20] Неизвршење свих ових одлука повлачило је за собом „казну и од бога и од земаљских власти“.[21] Та земаљска власт која је фактички функционисала била је оличена у Шћепану Маломе. Он је био њен носилац и његове одлуке у првом периоду његове власти су извршаване.

---

[6] Inqu . di stato, b. 1223. Cattaro addi 3 luglio 1768.

[7] С. Љубић, н. д., 67.

[8] V. Bogišić, н. д., 159.

[9] Исто, 163.

[10] Исто, 161.

[11] Исто, 160.

[12] С. Љубић, н. д., 153. Интересантно је напоменути да још у доба Љубише, када је под утицајем романтизма традиција о средњовјековној држави била јака, Љубиша је схватио Шћепана Малога као обновитеља старе државе. „Да се није рањавао и да је био бољег здравља, исто би Црну Гору уредио и зар обновио стару кнежевску власт". С. Љубиша, н. д., 163.

[13] С. Љубић, н. д., 138.

[14] Архив САН. Томићева заоставштина XXII к. 37.
У Котор фебруара 28 1779. Адмирал Вицко Бухарин от града Котора.

[15] Љ. Стојановић, н. д., 332.

[16] С. Љубић, н. д., 124.

Начело „глава за главу“ он је спровео у живот. У мају 1768, он је наредио да се Жутко Радовановић, братоубица, стријеља и објеси о једно дрво као застрашавајући примјер народу.[22] Двојицу других убојица затворио је, осудио на казну од сто цекина, од којих је четрдесет задржао за себе, а четрдесет је дао онима који су их ухватили.[23]

---

[17] Inqu . di stato, b. 286. Cattaro 18 ottobre 1761.

Cosi è accaduto nel giorno 17 corrente. Dopo conseguito questo preliminare ha spiegato l'ignoto... che ora dice di volersi manifestare a legislatore.

[18] М. Драговић, Споменик XXII, 5.

[19] Исто, 5, 30.

[20] Исто, 5, 30—31.

[21] Исто, 5.

[22] Inqu . di stato b. 1222. Cattaro, adi 19 maggio 1768; Б. Павићевић, Стварање црногорске државе, Београд 1955, с. 52—53. Код Милаковића стоји Шујо Радовановић. Д. Милаковић, Историја Црне Горе, Задар 1856, 151.

[23] Prov. gen. in Dalm. Cattaro, 26 genaro 1768.

Ordinò allora che fossero arrestati li due rei dell'omicidio. Li tiene carcerati ed in ferri per qualche giorno in una terrena stanza della sua abitazione. Poi li condannò all'esborso di cento zecchini e summamente fece riscuotere tal somma a peso delle respective loro famiglie. Settanta di questi ne rilasciò a benefizio delli captori.

Против лопова немилосрдно се борио и употребљавао физичке казне или затвор. Тако је у јуну 1768 једног лопова прво батинао, затим објесио за ноге, па за руке и ослободио га је пошто је исплатио четрдесет цекина у корист покраденога.[24] Једнога лопова је протјерао из земље, једнога другога је затворио и послије неколико дана пустио на слободу.[25] Тим драстичним мјерама Шћепан је обуздао крвну освету и искоријенио крађу. У народу је остало сјећање да је Шћепан поред пута који води за Котор оставио десет дуката и за дуже времена нико их није узео.[26] То се памтило у Црној Гори за један вијек као ванредан догађај. Нико није сматрао као раније да треба сам да се свети. Гувернадур и сердар Црне Горе обавјештавају Шћепана о једном убиству. „Знајте добро, како су два Загарчанина убили једног Озринића и о томе дајемо глас Вашој Висости, како је наша најнужнија дужност тражећи наредбе, што да радимо од ових несрећника и преступника. Да их убијемо, запалимо кућу или их доведемо живе Вашој Висости, да би били суђени како заслужују“.[27] Тако су покорно и послушно гонили убице први главари Црне Горе.

Шћепан се такође упорно борио против уобичајене праксе давања уточишта убицама ван територије Црне Горе. Када су два Браића убили једног млетачког поручника и утекли код Шћепана, он их је одмах удаљио из земље и запријетио, ако се убудуће појаве, „да ће их одмах објесити“.[28]

За спровођење свих ових мјера Шћепан је организовао оружани одред који се, према млетачким актима, кретао од десет до педесет људи.[29] Прво створен за заштиту његове личности, тај одред, састављен од најоданијих Шћепанових људи, постепено је прерастао у оружану снагу усмјерену против најбитнијих појава племенсклог живота: крвне освете и отимачине. То је био први оружани одред у Црној Гори који није био орган неке црногорске централне власти, него једне личности, која је у датом историском моменту оличавала централну власт. Таква активност Шћепана Малога објективно је водила ка деспотизму нужном за обуздавање племенске анархије.

---

[24] Prov. gen. in Dalm. Cattaro, 17 giugno 1768.

Col mezzo di probo confidente ebbi avviso che l'ignoto nella sua permanenza in Cernizza esercito atti di sovrana guistizia contro uno di quei Montenegrini accusati di furto: dopo averlo fatto batter sotto le piante, indi appendere per li piedi ad un albero per poco tempo lo fece staccare e nuovamente attaccare allo stesso albero appeso per il brazzo per due ore e poi lo licenzio mediante una condanna di zechini 40 a benefizio del derubato.

[25] Prov. gen. in Dalm. Cattaro, 16 decembre 1767.

L'ignoto in tanto esercitò giurisdizione di giudice ascoltando le istanze dei riccorenti che presentano al suo domicilio. Alcune le sopisce coll'esortazioni, altre le tronca con i rimproveri. Ha castigato qualche re di furto coll'esilio dalla patria; ne ha punito qualche altro coll carcere, in un basso luogho della sua abitazione, obligandò però i congiunti portargli l'alimento e dopo alcuni giorni rimettendolo in libertà.

[26] Д. Милаковић, н. д., 151—152.

[27] С. Љубић, н. д., 67—68.

[28] Исто, 130.

[29] По Милаковићу, Шћепан је имао стражу од 18 људи. Д. Милаковић, н. д., 151.

Тако је први пут у историји Црне Горе почела да функционише натплеменска власт. У очима племенскога човјека она се показивала као неко надчовјечанско дјело, коме се не може одупријети. Против свих Шћепанових мјера није позната никаква опозиција. Нико се није усудио да протествује. То је долазило отуда што је Шћепан у очима народа био цар или личност коју је сам бог упутио. У овом слијепом поштовању, помијешаном са фатализмом племенског човјека, лежи његов успјех.

Његов лични ауторитет пољуљан послије турског напада на Црну Гору није се никада више повратио. Послије тога Шћепан Мали није никога осудио на смрт, физичку или новчану казну. То је био преломни моменат у његовом дјеловању у борби против племенске анархије. Од личног деспотизма, он је морао прећи на главарску олигархију. Томе је допринијело и његово сакаћење у августу 1770 године. Идуће године у јуну он је образовао суд од дванаест најугледнијих главара Црне Горе, чији је задатак био да мирним путем рјешава све међуплеменске сукобе и одржи мир у Црној Гори.[30] Тај суд није никаква новост у историји Црне Горе. Први пут је он образован за вријеме владике Данила с истим циљем. Тако је лична власт Шћепана Малога постепено опадала и преношена на оне обичајне правне установе које су одраније познате у историји Црне Горе. Али то није било потпуно враћање на старо. Та еволуција организовања „власти“ продужена је и даље.

Годину дана касније он је само „уставни владар“. Према млетачким документима крајем 1772 године стигао је у Црну Гору Црногорац Савић Барјановић, подофицир у руској служби, који је донио инструкције од руског двора да се формирају оружани органи власти у Црној Гори. По тим упутствима Шћепан је признат за поглавара Црне Горе, али фактичку власт добио је неки Црмничанин из Грађана. Он је постао командант (collonello) страже од осамдесет људи са задатком да врше „правду“. У том циљу подигнуто је троје вјешала у разним крајевима Црне Горе.[31] Рјечитије опомене те новоформиране власти није могло бити. Без обзира да ли је идеја о образовању ове гвардије дошла од руског двора, остаје чињеница да је то био први оружани одред у служби централне владе Црне Горе, номинално оличене у Шћепану Маломе, а фактички у рукама једног општег црногорског главара.

Та деградација Шћепана Малога јесте природни развој догађаја у Црној Гори од турског похода 1768 па даље. То је развојна линија Шћепана Малога од месије и цара, фактичкога деспота, до прве личности коју су још поштовали и бојали је се, иако стварне власти више није имао.

Остаје још да се претресе питање какав је став имао Шћепан Мали према цркви и владици. Теориски ни раније владике нијесу имале никакву политичку власт, али фактички оне су били прве личности

---

[30] С. Љубић, н. д., 131; Д. Милаковић, н. д., 171.
[31] Исто, 137.

у Црној Гори. Самим тим што је Шћепан постао прва и опште призната личност у Црној Гори, владика је био потиснут. Он је остао духовни поглавар цркве. Према цркви, као организацији, Шћепан се понио као владар или богом надахнут човјек. Први Шћепанов акт у успону на власт, послије побједе над владиком Савом и његовим присталицама, био је издавање указа о заштити црквених добара, који у цјелини гласи:

„Во имја Исуса Христа. На 1768, маја 4 (15) на Стањевиће.

По указу Малога Шћепана ми договорно свиколици главари од све Черне Горе, договорно са свом земљом, чинимо ово тврдо и непоколебиво писмо господину Сави и прочим обште братијам црковним, да имају бит слободни между својијема христијанима. И свако имјеније црковно, у сваку нахију у коју се што находи: црковне куће или баштине и виноградах и млинах и бродовах и горе и воде и што је приложено и купљено, да је цркви све ослобођено; а што је на заклада има повратит, а своје аспре примит и дугове црковне свободно скужават и да не има никакав Црногорац ни други који христијанин у епархију митрополитску узет црковнога имјенија без упроса представиља црковнога. И ако се црква пожали нама главарима да им који насрамотицом хара жита и ливаде, или чини коју другу насрамотицу, или злослови свештеника, да плати глобу земенску и да буде кастиган. А свештеници да имају честно ходит и христијане путу Божију учит; а мирски человјеци да немају дрзат у које тајне црковне под одлучијем црковним и од сабора земенскога.

И ово писмо потврдисмо мохуром све Черне Горе.[32]

Овим актом владици је остала само црквена управа. Тако је Шћепан Мали одвојио црквену од „световне власти“ и себи присвојио право додјељивања власти, као неки владар. По милости божјој, али и „по согласију целога обчества черногорского“, он је поставио Марка Тановића за сердара Маина, Побора и Браића са истим правима која имају и остали сердари Црне Горе. Тановићу је додијељена власт „из благоутробија нашего“.[33] У овом случају Шћепан се формално држао племенске демократије о избору поглавара, а фактички он га је поставио. Познат је још један Шћепанов акт потврде функције кнеза у породици Кнежевића у Црмници. „Дајем вам ово писмо с утвержденим нашим печатом, како су ваши оци, дједи и прадједи кнежествовали, тако потверждајем.“[34] Из овога, као и из других докумената јасно се истиче да Шћепан није дирао у права главарског слоја у Црној Гори. Главари су у овом периоду историје Црне Горе начелно били изборни, али фактички су били насљедни, јер избор пада увијек на исту породицу. Тако племенска демократска власт постепено прераста у олигархиску. Тај главарски слој био је први који је помогао и уздигао

---

[32] Д. Вуксан, Историска грађа, Записи књ. XIX, 295; М. Драговић, Једна биљешка о Шћепану Маломе, 23—24. Документ је донијет по Вуксану и без ауторових заграда у тексту.
[33] С. Љубић, н. д., 103.
[34] Д. Вуксан, Записи XIX, 297.

Шћепана Малога. Само помоћу њих Шћепан је могао започети своју каријеру у Црној Гори.

Његова активност није била само концентрисана на ликвидирање крвне освете и пљачке. На његову иницијативу започете су или планиране друге значајне мјере. Када је требало подијелити робу коју је донио Долгоруков, Шћепан је наредио да се изврши попис Црне Горе. Пет нахиских главара са једним калуђером били су одређени да обаве тај посао.[35] Можда то никада није било ни завршено, али сама идеја о томе је значајна.

Шћепан је наредио и једним циркуларним писмом обавијестио све нахије Црне Горе да се пазар обавља петком, а не недељом како је дотада било, како би народ могао ићи у цркву. Да би се то тачно извршило, Шћепан је наредио да свако село изабере по једног човјека који ће се бринути о извршењу наредбе.[36] Такође он је одредио максималну цијену житу и кукурузу: жито по два а кукуруз по три стара за цекин.[37] Разлике између старе и нове продајне цијене имала је да се њему преда. Ово је погодило бокељске трговце који су највише трговали житом. Шћепан је у почетку разним путем долазио до новчаних средстава. Највише користи је имао од разноврсних поклона које је обилато добијао до прољећа 1768 године. Затим један дио новчаних глоба задржавао је за себе. Једном је чак од Црмничана покупио неку таксу од шест лира по кући.[38] Када је од Долгорукова добио новац и остала знатна материјална средства Шћепан се није више служио оваквим мјерама.

Његов долазак у Црну Гору привукао је разне авантуристе, међу којима је било и таквих који су били културни пионири. Калуђер Јелисије из Далмације отворио је школу у Петровцу. Дјецу је учио из вјеронауке и руског језика. За награду добијао је по један цекин од сваког дјетета.[39] Овај културни пионирски рад на Црногорском приморју везан је за име Шћепана Малога.

За долазак Шћепана Малога у Црну Гору везана су и извјесна административна помијерања. Село Сеоце, које је дотада припадало крајини Шестани, од Шћепана Малога припало је Црмници, односно Црној Гори. Дотада Сеочани су били турске чифчије и од улова рибе давали су трећину или половину.[40] Долазак Шћепана Малога усталасало је сва околна брдска и херцеговачка племена. Његово име прочуло се међу свим српским народом и на Балкану.

Појаву Шћепана Малога у Црној Гори пратиле су са великим интересовањем не само пограничне државе Турска и Венеција, него и удаљеније европске земље као Аустрија и Француска. Највише интересовања за овога самозванца показала је Русија. Ни за једну личност из историје Црне Горе прије њега није владало толико интересовање. На његову појаву у Црној Гори европске силе гледале су са становишта својих међусобних односа. Док су га Французи сматрали руским агентом, руски двор у почетку сматрао га је као личност опасну за њихове интересе у Црној Гори. Турци су вјеровали да га подржавају Млечани, а Млечани су га сматрали као обичну варалицу, која угрожава њихове интересе у Црној Гори. Али та „варалица" је потпуно збрисала млетачки утицај у Црној Гори. Тако је Шћепан Мали за дуже времена био личност о којој се живо интересовала европска дипломатија.

Његово дјеловање у Црној Гори било је тренутно. У том кратком времену он није извео корјените друштвене промјене, али је завео такве мјере које су дотада биле непознате у историји Црне Горе. Он је био прва личност у њеној историји која је за убиство стријељала човјека и батинала људе, што се у племенском друштву теже подносило него метак. Шћепан је подигао прва вјешала у Црној Гори и извео прва затварања. Стварањем оружаног личног одреда и касније општецрногорске страже, он је његовом савременику Петру I, који ће касније ударити прве основе црногорској држави, показао примјером којим се средствима може обуздати племенска самовоља. Својим поступцима највише потсјећа на Његоша. Док је владика скидао главе уиме човјека, Шћепан је то радио уиме бога. Циљ је био исти: деспотским путем скршити племенску анархију.

Све те његове мјере убрзале су процес стварања државне власти у Црној Гори и биле рјечити примјер којим средствима се мора прићи организовању те власти. Његово увјерење у божје надахнуће не умањује његов значај у том смислу. Божје откровење оставило је потпун печат на његова писма, говор и понашање. У његовим магловитим и мистичним писмима тешко је наћи ма какве логике. Али његов поступак и мјере у ликвидирању крвне освете и осталих негативних појава племенског друштва биле су итекако логичне. Човјек са таквим квалитетима могао се јавити само у том периоду историје Црне Горе и одиграти улогу миротворца.

---

[35] С. Љубић, н. д., 132.

[36] Prov. gen. in Dalm. Cattaro, 28 dicembre 1767.

Ho relazione che il noto Marco Tanovich unito a tre altri compagni si è incaminato a circolare i cantoni del Montenegro per pubblicarvi una carta, colla quala a nome di Steffano Piccolo si comanda che il solito mercato della settimana non si (?) faccia più nel giorno di domenica ma in quello di venerdi, acciò li popoli non siano distratti dalla sattisfazione delle feste a che si eleggano dire uomini per ogni villa, li quali pecularmente accudiscano all'osservanza di tale diurno precetto.

[37] У истом документу.

[38] Prov. gen. Dalm. Cattaro 27 giugno 1768.

[39] С. Љубић, н. д., 140—141.

[40] ДАК. Политичко-управни архив књ. 149 без пагинације, 12-I-1787.

Quel comun di Seozze al tempo di Steffano Piccolo si era unito a Cernizza ed appartiene alla craina di Sestani.

G. STANOJEVIĆ

Résumé

ŠĆEPAN MALI — ÈTIENNE LE PETIT

Dans la présente étude l'auteur traite cette période de l'histoire du Monténégro sur la base des matériaux publiés précédemment ainsi que des documents inédits conservés dans les archives d'État de Venise et les archives de Zadar, Dubrovnik et Kotor. Le premier chapitre donne un aperçu critique de la littérature publiée jusque là et des sources historiques sur Ètienne le Petit. Le deuxième chapitre représente un exposé sommaire de la situation générale de la Turquie, de Venise et du Monténégro avant l'apparition d'Ètienne le Petit. L'auteur a démontré que l'organisation sociale du Monténégro, basée sur les tribus, avant l'apparition d'Ètienne le Petit, était dégénérée en un état d'anarchie auquel aucun personnage du pays n'était à même de remédier. Ètienne le Petit réussit à accomplir la tâche essentielle de son époque même, c'est à dire de rétablir l'ordre et la paix au Monténégro.

Dans le troisième chapitre de cette étude l'auteur examine l'origine et la personnalité d'Ètienne le Petit. Son origine ne peut pas être établie avec certitude; pourtant il n'y a aucun doute qu'il fût Yougoslave de Bosnie ou de Dalmatie. Mais si son origine exacte est incertaine, ses qualités personnelles sont tout à fait déterminées. Il était persuadé que sa mission, fondée sur l'inspiration divine, qui l'avait amené au Monténégro, était de rétablir l'ordre et la paix dans ce pays. Il professait publiquement cette conviction non seulement devant les Monténégrins, mais aussi devant les fonctionnaires vénitiens et dans les lettres qu'il adressait au consul russe à Vienne qui le surnomma le Messie de Monténégro. Le langage obscur, difficile à comprendre, dont il usait dans ses discours et ses écrits, faisait croire au peuple qu'il était vraiment un personnage exceptionnel ou bien l'empereur russe en personne.

Les débuts de sa carrière furent au Monténégro, où il vint en automne 1766, comme herboriste. Dans un milieu arriéré toute connaissance utile à la société est appréciée davantage que dans les communautés plus civilisées. Ainsi son métier d'herboriste lui valut l'estime générale. Outre cela il était un étranger et en cette qualité aussi il jouissait d'honneurs et de considération exceptionnels. L'hospitalité est un trait caractéristique de toutes les sociétés organisées en tribus. Par conséquent, dans la société monténégrine, fondée sur cette base-là, il fut accueilli avec des témoignages particuliers de respect. Dans le quatrième chapitre l'auteur s'occupe de l'arrivée d'Ètienne au pouvoir. A l'époque d'Ètienne le Petit toutes les conditions sociales et psychologiques nécessaires à la proclamation d'un étranger pour l'empereur de Russie étaient données au Monténégro. Dans le peuple monténégrin qui a tant souffert, on a cultivé, à travers les siècles, sous l'influence de l'église, la tradition de l'état médiéval serbe, de l'empire serbe. On s'imaginait la libération du peuple de la domination turque comme rétablissement de l'ancien état serbe, c. à d. de l'empire serbe. L'idée d 'un empereur libérateur se rattachait, à partir du commencement du XVIIIe siècle, à la Russie et à son monarque. Et lorsque Ètienne le Petit, qu'on avait pris pour l'empereur russe, fit son apparition au Monténégro, il devint, aux yeux de l'homme de tribu, une espèce d'être surhumain, auquel tous sans distinction doivent une soumission parfaite. De cette façon-là, son autorité était fondée sur le désir spontané du peuple aspirant à la paix et sur son titre d'empereur. Quant à lui-même, il ne se faisait pas passer pour l'empereur russe Pierre III, aussi ne signait-il jamais ses écrits de ce nom-là. Un groupe de gens, surtout des moines, qui avaient fait des voyages en Russie, soutenaient qu'Ètienne le Petit était l'empereur russe Pierre III, persuadés qu'il était en effet celui pour qui ils le faisaient passer. Dans les masses du peuple de Monténégro était fort répandue l'opinion que l'empereur russe Pierre III ne fût pas détrôné et exécuté et que, en réalité, il eût pu venir au Monténégro. Ce groupe de gens, composé de knez (chefs des tribus) et des moines, propageait peu à peu, dans les masses du peuple, l'opinion qu'Ètienne le Petit fût l'empereur russe, mais ce n'est qu'en automne 1767 qu'ils affichèrent leur assertion en public. Vers la fin de septembre, dans les villles et villages maritimes sous la domination de Venise on lisait et répandait les proclamations d'Ètienne le Petit. Dans le peuple on parlait et on croyait qu'il fût en effet l'empereur russe. Ces bruits qu'on faisait habilement circuler, excitèrent beaucoup d'intérêt au Monténégro. Au commencement d'octobre les chefs des tribus convoquèrent une assemblée à Ćeklići où, par des exclamations: „Vive l'empereur Pierre III", Ètienne le Petit fut officiellement reconnu empereur de Russie. Le succès étaiet rapide et complet. L'évêque Sava lui-même ne doutait pas au début de la réalité de cette nouvelle. Mais pour s'en assurer davantage, il s'adressa au ministre russe à Constantinople pour des renseignements sur Ètienne le Petit. Mais lorsqu'il reçut la réponse qu'Ètienne était „un simple imposteur et soidisant empereur" il fit aussitôt faire plusieurs copies de la lettre du ministre russe à Constantinople et, au début de février, il en envoya une à chaque tribu monténégrine. Cette démarche de l'évêque fut jugée par Ètienne le Petit comme un acte d'hostilité. Dans la lutte acharnée qui éclata subitement entre ces deux adversaires Ètienne le Petit remporta la victoire totale. L'évêque Sava fut mis en prison d'où il ne sortit qu'au printemps 1768. De cette façon-là Ètienne le Petit réussit à s'emparer du pouvoir suprême au Monténégro.

L'apparition d'Ètienne le Petit éveilla une vive attention parmi tous les peuples orthodoxes des Balkans. La population serbe, c'est à dire orthodoxe de la Bosnie et l'Herzégovine, de la Dalmatie et de l'Albanie s'enthousiasma vivement pour Ètienne le Petit. Tout le monde était persuadé qu'il fût l'empereur russe Pierre III. Même en Grèce on n'ignorait pas que l'empereur russe était venu au Monténégro. La nouvelle de l'arrivée d'Ètienne le Petit au Monténégro eut un retentissement immense dans les Balkans. L'auteur a décrit tous ces événements dans le cinquème chapitre de son étude.

Dans le sixième chapitre l'auteur traite l'attitude de la cour de Russie vis-à-vis d'Ètienne le Petit. Son apparition au Monténégro excita un vif intérêt en Russie, à Venise, en Turquie et en France. La cour de Russie en était informée de plusieurs côtés, entre autres par ses ministres à Constan-

tinople et à Vienne. La cour de Russie considérait que le séjour d'Ètienne le Petit présentait un grave danger pour ses propres intérêts dans ce pays. L'impératrice Cathérine II écrivit, le 25 mars 1768, un message adressé aux Monténégrins et chargea le conseiller de sa légation à Vienne de partir à l'instant pour le Monténégro avec son message, „afin que l'usurpateur soit expulsé du Monténégro d'une façon ou de l'autre". Le conseiller de la légation russe à Vienne Georges Merck, qui était chargé de cette mission, ne put réussir à franchir les frontières du Monténégro. Les autorités vénitiennes à Kotor, où il avait débarqué, l'empêcherent de remettre le message de l'impératrice aux Monténégrins, car elles le soupçonnaient d'avoir une mission secrète. En outre, les Vénitiens voulaient éviter à tout prix de contrarier les Turcs.

Dans le septième chapitre l'auteur expose l'attitude de Venise envers Ètienne le Petit. La République de Venise, sur le territoire de laquelle Ètienne la Petit fit son apparition et débuta dans sa carrière, s'opposait d'une manière énergique à ces projets. Vers le milieu de novembre 1767 déjà, les Inquisiteurs décidérent de faire empoisonner Ètienne le Petit. „En considération de certaines raisons d'Etat de grande importance", était-il écrit dans la décision du tribunal, „il est de toute nécessité que l'étranger obscur, qui a provoqué déjà tant de tumultes au Monténégro et qui est en état de causer des désordres et violences plus graves encore, soit exterminé". Le poison fut envoyé au provéditeur de Kotor et une rétribution de 200 séquins promise à l'exécuteur. Mais toutes ces tentatives d'assassinat que tramaient les fonctionnaires de la République à Kotor, échouèrent complètement.

Dans le huitième chapitre l'auteur décrit la condition de Boka Kotorska (Bouches de Cattaro) lors de l'arrivée d'Ètienne le Petit. Ètienne débuta dans sa carrière sur le territoire vénitien, dans les trois communes de Maine, Pobor et Brajići. Ces trois communes furent les premières à accueillir et à reconnaître Ètienne le Petit. Ce fut une véritable insurrection qui renversa l'autorité de Venise dans ces trois communes. Un grand enthousiasme pour Ètienne le Petit éclata parmi la population orthodoxe de Boka Kotorska. Par une série de mesures exceptionnelles les Vénitiens réussirent à empêcher que la révolte ne s'étende sur tout le territoire de leurs possessions à Boka Kotorska. Pour réprimer l'insurrection dans ces trois communes ils employèrent un fort corps expéditionnaire et en octobre 1768 ils se vengèrent cruellement des rebelles. En même temps les Turcs faisaient des préparatifs pour une campagne contre le Monténégro.

Dans le neuvième chapitre l'auteur s'occupe de l'expédition turque contre le Monténégro, laquelle eut lieu en 1768. L'apparition d'Ètienne le Petit au Monténégro ébranla la domination turque sur un vaste territoire. La Porte prit au sérieux la menace que l'arrivée d'Ètienne le Petit au Monténégro représentait pour elle. Au début de 1768 déjà le sultan décréta par son firman qu'on attaquât le Monténégro et qu'on se saisît d'Ètienne vivant. Durant tout le printemps et l'été on fit de grands préparatifs. Le beglerbey de Roumélie fut nommé commandant en chef de cette armée. Par le nombre des troupes et la quantité du matériel, c'était le plus grand corps expéditionnaire qu'on ait jamais employé contre le Monténégro. Suivant les documents vénitienes le nombre des soldats turcs s'élevait à 100—110.000 hommes. Le commandant en chef turc essaya d'abord par des moyens pacifiques de décider les Monténégrins à lui remettre Ètienne le Petit. C'est pourquoi, après une première rencontre qui eut lieu au commencement de septembre, les Turcs ne continuèrent plus leur poussée et il sembla qu'ils hésitaient d'attaquer. Dans ce premier engagement les Monténégrins furent complètement dispersés, tandis qu'Ètienne le Petit s'enfuit et alla se cacher dans un monastère. Vers la fin de septembre les Turcs attaquèrent de nouveau mais de grosses pluies détruirent totalement le train des équipages turcs. De cette façon-là, le Monténégro échappa au danger de représailles turques et de dévastation. Pendant que les armées turques étaient campées sur les frontières du Monténégro la Porte déclara la guerre à la Russie.

Cette nouvelle guerre créa une nouvelle situation politique en Europe et tout particulièrement sur la Méditerranée. Le dixième chapitre de la présente étude est consacré à la mission de Dolgoroukoff au Monténégro en 1769. Dès que la Porte eut déclaré la guerre à la Russie, la cour de St. Pétersbourg se mit à l'oeuvre pour organiser une insurrection générale des peuples opprimés des Balkans. Des émissaires furent envoyés en différents pays balkaniques, chargés d'organiser l'insurrection. Le prince Dolgorroukoff fut désigné pour le Monténégro. Le 30 janvier fut déjà publiée à St. Pétersbourg une proclamation invitant les peuples balkaniques à se soulever. La direction des affaires des Balkans fut confiée au comte Orloff qui, à ce moment-là, se trouvait en Italie. Tandis qu'en 1768 la cour de Russie était d'avis qu'il fallait à tout prix se débarasser d'Ètienne le Petit, maintenant on comprit à St. Pétersbourg qu'on pouvait mettre à profit, pour la lutte, le dévoûment que les Monténégrins éprouvaient pour la cour de Russie. Cette fois-ci la cour de Russie changea son attitude envers Ètienne le Petit. Dolgoroukoff n'avait pas reçu d'instructions spéciales à l'égard dÈ'tienne le Petit. Vers le milieu d'août 1769, ses trois navires jetèrent l'ancre devant la côte monténégrine. Ètienne fut aussitôt arrêté à cause de son opposition contre Dolgoroukoff, mais lorsque la mission russe se retira du Monténégro, Ètienne fut promu au grade d'officier par Dolgoroukoff et nommé chef suprême du Monténégro. La mission de Dolgoroukoff avait échoué. Les Monténégrins ne se soulevèrent point.

Suivant le projet de la cour de Russie, l'insurrection des peuples balkaniques devait être coordonnée avec l'entrée de la flotte russe dans la Méditerranée. Le onzième chapitre de cette étude traite les problèmes causés par la présence de la flotte russe dans la Méditerranée et ceux des relations ultérieures russo-montenégrines. Après le départ de Dolgoroukoff du Monténégro en 1769, les Monténégrins, aussi bien que les Russes, s'efforçèrent d'établir des liens aussi étroits que possible. Tandis que les Russes nourrissaient l'espoir que les Monténégrins allaient finalement engager le combat avec les Turcs, les Monténégrins, de leur côté, s'attendaient à des subsides considérables de la part des Russes. Quoique les Grecs se fussent insurgés au printemps de l'année 1770, les Monténégrins demeuraient complètement tranquilles. A plusieurs reprises les Russes dépêchèrent leurs émissaires au Monténégro et les Monténégrins de leur part envoyèrent leurs délégués à Orloff. Les Vénitiens s'efforçaient d'empêcher le contact entre les Russes et les Monténégrins, mais avec un succès fort médiocre. C'est Dubrovnik qui, à cette époque-là, servit d'intermédiaire dans ces rapports. Dans tous ces événements Ètienne le Petit jouait le premier rôle. Au mois d'août 1770 Ètienne fut grièvement blessé par une mine et il en resta invalide jusqu'à la fin de ses jours. Le 21 octobre 1773 Ètienne fut égorgé par un de ses valets d'origine grecque.

Le dernier chapitre de cette étude nous fait connaitre l'importance d'Ètienne le Petit dans l'historie du Monténégro. Dans l'activité d'Ètienne le Petit au Monténégro l'on distingue deux périodes. La première période de son pouvoir absolu alla jusqu'à la campagne turque de Monténégro en 1768, événement où se manifesta son manque de courage. Jusqu'à ce moment-là il usait de telles mesures qu'il ne put employer plus tard. Il n'était pas un réformateur de grande envergure dont les réformes laisseraient des traces profondes dans la vie sociale d'un peuple et qui ouvrairaient un nouveau chapitre dans l'histoire de celui-ci. Il était un fanatique qui se croyait illuminé par l'inspiration divine, avec la mission de rétablir l'ordre et la paix au Monténégro. Pour accomplir cette tâche, il ne décrétait pas de nouvelles normes de droit qui auraient apporté des changements profonds dans la conscience juridique de l'homme de tribu; les mesures qu'il avait prises dans ce but-là et au moyen desquelles il réussit à rétablir l'ordre et la paix étaient plutôt basées sur le droit coutumier existant. Pour arriver à cette fin il appliquait des sanctions qui jusque là étaient complètement inconnues dans l'histoire du Monténégro. Avant lui il n'y avait personne au Monténégro qui eût le courage de fusiller un meurtrier, de bâtonner, emprisonner et demettre à l'amende des coupables. Par ces moyens violents il réussit à refréner la vendetta et à exterminer le pillage.

Pour l'exécution de toutes ces mesures Ètienne avait organisé un détachement, lequel, selon les documents vénitiens, était composé de 10 à 50 hommes. Formé d'abord pour la protection de sa personne, ce détachement, composé de ses partisans les plus dévoués, se développa graduellement en une force armée, dirigée contre les caractéristiques les plus essentielles de la vie de tribu: la vendetta et le pillage. C'était le premier détachement armé d'une autorité domestique au Monténégro qui ne fût pas organe d'une autorité centrale monténégrine, mais plutôt d'un personnage qui, dans le moment historique donné, incarnait cette autorité centrale. Cette activité D'Ètienne le Petit menait objectivement au despotisme, indispensable pour le refrènement de l'anarchie des tribus. De cette façon-là naquit et commenca à fonctionner, pour la première fois dans l'histoire du Monténégro, une sorte d'autorité.

L'autorité sans bornes d'Ètienne le Petit, ébranlée après l'agression turque du Monténégro en 1768, ne put jamais être rétablie. Son despotisme personnel dut être converti en une oligarchie des chefs des tribus et l'accident, dont il fut victime en août 1770, y contribua en grande mesure. L'année suivente il constitua un tribunal formé de douze notables monténégrins. Cette institution était déjà connue auparavant dans l'historie du Monténégro. L'organisation de l'autorité fut continuée. Vers la fin de 1772 arriva au Monténégro Savić Barjanović sous-officier au service de la Russie, d'origine monténégrine, et apporta des instructions données par la cour de Russie pour la formation des organes de l'autorité au Monténégro. D'après ces instructions Ètienne fut reconnu chef suprêmed u Monténégro, mais l'autorité de fait fut conféré à un Monténégrin. Celui-ci devint commandant d'un détachement composé de 80 hommes, chargé de „rendre la justice". Dans ce but-là on avait construit trois potences en différentes régions du Monténégro. De cette façon-là Ètienne le Petit doit être considéré comme le premier personnage dans l'historie du Monténégro qui ait organisé une espèce d'autorité régulière dans ce pays. Mais cette autorité qu'il avait établie, ne survécut pas à son fondateur. Après sa mort elle disparut aussi. Tous les succès qu'il avait remportés reposaient, en fin de compte, sur son titre d'empereur et ses qualités personnelles de prophète et de messie.

L'activité d'Ètienne le Petit au Monténégro était momentannée, mais les conséquences de son apparition étaient durables. Toutes les mesures qu'il avait appliquées ont accéléré le processus de la formation d'une autorité publique au Monténégro et montré d'une manière évidente par quels moyens doit être abordé le problème de l'organisation de cette autorité.

ГРАДСКА БИБЛИОТЕКА
ТИТОГРАД

РЕГИСТАР ЛИЧНОСТИ

Андерсон (Anderson) С. М. 75, 76
Андрић, бродовласник из Столива 81
Антоњак Стјепан 1, 11, 66, 71, 73, 74

Барјановић Савић, подофицир у руској служби 40, 82
Билевић Премо, кнез 44
Бјеладиновић Петар 70, 81, 82, 83
Богишић Валтазар 1, 13, 16, 79, 81, 82, 86
Боретић Андрија 49
Боретић Мартин 49
Боретић Нико 49
Боретић Савић 48
Бошковић Нико 48, 49
Бошковић Саво 48, 49,
Бркић Василије, српски патријарх 8, 11, 19, 22, 24, 25, 37, 57, 60, 64, 67, 72
Бубић Антоније, млетачки надинтендант 2, 10, 12, 15
Бубић Доменик 25
Буровић Станислав, млетачки надинтендант 25, 26, 54

Вандини, Италијан 66
Винавер Вук 28, 29
Вицко Бухарин, Которанин 87
Вирцбург, млетачки генерал 48
Вишњић Теодор 27
Војновић Марко 77
Вракјен 64
Вукајло Васојевички, кнез 44
Вукићевић Јосиф, јеромонах 7, 8, 20, 21, 22
Вуковић Саво, трговац из Херцегновога 14
Вукотић Вукале, сердар 44, 81
Вуксан Душан 7, 52, 91

Гаљицин Александар, руски кнез 69
Гаљицин Димитрије, руски амбасадор у Бечу 8, 14, 15, 31, 32, 33, 34, 35, 37, 66, 74
Гиговић Ђуро 49
Гиговић Саво 49
Голуб Јованов 64
Грејг, руски капетан 76
Грујић Радосав 19

Данило, владика црногорски 7, 8, 9
Долгоруков Георгије, руски кнез 1, 11, 14, 15, 17, 63, 66, 67, 70, 71, 72, 73, 76, 77, 78, 79, 87, 92
Драганић Станко 49
Драгићевић Ристо 71, 78
Драговић Марко 1, 2, 4, 7, 8, 11, 12, 13, 14, 15, 19, 20, 21, 22, 23, 30, 31, 32, 33, 35, 36, 37, 41, 56, 66, 88, 91
Дрекаловић Глигорије, архимандрит 11, 15, 30, 31, 35, 60, 61, 66
Дрекаловић Илија, војвода, 44, 55, 70
Дружинина Е. И. 65, 75
Дулетић Андрија 48, 49
Дуодо, млетачки конзул у Скадру 57
Дурковић-Јакшић Љубомир 70

Ђорђевић Владан 3, 12, 32
Ђукановић Мојаш 64
Ђурашковић Андрија, војвода 44, 55
Ђурашковић Јован, сердар 78, 81
Ђустинијани, баило у Цариграду 41

Зец Андрија 49
Зец Ђуро 49
Зец Иво 49
Зец Марко 48

Зец Милош 49
Зусто Зване, которски провидур 50

Ивелић Марко 82

Јаковић Глигорије, калуђер 9, 10
Јеленић Ј. 28
Јелисије, калуђер 92
Јиречек Константин 30
Јорга Никола 4, 28

Кадић Ђорђе 38, 39, 40
Капицић Хамдија 80
Караман, дукађински паша 6
Катарина II, руска царица 7, 8, 18, 19, 30, 33, 37, 43, 65, 66, 67, 76, 87
Катараки Димитрије, Грк 27
Кнежевић Марко 48
Кнежевић, кнез у Црмници 91
Кустудија Лазар 55

Ламански В. 38
Лекић Душан 69, 71
Лучински Јоаким из Ирига 12, 13, 29, 60

Љубибратић Атанасије, архимандрит 29
Љубић Симе 1, 4, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 20, 21, 26, 29, 35, 40, 41, 42, 43, 51, 53, 59, 62, 73, 76, 77, 78, 81, 82, 83, 85, 86, 87, 89, 90, 91, 92
Љубиша Стјепан Митров 2, 3, 12, 15, 86
Љубовић Алилбег 55, 73

Макушев Викентије 1, 3, 4, 37, 72, 74, 77
Мардовцев Д. 2
Марко Вуков 50
Марковић Вуко 20, 49
Марковић Ђуро 49
Маруци, руски посланик у Венецији 36, 37, 74, 76
Матутиновић, интендант 46
Мартиновић Гаврило 49
Мартиновић Данило, калуђер 9, 20
Мартиновић Марко 49
Мартиновић Саво 49
Мартиновић Стијепо, војвода 44
Мартиновић Стјепан 79
Мелентије, грчки митрополит 28
Мерк Георгије, савјетник руске амбасаде у Бечу 33, 34, 35, 36, 37
Милаковић Авакум, архимандрит 14, 15, 22, 30, 31, 35, 37, 38, 67
Милаковић Димитрије 3, 88, 89, 90
Милер А. Ф. 5
Милић Вуксан 55
Миловић Јефто 81
Миловски, руски капетан 67
Милорадовић Анета 81
Милорадовић Мило 81
Милутин Ровачки, кнез 44
Миһко Бјелопавлићки, војвода 44
Моније (Maunier) Филип 6
Мргуд Милошев из Велестова 64
Мркојевић Теодосије, калуђер 7, 10, 20, 48, 49, 67, 79, 81, 82
Муелес, војвода Климената 44
Муратов Х. И. 31

Никац Иванов, кнез Браића 85

Његош 93

Обресков, руски посланик у Цариграду 20, 23, 30, 31, 35 41
Орлов Алексије, руски гроф 65, 66, 76, 77, 78, 81, 82, 83

Павићевић Бранко 88
Павићевић Мићун 3
Павле, руски цар 86
Павлић, аустриски официр 11
Павковић Василије 51
Павковић Ђикан 51
Панин Н., руски гроф 31, 32, 66, 74, 76
Петар Велики, руски цар 64, 86
Петар III, руски цар 15, 16, 18, 19, 20, 21, 23, 25, 26, 29, 30, 31, 33, 84, 85, 86, 87
Петковић Влада 26
Петровић Василије 7, 8, 9, 21, 84
Петровић Ђуро 9
Петровић Иван 78
Петровић Јово 81

Петровић Јоко 9
Петровић Нико 9
Петровић Петар I 7, 8, 99, 93
Петровић Сава 7, 8, 9, 10, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 37, 52, 61, 63, 64, 67, 78, 82, 85, 87, 91
Петровић Стефан 78
Пешикан Пејо 64
Пламенац Арсеније, црногорски владика 8, 9, 10, 11, 77
Пламенац Мојсије (Мојаш), војвода 44, 83
Плевковић Софроније, монах 13, 66
Подгоричанин Иван, руски генерал 29, 66
Поповић Јосиф 81
Пугачов Јермиљан 29, 31

Радовановић Жутко 88
Радоњић Георгије, капетан 78
Радоњић Јован, гувернадур 44, 81
Радосављевић Раде 17
Рајичевић 11
Рањина, дубровачки посланик у Петрограду 29
Ренијер Антоније, генерални провидур 13, 51
Рогановић Саво Мали из Цуца 64
Розина, млетачки баило у Цариграду 41

Свети Петар, општецрногорски празник 65
Сен Прист, француски посланик у Цариграду
Сенић Драго из Бјелица 55
Сили Марко, француски официр 80
Скендербег 85
Соловјев Александар 51
Соловјев Сергије 13, 19, 65, 66, 76
Сочивица Илија 40
Сочивица Станиша, познати хајдук 40
Средаковић Стеван, капетан 77
Станишић Вукале, гувернадур 21
Станишић Јоко (Јован), гувернадур 21, 81
Станишић Стијепо, поп 60
Станко Грк 83
Станојевић Глигор 31, 62
Стефан, калуђер 24
Стјепан Херцег 86
Стојан Пиперски, војвода 44
Стојановић Љуба 1, 4, 11, 14, 15, 17, 61, 62, 70, 71, 72, 74, 87
Стојановић Раич 48
Суботић Максим 58

Табанција Михаило 81
Тановић Вуко 39
Тановић Иво 48
Тановић Марко 20, 39, 48, 78
Тановић Нико 49
Тановић Перо 49
Тановић Раде 49
Тарасов Михаило, руски поручник 7, 8
Тарле Е. В. 65, 66, 75, 76
Томић Јован 2, 3, 4, 6, 9, 10, 22, 23, 41, 42, 43, 44, 46, 73, 78, 87

Ћикоња Пасквале, которски провидур 26, 54, 74
Ћуприлић Ахмет, босански везир 6

Ускоковић Никола, војвода 44, 55

Флорио Илија, бродовласник из Прчања 36

Хамер (Hammer) J. von 13, 62

Црнојевић Иван 9

Чубриловић Васо 20, 82

Шапчанин Милорад 15, 18, 20
Шеферов Иван, руски тумач 8
Штукановић, млетачки пуковник 2, 12
Шћепан Мали passim